

Кам'янець-Подільський державний університет
Центр дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України

Ю.А.Хоптяр

*Родовід
Хоптярів
(Вісім поколінь)*

Кам'янець-Подільський
“Аксиома”
2007

ББК 74.58

X 78

Рецензенти:

Баженів Л.В., доктор історичних наук, академік УАІН, професор;

Завальнюк О.М., кандидат історичних наук, академік АНВШ
України, професор;

Копилов С.А., доктор історичних наук, професор

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського державного університету
(протокол № 4 від 26 квітня 2007 р.)
та вченої ради Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України
НАН України при Кам'янець-Подільському державному університеті
(протокол №4 від квітня 2007 р.)*

Хоптяр Ю.А.

X 78 Родовід Хоптярів (вісім поколінь): Науково-генеалогічне
видання. — Кам'янець-Подільський, Аксіома, 2007. — 264 с.
ISBN 978-966-8642-89-0

У запропонованому науковому етнологічно-генеалогічному виданні здійснюється опис, що показує походження, послідовність восьми поколінь роду Хоптярів. На цьому підґрунті створено структуру родинного дерева, що відбиває споріднені зв'язки між представниками різних поколінь. Видання вміщує як мемуари, так і нарис з історії Ярмолинеччини.

Сподіваємось, що запропонований матеріал родоводу зацікавить не тільки родину, але й широкий загал читачів та краєзнавців.

ББК 74.58

ISBN 978-966-8642-89-0

© Хоптяр Ю.А., 2007

© “Аксіома”, видання, 2007

Передмова

Те, про що я, Хроптяр Сергій Федорович, хочу розповісти, почув від брата мого діда — Хоптяра Василя Петровича. Це розповідь про родину Хоптярів, інших людей, які зустрічались в праці, побуті, а також про бувальщини та цікаві історії, що відбувались в Ярмолинцях. Василь Петрович залишився у своїй хаті самотньою людиною, а було в його сім'ї 7 душ дітей. Отож, після смерті господині, яка в січні 1920 р. померла від тифу, одному в хаті дідусеві було дуже важко, досадно і сумно. Він йшов до людей. Дідо Василь приходили до нашої хати кожен вечір і розповідали про своє життя. Ці розповіді відбувались протягом 1920-1925 рр.

Звичайно, не все зберіг в пам'яті. А варто було б за цей опис взятися раніше, бо міг би більше зібрати фактів про життя нашої родової гілки Хоптярів у свого батька Федора Андрійовича та багатьох родичів, які пішли з життя... Цей спогад-опис, що охоплює вісім поколінь, впродовж 200 років про наш рід, про життя багатьох предків і сучасників, про події, які відбувались навколо них, що уже канули в неповторне минуле — є певним спогадом і вшануванням наших родичів. По-різному можна сприймати цей життєпис. Він досить простий і немає в ньому чогось надзвичайного, особливого, героїзму, пафосу, возвеличення. В ньому відтворено буденне життя простого трудового селянського хліборобського роду нашого краю. Однак це засвідчує те, що ми не “Иваны, непомнящие рода своего”...

Так, ми пам'ятаємо свій рід, звідки і хто ми є на цій землі, в світлій пам'яті наших родичів минулих та сучасних і передаємо цю пам'ять своїм дітям, онукам, правнукам та іншим родичам.

Хоптяр С.Ф.

Родовід записаний нащадком п'ятого покоління Хоптяром Сергієм Федоровичем впродовж 1981-1990 рр. Протягом багатьох років мій батько, Хоптяр Сергій Федорович, збирав відомості про наш рід, розпитував односельчан, згадував розповіді родичів про наших предків, нерідко звертався до архівних документів і записував їх у товстих зошитах... Уже давно нема нашого батька, понад десять років лежать ці записи історії нашого роду в рукописі.

Вважаємо за обов'язок віддрукувати їх і ознайомити родичів та любителів минувшини з однією із сторінок книги-пам'яті історії наших ярмолинчан.

Родині Хоптярів, минулим, теперішнім та майбутнім поколінням присвячується...

Хоптяр А.С.

Серед головних завдань людського буття поруч із з тим, щоб посадити дерево, побудувати будинок, виховати дитину, нам видається ще й потреба створення книги свого родоводу. Ось і ми пропонуємо нашій родині та усім читачам опис, що свідчить про походження, послідовність поколінь роду Хоптярів. На основі цього побудоване і родовідне дерево — схематичне зображення, що відбиває споріднені зв'язки між представниками восьми поколінь Хоптярів. Особливістю пропонованого видання є те, що зазвичай родовідне дерево включає 3-4 попередніх покоління родичів, ми ж досліджуємо цілих вісім!

Тривалий час мій дідусь Сергій Федорович та батько Анатолій Сергійович збирали відомості про свої та попередні покоління і шанобливо їх зберігали. У 2003 р. побачило світ перше видання родоводу Хоптярів, що викликало неабиякий інтерес і дуже швидко розійшлося. До нього зверталися і інші земляки, намагаючись відшукати слід своїх родин. В окремих випадках це їм вдавалося, оскільки в нашому родоводі згадується значна кількість учасників понад 200-літнього історичного минулого. Враховуючи побажання нашої родини, що мешкає за межами України, нове видання пропонується у двомовному, українсько-російському варіанті. Нове наукове етнологічне-генеалогічне видання також вміщує нариси з історії Ярмолинець, окремі етнологічні описи побуту, що, сподіваємось, приверне увагу більш широкого загалу поціновувачів історичного краєзнавства.

Давній хліборобський рід Хоптярів своїми коріннями сягає у кінець XVIII ст. Саме тоді, як свідчать джерела, Хоптяр Доміна у 1790 р. володів невеликим земельним наділом у передмісті Ярмолинець. Усі діди-прадіди по батьківській лінії були селянами, хліборобами, що відчули на собі утиски різних землевласників.

Доводячи родовід до сьогоднішнього дня, ми, мов естафету, передаємо родинну святиню у руки молодого покоління з надією та сподіваннями на його продовження у майбутньому...

Хоптяр Ю.А.

Найдавніший родич в родині Хоптярів – Хоптяр Доміна

Першим родичем, відомим нам за переказами, був Доміна Хоптяр (див. Додаток №1), який за нашими підрахунками 1790 року народження (далі р.н.). Жив він у тодішньому передмісті Ярмолинець – Боснячині, яка належала до Босняцької земельної громади, по вул. Сутковецькій, 108, а нині це вул. Чапаєва, 122 (назва вулиць подається за станом на 1978 р.). Внаслідок примусового покаатоличення польською шляхтою українського населення Доміна змушений був прийняти уніатську віру, хоча за національністю був українцем. Польська шляхта, яка сповідувала католицьку віру, прагнула назавжди закріпитися на українських землях та поневолити український народ. З польського боку ставилось завдання ліквідувати українську культуру, мову, православну релігію. Отож, під тиском польської шляхти, яка панувала в Україні, примушували українське населення приймати католицьку віру.

Як відомо з історії України, Богдан Хмельницький у 1654 р. приєднав Україну до Росії, але Правобережна її частина знаходилась в складі Польщі. Кордон України проходив по лінії Гомель – Житомир – Умань. А Волинь, Поділля та інші землі на захід, знаходились в польських кордонах. Лише у 1793 р., за другим поділом Польщі, Волинь, Поділля та інші українські землі було приєднано до Росії. Сама Польща була розділена між Росією, Австрією і Прусією.

Однак повернемося до предка Доміни. Рід наш був споконвіку хліборобським. Доміна працював на панських ланах. Очевидно, тоді і прізвище Хоптяр одержав. За легендою, хоптяром називали дитину, яка народжена у високій траві – хопті. Раніше селяни-кріпаки не мали прізвищ, їх називали, скажімо, Степан Касьянів або син Касьян Корніїв і т.п.

Про предка Доміну знаємо мало, однак, відомо, що працював на панщині, зазнав гніту з боку польської шляхти, яка прагнула колонізувати українське населення і назавжди закріпитися на українських чорноземах. До того ж привабливо виглядав помірний клімат України, зручне

геополітичне положення тощо. Згодом розпочалася російська колонізація України, утвердилося кріпацтво, проводилася політика заборони української мови, культури і т.д.

Було у Хоптяра Доміни п'ять синів: Антох, Штефан, Петро, Юзько, Янко.

Діти та онуки Доміни Хоптяра

Хоптяр Антох — старший син Доміни

Старшим з синів Доміни був **Антох** (очевидно, Антон) **1808** р.н. Поселився на краю Босняцької земельної громади по вул. Сутковецькій (тепер вул. Чапаєва, 102,104). За переказами, працював у поміщика в часи кріпосництва гуменним (завгоспом). У власному користуванні мав 10 дес. (поєдинок — 11 га землі). З дітей мав єдиного сина Петра. Жив заможнo, а в господарстві його працювали наймити. Мав дві пари коней, і якщо однією парою їхав сам Антох, то другою — наймит. На подвір'ї стояло дві окремі хати, накриті соломною (під сніпками). Стіни хати були поставлені з тонких тичок, обмазані глиною і побілені ззовні. В одній хаті жив хазяїн з дружиною та сином, а в другій хаті — наймити та наймички...

Петро Хоптяр — син Антоха, онук Доміни

Петро був єдиним сином Антоха, **1842** р.н. Продовжував господарювати на батьківській спадщині (10 дес. поля). Тримав четверо добрих коней, а на току (подвір'ї) було збудовано дві хати, стояли добротні хліви, стійла для коней. В господарстві знаходилися корови, свині, телята, яких доглядали, плекали наймити. Слід сказати, що ці заможні люди самі були працюючими і особисто також працювали у полі разом з наймитами.

Сергій Федорович пригадував, як у 1916 р. його мама Марія брала його в жнива у поле і дідо Петро жали серпом жито. Воно було велике та густе, так що серп дуже туго пролазив між стеблами сплого жита. Бачив

мій дід, як дідо Петро ралив (орав) ралом землю парою добрих коней. То був так званий “драпак”, такий примітивний культиватор, яким спушували ґрунт.

Дітей в Петра не було. Тому на своє господарство він усиновив сина двоюрідного брата Василя — Семена, а від другого двоюрідного брата Гринька — сина Михайла. Отож, Петро усиновив двох своїх родичів — Семена і Михайла. Кожен із усиновлених синів був наділений по 5 дес. поля і одержав по новій хаті. Про них розповімо нижче. Помер дідо Петро у 1919 р., захворівши на тиф. Прожив 77 років.

Штефан Домінович Хоптяр

Штефан (очевидно, Степан) Домінович Хоптяр — другий син Доміни, 1810 р.н. Одружився у прийми в Буринецьку земельну громаду. Йому дісталось для господарювання 10 дес. землі (поєдинок). У сім'ї Штефана було четверо синів: **Михайло** (його сини Федот і Мефодій), **Лука** (його сини Феодосій, Микола, Володимир, Олександр), **Антон** (його сини Андрій, 1897 р.н.; Лука, 1902 р.н.; Олексій, 1907 р.н. і Микола ?). Про нащадків Штефана у нас, на жаль, немає відомостей. Сергій Федорович самого Антона не запам'ятав, а от його сина Андрія бачив. Він повернувся із служби на флоті, носив морську форму, тільняшку... А от син Лука Хоптяр у 1931 р. був головою Сутковецького колгоспу, де Сергій Федорович почав працювати в бухгалтерії рахівником.

Петро Домінович Хоптяр

Петро Домінович Хоптяр, 1812 р.н. Як кожен тодішній парубок, шукав місця, куди б пристати в прийми. Таким місцем виявилась садиба Курятників посеред Боснячини, біля вигону (вул. Чапаєва, 114—124). У тій сім'ї було дві доньки. До старшої посватався в прийми Тодос Гевал, а до молодшої — Петро і одружився з нею. В самого господаря Курятника було 10 дес. землі в полі і садиба біля хати 2,5 га. Через кілька років після одруження Петра на молодшій сестрі, чоловік старшої сестри каже: “Знаєш, Петре, щоб ми отут не тіснились, я тобі куплю землю, куди б ти перейшов жити”. Петро погодився. А таким місцем виявилась земля селянки-кріпачки вдови Француз. У неї була заборгованість за несплату податків та подушні,

всього 40 крб. Податківці-митарі запропонували заплатити за неї заборгованість і користуватися купленим наділом землі надалі. Отож, продали, як кажуть, з молотка, і таким чином Тодос Гевал — старший зять купив для Петра 5 дес. польової землі і 0,70 га. садиби з старенькою хатою, де поселився Петро з сім'єю (пров. Чапаєва, 4-6). Провулок тоді проходив між садибою Головатого і Твардовського, що було межею між Босняцькою та Буринецькою земельними громадами. Тоді сусід Головатий запропонував Петру Хоптяру перенести вуличку посередині обох садіб. Так було зручніше обом сусідам, а саме: ближче до криниці, садиби ставали коротшими, простягшись по обидва боки вулиці.

Отож, Петро господарював на 5 дес. землі, мав пішак поля і виконував повинності: 3 дні працював на панському полі і 3 дні на тиждень працював на власному полі. Платив подушний податок за себе та за дорослих дітей, які ще жили в його хаті і не були одружені.

Тоді було запроваджено в Ярмолинцях, щоб свою садибу огороджувати, але не тинами, мурами чи парканами, а канавами 1,5 м глибини і 1 м 80 см ширини так, щоб худоба не могла перескочити. Називали викопані канали — ровами. Ще й зараз залишки тих ровів є в садах. А копали тоді виключно дерев'яними лопатами з залізними наконечниками. Такий “козирьок” надягався на вістря дерев'яної лопати. Копати землю такою лопатою було дуже важко, бо до неї прилипала земля, яку раз-у-раз потрібно було скребачкою відчищати. Та й сама лопата була важкою. І коли було копати? Потрібно і на панщині відпрацьовувати, і своє поле обробляти, а це ж нерідко залежало від погоди, потрібно було встигати своєчасно виконувати роботи. Тому для селян залишалася вільна лише ніч. Отож, обкопували садиби переважно вночі. Важка то була праця.

Взагалі, обробіток землі, полів був надзвичайно трудоемким. Оралі поля дерев'яним плугом, в якого впрягали четверо коней або пару волів. Рало дерев'яного плуга заглиблювалося неглибоко, воно швидше горнуло землю, перевертав скибу плугатар такою кописткою, яка називалася “естиком”. Від такої праці-оранки, рука, яка відвертала естиком землю, дуже втомлювалася, опухала, часто під пахвою створювалася “гуля”. Отака була важка селянська хліборобська праця.

Традиційно сім'ї були великими, бо була потреба у хліборобській робочій силі, адже, крім оранки та загромадження у полі, все виконувалося вручну.

Правда, з іншого боку, в багатодітних сім'ях земля дуже дробилася між синами і доньками, росло малоземелля, а з ним і злидні. **Тому переважно одружувались так, як казав батько: “не за коханням, а на земельних наділах”.** А відтак, щасливими ставали ті пари, які створювали сім'ї за коханням...

Було у Петра п'ятеро дітей. Про них розповімо нижче.

Юзько Домінович Хоптяр

Хоптяр Юзько Домінович, 1816 р.н. — четвертий син Доміни. Жив на батьківському господарстві (вул. Чапаєва, 116, 118, 122.). Від батька Юзько одержав 10 дес. землі. Юзько обробляв своє поле разом з сім'єю, трудився на панщині заказних 3 дні.

У Юзька було четверо дітей — сини: Микола (1842 р.н.), Василь (1848 р.н.), Грицько (1851 р.н.) та Іван (1855 р.н.)

Родина Юзька Доміновича Хоптяра

Син Юзька Доміновича Хоптяра — Хоптяр Микола Юзькович

Микола Юзькович (а може Йосипович), **1842** р.н. (див. Додаток №1) поселився на одній четвертій частині садиби біля хати і на 2,5 дес. поля. Микола збудував хату по вул. Чапаєва, 22. Важко було зводити кінці з кінцями, бо сім'я була велика: 8 дітей, з них лише 2 сини і 6 дочок, котрих потрібно було прилаштувати до життя, віддати в невістки ...

Найстарша дочка **Марія, 1886** р.н., була посватана в с. Сказинці (тепер с. Ясенівка) за Гната Кукуріку.

Друга дочка — **Ганка, 1889** р.н., заміж вийшла за Йосипа Гарсона і стала невісткою у багатій родині (це ми родина з нашими сусідами по вул.

Фрунзе, 15 Гіленкою Карсоною, Володею та Ніною Хоптярами, їх дітьми Надею та Володею). Фактично, Йосип Карсон і дочка Миколи Юзьковича — Ганка, родом з Хоптярів... Засобом для життя у багатьох випадках була праця на поміщицькому фільварку. На фільварку була вже добровільна праця. Ну, як добровільна? Щоб якось жити, людина повинна була найматися працювати. Так було до революції 1917 р. Вже за радянської влади сім'я Карсонів одержала по 5 сотих га на душу. А також коло хати було ще 6 сотих га землі. А жили вони по вул. Горького, 22 (під лісом в урочищі “Звіринець”). Мали Карсони троє дітей: дочку **Надьку**, яка мала сім'ю з Василем Лисом і жила по вул. Фрунзе, 42; сина **Данилка**, 1910 р.н., який проживав на батьківській садибі по вул. Горького, 24, і меншу дочку — **Гіленку**, 1912 р.н. (жила потім перед нами по вул. Фрунзе, 13). Одружена вона була з Хоптяром Микитою (звали його по-домашньому Ньоньо) і жили вони під лісом на Новиченцях по вул. Горького, 17. У сім'ї Хоптяра Микити та Гіленки було двоє дітей — дочка **Ганя** (Гануська), 1937 р.н., і син **Володимир (1939-2001)**. **Ганя** одружилась з ярмолинчанином Кравчуком, за фахом інженером-залізничником і виїхала на постійне проживання у Жмеринку. Все в деталях про них знаємо, бо жили біля нашої хати, по вул. Фрунзе, 13. Син **Володимир Хоптяр**, працював шофером, побудував нову хату (вул. Фрунзе, 13), одружився з Ніною, родом з с. Соколівка, (за фахом швея), яка працювала в Ярмолинецькій артілі. Виростили двійко дітей — донечку **Надю** і сина **Володю**.

А бабуса **Ганка**, поховавши чоловіка **Йосипа Карсона**, жила сама на Новиченцях, по вул. Горького, 22. Йдучи на базар, відвідувала внуків та правнуків, звичайно, дочку Гілену, яка вже тоді жила в сина Володі.

Третя дочка Миколи — **Палажка**, 1892 р.н., вийшла заміж в Буринці за Степана Бирка. Землі було небагато, тому перебивались, як могли. Аж у 1921 р. одержали садибу на “висьолку” Шевченка, побудували хату і господарювали.

Дочка **Домка**, 1903 р.н. посватана в невістки за Гуменюка Василя. Його син **Микола** на прізвисько Співак у селянина Зоокотнюка купив 0,04 га садиби. Там Василь Гуменюк побудував хату по вул. Чапаєва, 114. Народили вони троє дітей: **Катерину**, **Ганну** і **Григорія**. Ставши дорослими, діти вибули з Ярмолинець.

Дочка Миколи **Зофія** (очевидь, Софія), **1907** р.н. Після смерті батька Миколи вийшла заміж за вдівця Хоптяра Петра Семеновича і проживали вони по вул. Фрунзе, 108.

Молодший син Миколи **Павло**, **1900** р.н., досягнувши повноліття, одружився в прийми до Врублевського Антона. Побудував хату по вул. Тургенева, 18. Господарював на наділеній землі до **1930** р., жив у праці, життєвих турботах. Більшу частину свого життя працював у колгоспі. Було в них троє дітей: дочка **Ганна** вийшла заміж за Бирка. Син **Антон** поселився на батьківській садибі, працював у колгоспі с.Березівка. Син **Іван**, **1918** р.н. одружився в прийми до селянської сім'ї на прізвище Смерега, нині по вул. Калініна, 6.

Самий старший син Миколи — **Григорій**, **1894** р.н., залишився жити у батьківській хаті. Одержав поля **2,5** дес., тобто “половинку”, а також в спадщину унаслідував злидні та нестатки. Після **1917** р. землі додали, по **50** сотих на душу — їдока, а їх у Григорія було **8** осіб. Хоча площа поля збільшилась, та нестатки в сім'ї залишилися. Підросли діти, створювали свої сім'ї, одружувалися та виходили заміж. А місцем роботи стало колгоспне поле, де робочі руки завжди були потрібні. Для чоловіків — їздовий на стайні, догляд за худобою, а для жінок — буряковий лан, просапні культури, праця на тваринницьких фермах і т.д. За виконану роботу платили раз в рік за трудовні натурою, вищеним зерном, цукром, а грошей тоді не платили. До того ж колгоспникам не видавали паспортів, без яких вони не могли кудись переїхати, змінити місце проживання. Тому потрібно було вести натуральне господарство, тримати корову, свиню, кури, садити городні культури, їх обробляти і так з цього усього жити.

Василь Юзькович Хоптяр

Василь Юзькович (може Йосипович) Хоптяр, **1848** р.н. поселився на виділеній батьком Юзьком одній четвертині частини садиби та **2,5** дес. “половинці” поля. Побудував хату, хлів, стодолу і жив по вул. Чапаєва, **120**. Звичайно, **2,5** дес. поля не змогли прогодувати селянську сім'ю, яка складалася згодом з **6** душ дітей та ще й батька з матір'ю — Василя з дружиною. Тому Василь шукав додаткового заробітку, яким стала “фурманка”, тобто перевезення своєю підводою різних вантажів у

навколишні повітові населені пункти. Для тих, хто міг купити пару коней, справного, хорошого воза, була можливість найматись перевозити вантажі купців, торгівців, комерсантів. Вантажі перевозили чи то з Проскурова (куди товари привозили залізницею) в Ярмолинці, чи в інші містечка та села. Возили вантажі до тих містечок, де був збут чи купівля товарів.

Найстарший син Василя Юзьковича був **Семен** (називали в народі Сьомка), **1890** р.н., що одружився з Параскою Лабань з с. Грабина. Він був грамотний, закінчив 3 класи церковно-приходської школи, вчився добре. Його батько хотів дати сину освіту, вивести, як тоді говорили, в люди, тому послав його до школи. В 1914 р. Семена призвали до царської армії. Після революційних подій у 1918 р. він повернувся додому. Трапилась нагода: недалеко від оселі Василя по вул. Чапаєва, 102, проживав кум його Петро, який доводився ще й двоюрідним братом Василю. Дітей не мав, був багатим. Йому, Петрові, сподобався толковий хлопець Семен і, по домовленості з Василем, двоюрідний брат Петро усиновив Сьомку (Семена). Це був великий “виграш”, більший, ніж в радянські часи виграти по лотереї автомашину “Волга”. Отож, Семен Хоптяр після одруження почав господарювати на 5 дес. землі, одержаної у спадок від дядька Петра. А ще одержав Сьомка в дар хліви, стодолу, землеробський реманент. Семен старанно трудився, гарно господарював на землі. Як порядну грамотну людину на зборах земельної громади Семена Хоптяра було обрано секретарем — писати протоколи зборів, з чим він успішно справлявся. Після революції 1917 р. Сьомка трудився як хлібороб, ростив дітей. У 1930 р. він вступив до колгоспу “Весела спілка” на Боснячині (тепер Березівка) і працював там рахівником. Помер Семен Васильович Хоптяр у **1936** р., проживши **46** літ.

У Семена Хоптяра було 4 дітей.

1. Дочка **Гілена**, **1918** р.н. Вийшла заміж за Заокіпного на Грабину, де жила і працювала.

2. Син **Василь**, **1920** р.н., був неодруженим. Його мобілізували в армію на початку війни. У 1943 р. загинув на Великій Вітчизняній війні. Нащадків не залишив.

3. Дочка **Ліда**, **1922** р.н. Закінчивши педагогічний заклад, працювала вчителькою. Одружилась з Василем Рогачевським. Жили вони по вул. Чапаєва, 102.

4. Останнім нащадком Семена Хоптяра був син **Іван, 1924** р.н. Закінчив школу, вивчився на агронома і працював у різних колгоспах. Одружився, але дітей не було.

Олекса Васильович Хоптяр

Другим сином Василя Хоптяра був **Олекса, 1894** р.н. Оскільки жінка Василя називалася Гандзя, то його називали “Гандзин Волекса”. Не будемо вдаватися в деталі стосунків молодих, як вони вступали в сімейні відносини — чи по коханні одружувалися, чи по потребі поля-землі. Як уже зазначалося, тоді було таке звичаєве правило: одружуватись з тим, на кого вказував батько, причому розлучень майже не було.

Олекса мав ремесло — був шевцем. Це давало перевагу перед землеробством, бо був швидший і більший дохід, ніж від землеробства. Жив він по вул. Хмельницького, 31, що важливо — біля шосейної дороги. Це було зручно для замовників, бо їм було легше діставатись сюди, ніж в глухі болотисті вулиці. Згодом Олексі Хоптяру земельна громада додала землі, і так він жив та працював. Будучи шевцем, Олекса Васильович брав на навчання шевства учнів, яких тоді називали челядниками. Так було до 1930 р., аж поки усі ремісники (шевці, кравці, столярі, фотографи та інші) не об’єднались в артіль, що пізніше трансформувалася в побутокбінат. Так, до кінця свого життя Олекса Васильович Хоптяр працював в артілі. Помер **Олекса Хоптяр в 1947 р. Залишив 6 душ дітей.**

1. Старший син Олекси — **Антон, 1915** р.н., називали його вдома Тосько. Трохи ходив до початкової школи, біля батька навчався шевства. Однак недуга зломила Антона, і він у 1929 р. помер.

2. Другим сином Олекси був **Петро, 1918** р.н. Зростав у домашніх умовах, пас худобу, ходив до школи. Мав хист до техніки. Виявив неабиякий інтерес до радіотехніки (його ще учнем почали залучати до роботи на радіовузлі), чергував при радіотрансляції, брав участь в ремонті радіоліній. Словом, був практиком по радіо. Потім працював електриком. Одружившись, Петро поселився на Буринцях (тепер по вул. Котовського, 14). Мав одного сина. Дожив Петро до пенсійного віку.

3. Єдиною дочкою Олекси була **Зіна, 1920** р.н. Закінчивши педагогічний навчальний заклад, працювала в Ярмолинецькій школі № 2

в Буринцях. Одружилась з Прокопчуком, побудували хату в кінці батьківської садиби і там жили.

4. Наступним нащадком Олекси був син **Микола**. Одружившись, зостався жити в батьковій хаті, що по вул.Хмельницького, 31. Виховав двох дочок.

5. Син Олекси **Володимир, 1924** р.н. навчався в школі. Закінчив ветеринарний навчальний заклад, став ветлікарем. Проживав по вул. Хмельницького, 35. Мав двох дочок.

6. Наймолодший син Олекси — **Іван, 1926** р.н. Навчався в школі. Закінчив технічний вуз, став інженером і працював у Волгограді головним інженером заводу. Там і виростуть його діти, і будуть продовжувати рід Хоптярів.

Ганна Василівна Хоптяр

Єдиною дочкою Василя Хоптяра була **Ганна, 1896** р.н. Вийшла заміж у невістки за Петра Волошина (його називали Ваврикового Петра) в с.Буринці (вул. Котовського, 14) на господарство, де було 5 дес. поля. В сім'ї народилося двоє хлопчиків, які померли у шкільному віці.

Іван Васильович Хоптяр

Третім сином Василя був **Іван**. Маючи ремесло шевця, швидко пристосувався до життя. Йому випала нагода одружитися в прийми на господарство дружини в Писарівку, на 4 дес. землі. Господарював, робив чоботи. Працював Іван у післяреволюційні часи у колгоспі, згодом у шляховій дорожній бригаді колгоспу, а потім — у відділі по ремонту доріг до кінця свого життя. Помер Іван 1963 р., залишивши трое дітей, котрі підросли, закінчивши школу, здобули певну спеціальність, кваліфікацію і вибули на підприємства, оскільки скрізь робочі руки потрібні. Десь працюють і продовжують рід Хоптярів.

Феодосій Васильович Хоптяр

Наступною дитиною Василя був **Феодосій (Федосько), 1900** р.н. Помер в дитячому віці.

Володимир Васильович Хоптяр

Наймолодший син Василя Хоптяра — Володимир, 1901 р.н. Успадкував усе батькове господарство (вул. Чапаєва, 120), тобто: хату, хліви, стодолу, землі 2,5 дес. Був призваний у морський флот, де відслужив 6 років. У 1929 р. демобілізувався, якраз в колективізацію сільського господарства, був активістом. Його обрали головою колгоспу “Весела спілка” у с.Боснячина (тепер Березівка). По одруженні у Володимира народилося двоє дітей:

- 1) дочка **Євгенія**, 1925 р.н. Одружилась, виїхала з чоловіком до Києва, де і проживала;
- 2) син **Антон**, 1927 р.н. Вибув за межі України.

Син Юзька — Гринько Юзьків Хоптяр

Юзька син — Гринько, 1851 р.н. Поселився, як його брати Микола, Василь і Іван, на виділеній батьком одній четвертій частині садиби, на 2,5 дес. Побудував хату та хліви на своїй батьківщині (вул. Чапаєва, 118). Землі було мало, тому життя у Гринька було нелегким. Він змушений був займатись промислом перекупки корів та волів. Гринько ходив до Кам’янець-Подільського, або ще далі — до Хотина. Купував на ярмарку воли, приганяв їх своїм ходом до Ярмолинець і продавав на ярмарку. Його заробіток від купівлі-продажу становив десь 3 або 5 крб. Все це діставалось йому дуже нелегко. Адже потрібно було йти пішки за товаром на віддаль 70, а то і за 100 км. Ішов Гринько в один бік лише по два, а нерідко і по три дні. Купивши волів, потрібно було гнати їх своїм ходом по дорозі до Ярмолинець та ще й попасти худобу, поїти її і так добиратись додому. В дорозі доводилось проситись переночувати ніч в простих, чесних людей. Саме так непросто заробляв Гринько гроші на прожиття сім’ї.

І так промишляв він не один: хто фурманів, а хто ходив пішки за худобою. Куплені воли теж полегшували становище, бо, по-перше, нерідко ними Гринько обробляв свою землю якийсь там час, а потім їх продавав, по-друге, не треба було цілий рік годувати робочу худобу.

Діти Гринька Юзьковича Хоптяра

Найстаршим був **Михайло** (Мішка), 1894 р.н. Згодом його призвали в царську армію, в якій прослужив 4 роки (1914-1918 рр.). Як багато інших

солдат, Михайло зазнав поневірянъ воєнного лихоліття: голод, холод, війна, розруха революції і громадянської війни. Потрапив у полон до німців, однак вижив, повернувся додому та за домовленістю батька Гринька із своїм двоюрідним братом Петром був усиновлений дядьком Петром. Таким чином, усиновлений Мішка одержав “виграш”: хату з усіма господарськими будівлями, садибу та ще 5 дес. — пішак поля (вул. Чапаєва, 104). Мішка почав господарювати як працелюбний, порядний господар і селянин. А на житті, як на довгій ниві.

Було у Михайла четверо дітей.

1. Дочка **Євгенія, 1922** р.н.
2. Син **Григорій, 1924** р.н. По одруженні поселився у батьковій хаті (вул. Чапаєва, 104). Одружився Гріша з Валею Гевал. Григорій трагічно загинув.
3. Третьою дитиною Михайла був син **Володимир, 1926** р.н.
4. Дочка **Зіна, 1928** р.н., вийшла заміж за Маснюка. Поселилась жити в половині батьківської хати по вул. Чапаєва, 104. Народила двох дітей, які вибули з фамілії Хоптярів.

Донька Гринька — Явдоха

Наступною дитиною Гринька була дочка **Явдоха, 1897** р.н., досягнувши повноліття вийшла заміж у невістки в с. Коритна і вибула з фамілії Хоптярів.

Син Гринька — Федір

Третьою дитиною в родині Гринька був син **Федір, 1900** р.н. Зостався на батьківській садибі (вул. Чапаєва, 118). Хата, хліви, 2,5 дес. землі — все це залишилось Федору. Він господарював, як міг, як виходило, і багатства в нього не було. У 1929 р. вступив до колгоспу, а згодом був призначений бригадиром рільничої бригади тут же, на Боснячині (Березівці).

У Федора Гриньковича (очевидно, Григоровича) було четверо дітей: Ганна, Сергій, Доміна, Володимир.

1. Старша дочка — **Ганна, 1924** р.н. Виросла, одружилась з Ковальчуком Петром. На виділеній для її сім'ї садибі по вул. Коцюбинського, побудували хату. В радянські часи подружжя працювало в колгоспі. Виховували своїх дітей.

2. Наступним в сім'ї Хоптяра Федора був син **Сергій, 1926** р.н. Досягнувши повноліття, поставив хату (пров. Хмельницького, 7), одружився, і з дружиною працював в колгоспі. Виховали двох дочок.

3. Третьою дитиною Федора був **Доміна, 1928** р.н. Одружившись, почав жити на батьківській садибі (вул. Чапаєва, 118). Доміна працював у колгоспі, мав двох дітей.

4. Останньою, четвертою дитиною Федора Хоптяра був син **Володимир, 1930** р.н. Виїхав з Ярмолинець юнаком в Росію.

Дочки Гринька — Катерина та Ганна

Четвертою дитиною Гринька Хоптяра була дочка **Катерина, 1906** р.н. Виховувалась в умовах селянського хліборобського життя, у праці в полі та вдома, як це було в багатьох землеробських родин.

Ставши дорослою, Катерина вийшла заміж за Заокотнюка Михайла. Сім'я поселилась в садибі чоловіка в с. Боснячина (Березівка), по вул. Радянській, 47. Катерина з чоловіком виховали двох дочок: **Надю, 1923** р.н. і **Нюсю, 1925** р.н. Як і сама Катерина, так і дочки, вийшли з фамілії Хоптярів.

П'ятою дитиною Гринька була дочка **Ганя, 1908** р.н. Ставши дорослою вийшла заміж за Олексу Курятника. Поселилось подружжя по вул. Чапаєва, 126 у Курятників. Виховали двох дочок.

Син Юзька Доміновича Хоптяра — Іван Юзькович

Син **Іван, 1855** р.н., був четвертою дитиною у сім'ї Юзька Хоптяра. Від батька він одержав частину садиби біля хати та 2,5 дес. польової землі (вул. Чапаєва, 116). Іван господарював у важких матеріальних умовах, землі було мало, тому ледь зводили кінці з кінцями. Були у Івана дві дочки, і коли вони стали дорослими, батько прийняв додому обох зятів, поділивши хату, хліви і садибу між ними порівну.

Старша дочка Ганна була одружена з Василем Прокопчуком, мали сина Олександра. Трапилось горе — померла Ганя. Згодом Василь оженився вдруге і вибув з цього обійстя, залишивши свою частку господарства і землю синові Олександрові. Ставши дорослим, Олександр одружився в с. Грабина і пристав в прийми до дружини.

Молодша дочка Настя вийшла заміж за Миколу Гевала, який господарював на 2,5 дес. землі. Однак, жили вони заможнo, очевидно, мали якийсь запас грошей з домашнього приданого. **Було у Миколи з Настею троє дітей.**

1. Старший син Насті і Миколи — **Олекса, 1891 р.н.** Коли розпочалась Перша імперіалістична війна 1914-1918 рр., його призвали в царську армію, на фронт, брав участь у боях. Залишився живим, повернувшись додому, почав шукати місце, де б одружитися в прийми. Оскільки на батьківській садибі уже не було місця, бо росли ще молодші брат, сестра, то Олекса мав намір одружитися з вдовою, яка мала хату, добре господарство, коней, а головне — 2,5 дес. поля. Однак настала несподівана розв'язка — молодший брат, 1900 р.н. добровольцем записався у Червону Армію і загинув в боротьбі з білополяками, а сестра Філька, 1906 р.н. захворіла і в 1926 р. померла.

Отже, відпала Олексі потреба шукати місця для прийм, бо нащадків на батьківське господарство більше не було. У 1922 р. Олекса одружився і господарював на батьківщині. На цьому родина Івана Хоптяра закінчується.

А тепер повернемося до розповіді про інших нащадків Доміни Хоптяра...

Син Доміни Хоптяра — Янко Домінович Хоптяр

П'ятим сином Доміни був **Янко, 1825 р.н.** Був, як і всі брати хліборобом (див. Додаток №1). Одружився, як говорять в народі, “в прийми”, на дочці-одиначці. В її батьків була добротна хата з хлівами та 10 дес. землі, як називали тоді “поєдинок” поля. Було тут на чому жити і біля чого господарювати (пров. Хмельницького, 14, 15, 18). Чому так багато номерів? Двори тоді були великими і там, де колись стояла одна хата з хлівами, тепер стоять збудовані по 3-4, а нерідко і більше хат.

У 1761 р. в Ярмолинцях магнатами ордену Бернардірів було збудовано костьол (кляштор), при якому тоді ж створено монастир. Споруда мала оборонне значення. Вона була обнесена кам'яним муром з бійницями, баштами, які з'єднувалися підземними ходами, сполученнями, підвалами. Згодом, у 1793 р. костьол був перебудований з надбудовою куполів (бань) та дзвіниці у православну церкву Святої Трійці. Цей храм простояв з 1761 р. до 1932 р.

За рішенням Радянської влади (сільради) вже в часи колективізації голова Бурунецького колгоспу Лоборчук організував руйнування церкви. Розібрали її, вважаючи, що там багато будівельного каміння, яке можна використати для побудови колгоспних приміщень. А виявилось, що стіни кляштора (костюлу), а згодом церкви були збудовані з вапнякового щебеню, залитого розчином вапна. Мало було тут і дерев'яного будматеріалу.

Янко з усією сім'єю і нащадками по своїй лінії був римо-католицького віросповідання. Всі інші нащадки Доміни: Антох, Штефан, Петро та Юзько були всі греко-православного віросповідання.

У Янка Доміновича Хоптяра було семеро дітей.

1. Старша дочка **Ганна, 1841** р.н. Вирісши, вийшла заміж за Івана Хоптяра. Мали вони 7 дітей, побудувались на Оболоні (вільній долині, вул. Чкалова, 11, 13).

2. Син **Юзько, 1846** р.н. поселився на краю Боснячини, пристав в прийми (вул. Коцюбинського, 22), де землі було 5 дес. Мали шестеро дітей. Про них буде зазначено далі.

3. Син **Микола, 1850** р.н. Поселився на пустирі в долині (пров. Ломоносова, 4). В них було 4 дітей, а землі було 5 дес.

4. Четвертий нащадок — син **Стах, 1855** р.н., залишився господарювати на батьківській садибі (пров. Хмельницького, 18). Однак його спіткала лиха доля, бо Стаха забрали в солдати, де він прослужив 25 р. На ціле покоління затримались його нащадки. Ще зовсім недавно жила і працювала в колгоспі Стахова дочка **Франка**.

Хоптяр С.Ф. добре пам'ятав Стаха. Якось він з ним пас вночі коней, а одягнений Стах був у полотняні штани-шаровари на учкурі (пояс) і сорочку з домотканого полотна. На голові носив солом'яний капелюх (бриль).

Треба сказати, що селяни тих часів мали невеликий набір одягу. Чоловіки носили гребінні з домотканого полотна широкі штани-шаровари на учкурі, підперезували домоткані робочі сорочки. А в свято сорочки були вишиті червоними і чорними нитками. На голові в літній час носили солом'яні брилі-капелюхи з весни до пізньої осені. Носили також гуньки в прохолоду та свитки з домотканого сукна, яке виготовляли в Сутковецькому млині. Чому

в млині? Це випадково. Просто там була вільна від зерна та муки велика зала, і ремісник-сукняр поєднував роботу мельника та ткача-сукняра. Бо дійсно, спочатку ткали з вовняних ниток грубе сукняне полотно, далі товкли цю вовняну грубу тканину, з якої потім кравці шили гуньки ти свитки. Молоді хлопці носили на голові смушеві шапки. Жінки і чоловіки з весни до пізньої осені ходили босоніж. Хоча на свято чи до церкви взували юхтові, намазані дьогтем чоботи. Нерідко взувались в постолі, виготовлені чи то з соломи, чи то з кори липи. На голові жінки, дівчата носили з весни білі хусточки, а в холодний час хустка була більш тепліша. На свято носили більші хустки в квітки. Взимку носили кожухи, які шили майстри в с. Зіньків.

В крамницях на Петропавлівському ярмарку в продажі були і чоловічі костюми, верхній одяг та добротне взуття, яке звичайно було недешеве. Однак селянство не купувало такого одягу, бо не було традиції носити крамний одяг та взуття. Жінки носили переважно одяг полотняний домотканий. Нерідко це полотно фарбували природними відварами тощо. Жінки, дівчата носили білі сорочки домоткані та сукні. Ніякого спіднього одягу, як це зараз, не носили, його просто не було. Прикривались дівчата і жінки довгими сорочками і сукнями. І так ходили влітку і взимку. Зимом носили кожухи, підперезуючись поясами домотканими, та овечі гуньки. Взувались в чоботи, рідше — биті валянки.

Отож, після завершення 25-річної служби в солдатах царської армії, Янків син Стах сам господарював на 2,5 дес. землі. Янко Хоптяр поділив своїх 10 дес. між 4-ма синами, наділивши кожному по 2,5 дес. У Стаха було п'ятеро дітей. Про них оповідь нижче. Характерно, що його дружина мала здібності до лікування людей, володіла хистом народної медицини і була костоправом. Вміла виправляти вивихи, складати переламані кістки і якість Сергію Федоровичу також виправила руку у лікті.

5. П'ятим сином Янка Хоптяра був **Михайло, 1858** р.н. Ставши дорослим, одружився, поселився на батьківщині (пров. Хмельницького, 16). Господарювати почав на наділених батьком 2,5 дес. Було у Михайла 4 сини. Про них розповімо окремо.

6. Шостим сином Янка був **Віцко, 1862** р.н. Ставши дорослим, поселився на батьківській садибі (пров. Хмельницького, 16). Господарював

на наділених батьком 2,5 дес. землі. У господарстві своїх коней не було, очевидно, обробляти землю йому допомагали два зяті. У Вічка було 6 душ дітей. Але про них розповідь далі.

7. Сьомою дитиною Янка була дочка **Франка, 1865** р.н. Ставши дорослою, вийшла заміж, пішла у невістки в приїми до чоловіка Розпаченюка (вул. Чкалова,12).

Родина Петра Доміновича Хоптяра

У Петра Доміновича Хоптяра було 5 дітей і найстаршою з них — дочка **Настя (1851-1923)**. Досягши повноліття, вийшла заміж в невістки до Тодорка Скороदि́ма, що жив тоді по пров. Хмельницького, 7-11. Землі у них було лише 5 дес., тому поле орендували у безкінних чи засівших у боргах селян з 12 чи 15 дес. землі. Саму бабусю Настю (сестру діда Андрія) пам'ятав Сергій Федорович. У 1920 р. вона приходила до його хати і розповідала його мамі про своє життя, що чоловік Тодорко (Федір) знущався над нею, бажав їй загибелі. А трапилось так, що Тодорко захворів на тиф і сам помер. А нещаслива Настя залишилась живою і дожила до 1923 р.

Народила Настя з Тодорком 6 душ дітей.

1. Дочка **Ірина, 1878** р.н. Одружилась в невістки до Бородія Йосипа на Писарівку (вул. Комсомольська).

2. Другою дитиною Насті була **Палажка, 1880** р.н. Одружилась в невістки за Панька Слимку, який жив по пров. Хмельницького,10. Палажка з Паньком жили, господарювали і виростили 7 душ дітей.

3. Наступною дитиною Насті був **Григорій, 1890** р.н. Він одружився, побудував на батьківській садибі хату, що тепер по пров. Хмельницького, 11. Виховав трьох дітей.

4. Четвертою дитиною Насті був син **Іван, 1896** р.н. Одружився в приїми до селянина Фасуляка, що жив на Буринцях (вул. Мічуріна). Працював, господарював, виховав двох дочок.

5. П'ятим з дітей Насті був син **Федір**. Одружився, додому привів невістку Надьку. Поселився в батьковій хаті, що тепер по пров. Хмельницького, 9. Виростив двох дочок.

6. Шостою дитиною Насті був син **Володимир, 1904** р.н. Одружився, привів до батьківської хати невістку. Однак, Володимир раптово захворів і помер. Молода вдова вийшла заміж незабаром за парубка і вибула від Скородимів.

Дочка Петра Хоптяра – Катерина

Другою дочкою Петра Хоптяра була **Катерина, 1853** р.н. Вийшла заміж за Івана Марусія на Грабину (вул.Партизанська,8). Іван Марусій мав прізвисько “Тамбовець”, тому що його батько був з солдатів Тамбовської губернії.

Син Петра Хоптяра – Андрій Хоптяр (1855-1895)

Наступним нащадком Петра Хоптяра був Сергія Федоровича прадід **Андрій Хоптяр, 1855** р.н. Він оженився на Ганні, яка жила по вул. Чапаєва, 106. Почав господарювати в 1879 р. на 5 дес. землі. Була хата, хліви, худоба. Згодом, десь через років 8, до молодшої сестри – Марії, посватався Яків Парений, який мав гроші і був заможним. Сестри були нерідні по батькові. Парений при підтримці адвокатів, яким добре підплатив, подав до суду позов на старшу сестру Ганну, звинувативши її в тому, що вона не мала права на спадщину, присадибне майно та господарство, бо була нерідна по батькові (молодша Марія приходилась рідною батькові). Суд визнав, що право на спадщину, має молодша сестра Марія. Тому присудив, щоб Парений сплатив Андрію Хоптяру 100 крб. за працю на цьому господарстві, а землю, хату, хліви, стодолу – все це слід було повернути сестрі Марії.

Отож, Андрій Хоптяр після суду одержав лише присуджених 100 крб. Оскільки житла не було, то повернувся назад до батькової хати (пров. Чапаєва, 4). Там претендували ще на свою частину спадщини брати Василь та Онофрій, останній на той час служив у царській армії. Андрій побудував

на цьому ж подвір'ї (обійстю) в стороні від старої хати свою хату за одержані 100 крб. Жити було важко: нестатки, злидні, біда, малоземелля. Ще у дворі, в старій хаті жив брат Андрія — Василь з сім'єю, сестри Ганна і Настя, яка на той час вийшла заміж за Миколу Скородима. Повернувшись до батьківського господарства як претендент на частку спадщини, він викликав недобррозичливість обох братів — Василя та Онофрія. “Мовляв, ти нам став на заваді добре жити”. Все це призводило до сварок, неприязні братів до Андрія...

Тоді випала така нагода: після скасування кріпацтва в 1861 р. все почало мірятися на гроші та обміні товар на товар. Виникла гостра потреба у грошах, тому при селянських земельних громадах створювалися каси взаємодопомоги і обирались їх голови. Так утворювалися магазини, куди селяни натурою зносили зерно та іншу сільськогосподарську продукцію, щоб при потребі можна було позичити якийсь пуд зерна, щоб дожити до нового врожаю і таким чином вижити. Так само здавали в спільну касу гроші, щоб при потребі можна було позичити, а потім віддати. Така каса взаємодопомоги називалась в народі “банком”.

Як чесну, порядну людину Андрія Хоптяра, хоча зовсім неписьменного (не знав жодної літери, тим більше не знав простих арифметичних дій), було обрано “банщиком” — головою селянської каси взаємодопомоги.

Облік усіх коштів цього банку, в першу чергу — грошей громадських, громада доручила брату — Василю Хоптяру. Він погодився, бо грамоти Василь навчився в армії, будучи в солдатах. Умів читати, писати, рахувати... Та, маючи на брата злобу за те, що порушив спокій у господарстві — повернувся до батьківського подвір'я і збіднив їх, Василь так повів облік “банку”, що в Андрія після ревізії в касі виявилась недостача в сумі 30 крб. Провели повторну ревізію і знайшли помилку, недостача складала лише 15 крб. Потрібно було повернути борг-недостачу. Виникла гостра потреба шукати роботи, заробляти гроші.

Андрій пішов на роботу до священника — ксьондза, просив у нього допомоги. Ксьондз допоміг частково погасити борг. Решту боргу пізніше сплатили сини Андрія — Федір та Йосип. Йосип найнявся пасти громадську череду. Старший син Федір влаштувався на роботу у панський фільварок, де також відробляв борг батька. Андрій працював у ксьондза садівником і

різноробочим. Роботи вистачало, бо ксьондзові за замовленням завозили з Польщі саджанці різних сортів яблунь і груш.

Злидні, важка праця, сварки з братами, переживання із-за розтрати в селянському банку змучили і виснажили Андрія. І пізньої осені, 30 листопада 1895 р., у 40-річному віці він помер.

На похорон Андрія приїхав брат Онофрій, який був викликаний телеграмою. Телеграми тоді перевозилися кіньми, обвішаними дзвіночками, щоб давали усі дорогу і візник (ямщик) за дві години доставив телеграму з Ярмолинець у с. Миколаїв, що неподалік Проскурова, де тоді знаходився Онофрій на військовій службі.

На той час кур'єр мав право, за необхідністю, у будь-кого забирати коня, впрягати його в свій віз і гнати далі. Якщо падав загнаний кінь, в статуті було записано, що тоді поставник телеграми повинен особисто доставити телеграму чи депешу за адресою, причому бігом. “Відмінив” такий порядок винахідник телеграфу Морзе, який передавав відповідну інформацію телеграфом.

Син Петра Доміновича Хоптяра – Онофрій Петрович

Онофрій Петрович (1861-1895), прослуживши в царській армії 10 років (при царі Миколі II), повернувся додому. Однак, не дуже охочий був господарювати. Проте братам Андрію і Василю сказав: “Так от, братці, у солдатах я був 10 років. В цей час ви користувались моєю часткою поля, а тепер я буду користуватися цією усією землею.” Пішов Онофрій до швагера Миколи Скородима і віддав усі 5 дес. в оренду за 100 крб.

Тоді державна контора підбирала для монопольної торгівлі прикажчиків-продавців з грошима для застави не менше 100 крб., які б могли віддати у випадку розтрати таку суму. Онофрій прийняв горілчаний магазин, який тоді називали “монополька”, у с. Миколаїв.

Трапилось так, як уже згадувалося, що брат Андрій Хоптяр помер через тяжке переживання за розтрату 30 листопада 1895 р., а рівно через 40 днів раптово помирає Онофрій Хоптяр. Казначей, провівши ревізію в магазині, де торгував Онофрій, не виявив розтрати. Тому отих 100 крб., які положив під заставу Онофрій, повернули його дружині.

Вдова Онофрія разом з 2-річним сином Володимиром виїхали до Києва і там вони проживали. Довгий час доля їх залишалася невідомою. Лише у 60-70 рр. ХХ ст. Хоптяра Володимира Онофрієвича у Києві розшукав його двоюрідний брат Петро Федорович Хоптяр, який теж мешкав у Києві.

А в той минулий час у наших предків пройшло рівно 5 років оренди 5 дес. землі, яку Онофрій віддав своєму швагрові Скородимі. Василь повертає швагрові 50 крб. (за оренду із 100 крб. на 10 р.) і користується, як повноцінний спадкоємець і законний господар — власник — землі.

Проїшло ще 5 років, і минув строк оренди. Тоді син Андрія Хоптяра — Степан говорить дядькові Василю: "Якщо Ви хочете, щоб ми з Федьком, племінники, поважали Вас і мали Вас за дядька, то поділіть землю в 5 дес., яку відстояв собі брат Онофрій, порівну між нами, братами. Адже строк оренди минув, а дядько Онофрій помер і його нащадки тут не проживають".

Василь подумав і погодився поділити землю в 5 дес. порівну між Степаном і Федьком. "А город біля хати площею 0,8 га, — сказав Василь, — даю тобі, племіннику Йосипе, найбільше городу тому, що ти воював на фронтах російсько-японської війни 1904-1905 рр., на австрійсько-германському фронті Першої світової. Йосипе, ти поневірявся, бідував, був у полоні".

Син Петра Доміновича — Василь Петрович Хоптяр та його спогади

Нащадком Петра Доміновича, сином Петра Хоптяра, був **Василь**, 1860 р.н. Він був одним із тих родичів, який мав добру пам'ять, і значну частину описаного у родоводі Хоптярів Сергій Федорович запам'ятав з оповіді саме діда Василя.

На схилі літ, після смерті дружини, дід Василь пізньої осені та взимку 1923 — 1924 рр, тікаючи від самотності і досади, приходив до хати Сергія Федоровича і розповідав про минуле, про пережите. Сергій Федорович помітив, *що нерідко старі люди на схилі своїх років життя охоче розповідають про прожиті роки, передають певний набутий досвід молодшим нащадкам, дітям і внукам.* А були дідо Василь вмілим оповідачем, цікаво розповідали.

Василь Петрович одружився додому у батькову оселю. Склалося так, що сестри Катерина та Настя одружилися і пішли з дому у невістки. А старший брат теж був одружений, поставив собі хату. Вдома залишилися молодші брати Василь та Онофрій, яким досталося 5 дес. поля та 0,70 га садиби. Як уже згадувалося, Василь служив в армії 6 років, в артилерії у Петербурзі. Там навчився від грамоти — читання, письма та арифметичних дій.

Ще будучи солдатом, він став свідком страти народовольця Андрія Кожухова в 1892 р. Тоді Василь Петрович згадував, як на акт страти вивели з казарм 4 полки солдатів, яких построїли у чотирикутник — каре. Посередині Сенатської площі був встановлений ешафот, до якого підвели Андрія Кожухова. Зачитали смертний вирок. Звинувачували народовольця у замаху на царя. Прогримів барабанний дріб. Засудженому надали останнє слово, в якому Кожухов сказав: "Господа, друзья, товарищи! Несмотря на то, что я умру, меня не будет, но таких революционеро́в как я — тысячи. Мы своего добьёмся! Самодержавие будет уничтожено!" Знову пролунав барабанний дріб... Палач вибив з-під ніг підставку. Петля затягнулась на шії Кожухова...

Багато розповідали дідо Василь про Ярмолинецький Петропавлівський ярмарок, який розпочинався 1 липня і тривав до 1 серпня щорічно (офіційно один тиждень). Так от, він детально розповідав, як з'їжджалися з різних міст купці, як розташовувалися, чим торгували і т.д. Як можна було заробити на фурманці, варті, наймі кімнати на нічліг тощо.

Розповідали дідо Василь про графа Адама Орловського, що жив в Італії в м. Ніцца на своїй віллі. А в Ярмолинці поміщик приїжджав на Петропавлівський ярмарок. Сергію Федоровичу особисто розповідав дідок Шидловський, який працював рахівником в управляючого маєтком Орловського. Так от, Шидловський говорив, що лише орендної плати граф щорічно одержував від Ярмолинецького помістя 1 млн крб. В цей прибуток не входили доходи ще від 24 фільварків Ярмолинецької волості.

У 1888 р. в Італії граф Адам Орловський помер. У спеціальній труні його привезли хоронити в Ярмолинці. Труна була потрібною: дерев'яна, вкладаєна в оцинковану, а тоді в бронзову. До Проскурова привезли поїздом, а з Проскурова на катафалці, запряженому трьома парами коней, довели

до Ярмолинець. Зустрічати покійника вийшли релігійні конфесії. Молодий граф Ксаверій поховав пращура на цвинтарі біля каплиці. Однак Ксаверій написав подання Папі Римському, в якому доводив, що граф Адам Орловський благодійник, бо він дав кошти на побудову костюлу. Папа Римський дав дозвіл на поховання Адама Орловського біля костюлу. Отож, графа Адама Орловського поховали із західної сторони біля стіни костюлу. А в костюлі встановили кубічної форми камінь з білого мармуру, на якому були вибиті золотими буквами слова: “Ясновельможному Графу Адаму Орловському — благодійнику нашому”... Отож, знову з хресним ходом відбулось перепоховання труни з прахом графа під костюл.

Пізніше, уже за радянської влади, у 1936 р. бувший костюл був переобладнаний у Будинок культури. Під час скидання з купола костюлу важкого залізного хреста, а кинули його якраз кінцем хреста в склеп, в якому був похований під стіною Граф Орловський. В утворений пролом почали залазити хлопчики, бо цікавились, що там є? Поряд з костюлом чи згодом Будинком культури, знаходився будинок НКВС. Черговий міліціонер помітив, що хлопчики метушаться навколо склепу. До пролому підійшли міліціонери, розкрили труну і виявили на зіглілому колись пишному одязі на кістках покійника лежав золотий хрест, золота графська корона на черепі, золоті перстні на кісточках пальців. Золоті речі були конфісковані, а труну з кістками закрили і поставили знову у склеп, під стіну костюлу. З часом на тому місці, де був склеп, прибудували фойє Будинку культури.

Тоді ж з костюлу було вивезено мармуровий камінь Орловського, який встановили більшовики, як постамент під статую — пам'ятник Леніну. А графський напис збили зубилом.

Багато розповідали дідю Василь про скасування кріпосного права. Зокрема, після скасування кріпацтва поміщики обурені тим, що їх позбавили власності на селян-кріпаків і можливості користуватись дармовою робочою силою, почали організовувати повстання селян проти Маніфесту 1861 р., що вступив в дію. Групи таких заколотників називали тоді “мятежниками”. Повсталі селяни зосередились у Чорному лісі в урочищі Ковалів Яр. Звідти заколотники нападали на поліцейський відділок Ярмолинецької волості та інші урядові установи. Для запобігання нападам заколотників і їх блокування була організована з селян варта. На околиці с.Боснячина був закопаний

великий високий стовп, з приставленою до нього драбиною. На верху стовпа спорудили невеличку площадку, де стояв вартовий, біля якого була велика в'язка соломи, полита дьогтем та рідкою смолою. Вартовий, побачивши наближення натовпу заколотників, запаливав солому і тут же бив у дзвін на сполох. Крім того, для боротьби із заколотниками були викликані царські військові частини, які оточили повстанців в Чорному лісі і жорстоко розправились з ними.

Родина

Василя Петровича Хоптяра

1. Марія (Манька), 1884 р.н. Вийшла заміж у с. Сказинці (тепер с. Ясенівка) за Завадського. Нажили троє дітей: сини **Степан, 1905** р.н., та **Семен, 1910** р.н.

2. Волеська (Олександра), 1887 р.н. Вийшла заміж за Мельника Григорія, який знайшов собі роботу швейцара в приватному ресторані. Деколи йому перепало “на чай” при обслуговуванні клієнтів.

Жили Григорій і Волеська на Буринцях (вул.Шкільна, 2). Було у них троє дітей: **Дмитро, 1909** р.н., інші діти невідомі.

3. Мотря, 1890 р.н. Вийшла заміж за Матуса Федора, жили вони по вул. Олега Кошового. Працювали Мотря і Федір на панському фільварку. Там були збудовані хати, які розділялися на квартири для тих, хто працював постійно в штаті. Так на Грабині, великий будинок Зелінського був поділений на 4 квартири, що називалися “чварки”. Отож, будувались чотириквартирні будинки. Лише після Жовтневої революції вони одержали землю, побудували хату і хлів. Поселились, таким чином, по вул. Горького, 14.

Мотря з Федором виховали четверо дітей.

1) Марко, 1910 р.н., працював за радянських часів трактористом на колгоспних ланах.

2) **Марія, 1913** р.н., одружилася, мала свою сім'ю.

3) **Михайло, 1916** р.н., вирішивши, одружився, поселився у батьківській садибі.

4) **Ніна, 1919** р.н., одружилась, побудувала хату на Березівці.

4. **Четвертою дитиною** Василя був син **Кирило Хоптяр, 1894** р.н. Уже пізніше його називали **Кирило Бородатий**. Одружившись, поселився в меншій частині батькової хати. Згодом Кирило побудував собі хату на виділеній батьком садибі (пров. Чапаєва, 5). Після одруження Кирило Васильович працював на різних роботах: лісником в орендованій приватній лісорозробці під вирубку поміщицького лісу та ін. У 1914 р. Кирило Хоптяр був призваний на службу у царську армію. Воював в Першу світову війну, був поранений в ліву ногу та ще й щоку так, що зуби були пошкоджені. Сергій Федорович пригадував, як після поранення він приїжджав додому у відпустку і дуже скаржився, що зуби болять і не може їсти. Після Жовтневої революції Кирило Васильович демобілізувався і взявся за теслярство. Разом з своїм швагром (чоловіком сестри Катерини) Іваном Гевалом почав теслярувати — ставити дахи для будівель. Лісоматеріал дозволили брати на зруб в колишніх поміщицьких лісах. Отож, селяни будували нові хати, сараї для худоби, а також стодоли (клубні) для збереження снопів з хлібом і фуражем.

В 1919-1920 рр. відбувалося активне розселення в новобудови селян, здійснювався вихід селянських сімей з села на нарізані садиби. Так, на Березівку (Боснячину), на вул. Коцюбинського переселилося 30 сімей. Цьому, певною мірою, сприяла бувша панська цегельня, постачаючи цеглу. Лише для цих переселенців на Грабині під лісом були садиби, а це урочище ще й досі в народі звуть Звіринцем. Саме тут одержали наділи понад 50 дворів. По вул. Лісовій, Горького, Дзержинського, Олега Кошового поселилися селяни із скупчених, перенаселених дворів протягом 1919-1921 рр.

Чимало селянських сімей пішли на відрубні землі, аж на “висьолок” Шевченка, де були землі попового хутора. Зараз там знаходиться понад 100 дворів. На початку колективізації “висьолок” був самостійним колгоспом ім. Т.Г.Шевченка, а згодом його було приєднано до колгоспу ім. Мічуріна.

Отож, навчившись теслярству, Кирило Васильович Хоптяр став майстром будівельної справи. За своє життя він побудував чимало дахів з різним накриттям, бо хто пошивав хату соломною (сніпками), хто накривав черепицею, а хто бляхою. В такий спосіб Кирило побудував понад 300 помешкань та інших будівель.

Помер **Хоптяр Кирило** (Кирило Бородатий) у 1973 р, залишивши 9 душ дітей. Мова про них буде нижче.

5. П'ятою дитиною Василя Хоптяра був **Петро, 1898** р.н. Закінчив двокласну школу, пішов на курси телеграфістів по системі "Морзе". Працював на залізничній станції Ярмолинці. За наклепом він був заарештований у 1921 р. чекістами. Однак після розслідування його виправдали і направили вчитися на курси командирів. У 1924 р. Петро Васильович був призначений командиром полку у Харкові, служив в інших місцях Союзу РСР. Крім того, освоївши ветеринарну справу, Петро Васильович Хоптяр під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. займався ветеринарією і поставками для армійської кавалерії коней. Він їздив по Киргизстану, Туркменістану, Казахстану, де відбирали коней. Був такий випадок. Якось у 1943 р. Петро Федорович Хоптяр (брат Сергія Федоровича) служив в Туркменії в Червоній Армії і за завданням командування повинен був в Киргизії для кавалерійської частини одержати коней, яких відбирали військові ветлікари. Петра Васильовича здивував той факт, що супроводжував ешелон з кіньми теж Хоптяр. І відправляє коней також Хоптяр. Отож, приймала і відправляла коней родина Хоптярів. Зустрілися два Хоптярі – родичі з Ярмолинця, з України. Після війни Петро Васильович повернувся до Харкова, вийшов на пенсію. Нашадків не залишив.

6. Шостою дитиною Василя Хоптяра був син **Сава (Савка), 1904** р.н. У 1922 р. рано одружився, тому що в хаті потрібна була господиня, оскільки Варвара (жінка Василя) померла від тифу 1920 р. Отож, двоє чоловіків (Василь і син Савка) залишились самі і змушені були обходити себе. Василь випікав хліб, сам готував страву. Прали шмаття вже одружені дочки, в більшості старша – Катерина. А тому Савка у 18 років, одружився з Домкою, і зразу почав господарювати біля землі, якої йому дісталось площею в 2,5 дес. Згодом Савка біля брата Кирила навчився теслярства і

добився певних успіхів, бо виконував не тільки теслярські роботи, але і столярні. Як тесляр, він вмів майструвати дахи, а як столяр, вмів виготовляти двері, вікна, мостити підлогу, виробляти столи, табуретки та інші меблі.

З утворенням в Березівці колгоспу працював рілничим бригадиром, а його дружина Домка була ланковою на бурякових та хлібних ланах.

7. Сьомою дитиною Василя була дочка **Катерина, 1906** р.н. Вийшла заміж за Івана Гевала, який одержав садибу, на ній побудував хату, хлів, стодолу. Разом з Кирилом, Іван Гевал теслярував, будував дахи тощо. Івана спіткало лихо: у 1937 р. був репресований і загинув у в'язниці. Катерина уже без чоловіка виростила дітей: дочку **Галину** і сина **Антон**. З фамілії Хоптярів вони вийшли, бо були Гевали.

Савка з Домкою виховали і виростили **семеро дітей**.

Наталка 1923 р.н., вийшла заміж за Петра Горецького. До речі, природа наділила її дуже гарним і сильним голосом-альтом. Не раз, слухаючи на okazіях її спів, думалось, що Наталя, якби пішла вчитися вокалу, могла б бути співачкою. Гарно виконувала пісні в народному стилі.

Син **Василь** був призваний в Червону Армію і там залишився служити. Одружився з росіянкою і проживав у Волгограді.

Сергій Федорович не встиг зафіксувати всіх нащадків Савки. Сам він якось розмірковував: “Піду до сестри Зіни, на свою батьківщину, та розпитаю Савку. Але час проходив, і, коли був в гостях чи при зустрічах з Савкою, розпитував про інших, а про його нащадків розпитати не вдавалося. І так утворилась біла пляма...”

Родина Андрія Петровича Хоптяра

Діти

1. Федір, 1879 р.н.
2. Йосип, 1882 р.н.
3. Дарка, 1885 р.н.
4. Степан, 1887 р.н.

Федір Андрійович Хоптяр (1879-1963)

Старшим сином Андрія був Федір, 1879 р.н., православний за вірою (Див.Додаток №1). Як і всі селянські діти, пас корів, потім коней. Ще в шкільному віці навчився читати і писати, знав 4 арифметичні дії. З раннього дитинства допомагав батькам у сільськогосподарських роботах — в оранці, сівбі зернових, у зборі врожаю. Молотив, доглядав худобу та коней. Землі було мало. Сім'я батьківська жила в злиднях. Федір часто шукав заробітку. Так він, будучи вже юнаком, працював у господарстві священника Попеля. Саме там Федір познайомився з сиротою Марією Федрик. Одружився з нею у 1903 р. Сім'я поселилась у старій батьківській хаті по провулку Чапаєва, 4. Саме в цій хаті і народився колись Федір (того ж року, що й Сталін). Після одруження батько Федір купив пару коней, доброго воза, тримали корову. Крім хліборобства він почав займатися ще фурманкою. За порадою дружини Марії, яка до одруження працювала покоївкою у священника Попеля, Федір взяв у попа 5 дес. поля і обробляв його за половину врожаю. Отож, Попель прийняв у спільники Федора, надавши йому тимчасово землю, за половину вирошеного на ній врожаю.

Для військової служби Федір Андрійович був не стройовим (непридатним) через плоску стопу (на підощвах були ще й мозолі з шипами, які вгризалися в тіло під час ходьби), однак Федора все ж мобілізували у 1914 р. в армію на Першу світову війну. Призначили його їздовим в обозному підрозділі.

Йшли роки... Залишившись вдівцем в 1935 р., Федір Андрійович господарював, тримав кіз, працював сторожем у колгоспі. У 1963 р., на 84 році життя, Федір Андрійович Хоптяр помер. Похований на цвинтарі смт. Ярмолинці.

Родина Федора Андрійовича Хоптяра

У сім'ї Федора було четверо дітей: Пилип (1904-1976), Петро (1907-1993), Сергій (1909-1993), Зіна (1924-1992).

Хоптяр Пилип Федорович — заслужений вчитель Української РСР

Народився 12 листопада 1904 р. в с. Боснячина (Березівка) — околиця Ярмолинець Подільської губернії (Хмельницької) області, в незаможній селянській родині, з діда-прадіда хлібороби, українець, православної віри, хрещений у церкві.

З малих років прилучався до посильної селянської праці батьків. Пас худобу, допомагав батькові по господарству. У 1911 р. сталося нещастя. Малий семирічний Пилип в саду упав з яблуні-щетини і злавав у плечовому суглобі ліву руку. Перелом був задавнений, і лікарі не могли врятувати руку. Взагалі Пилип уже дорослим не любив про це згадувати, і ніколи про це не розповідав.

Сергій Федорович згадував детально, як це було: “Семирічний Фільо поліз на височеньку яблуню, сорту щетина, не втримався і впав. Ми з Петром підбігли, підняли його і віднесли до хати. Положили на призьбу, накрили веретою. Мама вдома не було. Вона пішла працювати до попа Попеля. Батько поїхав на фурманку. Прийшла мама Марія пізно увечері, але про те, що трапилось нещастя з Пилипом, ми не сказали, бо боялись, що буде бити. Дізналась вона про це аж на другий день і пішла з Фільою до фельдшера Порохнявого. Потім звернулась до лікаря-хірурга. Той оглянув пацієнта (рентгену тоді ще не було) і не виявив перелому саме у плечовому суглобі ручки, адже набряк був у кількох місцях. Наклали на ліву руку гіпс. Все це звелось до того, що почалась гангрена. Довелось робити ампутацію. А мама Марія взяла цю ручку Філі і почепила на горищі в комені, де вона закопчена зберігалась. А потім, через багато років, сестра Зіна поховала її з своєю дитиною, яка немовлям померла”.

Тому надалі, щоб пристосувати хлопця до життя, потрібно було його навчати. Спочатку Пилип навчався у церковно-приходській початковій школі, потім закінчив неповну середню школу. Молодші брати вже коло нього на скрині навчилися початкової грамоти, коли старший брат виконував домашні завдання.

Протягом 1920-1923 рр. Пилип Хоптяр здобував освіту в Проскурівському педагогічному технікумі. Навчання було платним, а грошей у батьків не було. Тому нерідко платили натурою — зерном пшениці чи просом. А віддаль від Ярмолинець до Проскурова (нині Хмельницького) становила 30 км, яку люди долали переважно пішки. Продукти харчування студентів носили мама Марія і брати. Вчився Пилип старанно, вступив до комсомолу і став активістом.

По закінченні педтехнікуму П.Ф.Хоптяр вчителював в Ярмолинецькій початковій школі, що на “етапі” (так називали приміщення школи, в якій раніше був пересильний пункт для ув’язнених), а потім працював у Буринецькій початковій школі.

У 1924 р. Пилип Федорович Хоптяр вступив у ВКП(б). В ці роки Пилипа Федоровича призначили директором Ярмолинецької школи. Згодом він разом з молодшим братом Петром брав активну участь у створенні Сказинецької комуні, розбудові Ярмолинець та району. У 1930 р. Пилип Федорович організував будівництво Ярмолинецької середньої школи, яка вступила в дію у 1936 р.

Ще раніше, в 1926 р., Пилип Федорович одружився з комсомолкою-активісткою Катериною Гуменюк. Згодом вона працювала завідувачем дитячим садком в Ярмолинцях.

В 1930 р. Пилип Федорович вступив до Кам’янець-Подільського інституту народної освіти (ІНО) на заочне відділення історичного факультету. У 1935 р. Його призначають директором середньої школи в с.Жванець, що тоді знаходилось на державному кордоні. З 1938 р. Пилип Федорович працював інспектором Кам’янець-Подільського обласного відділу народної освіти. Закінчив історичний факультет Київського педінституту ім. Драгоманова. Справа в тому, що вступав Пилип Федорович у Кам’янець-Подільський педінститут на аналогічний факультет, але його було закрито і він перевівся у Київ.

У 1940 р. Пилипа Федоровича призначили директором Славутського педагогічного училища.

В червні 1941 р. Хоптяр П.Ф. в перші ж дні Великої Вітчизняної війни евакуювався з сім'єю у Середню Азію — в Туркменію. Протягом 1941-1943 рр. він вчителював, викладав історію, працював директором середньої школи в м. Теджень. У важкі роки евакуації жили впроголодь, не мали доброго одягу, взуття. Померли донечка Лариса і матір Катерини Іванівни — Марія Дорофіївна Андрушак (Гуменюк). Хворіли малярією члени сім'ї. В 1944 р. одразу після звільнення України від німців, П.Ф.Хоптяр повернувся в Кам'янець-Подільську область. Тут, на звільненій території, він організував відновлення шкіл. Працював заступником завідуючої обласного відділу народної освіти А.І. Горільченко.

У 1949-1950 рр. Пилип Федорович директор Кам'янець-Подільської середньої школи № 3. В період 1950-1956 рр. він — директор Кам'янець-Подільського педагогічного училища. Неодноразово його обирали депутатом міськради. У 1953 р. Хоптяру П.Ф. присвоєно звання “Заслужений учитель Української РСР”.

Протягом 1956-1964 рр. Пилип Федорович — директор Кам'янець-Подільської вечірньої школи робітничої молоді № 1.

В 1964 р. заслужений педагог Хоптяр П.Ф. пішов на пенсію.

14 листопада 1976 р. перестало битися на 72 році життя невтомне серце талановитого вчителя **Хоптяра Пилипа Федоровича**.

Хоптяр Пилип Федорович залишив після себе троє дітей: **Леніну, Людмилу, Ігоря**. Всього народилось в його сім'ї п'ятеро дітей (двоє із них: Володя і Лариса померли ще в дитячому віці).

Родина Пилипа Федоровича Хоптяра

Леніна Пилипівна Хоптяр

Першою дитиною в сім'ї Хоптяра П.Ф. стала донька **Леніна**, що народилася **8 липня 1927** р. у Ярмолинцях. Спочатку називали її Люсею, а потім перейменували. По закінченні середньої школи, Леніна успішно закінчує Львівський сільськогосподарський інститут. Одержала спеціальність вченого-агронома з овочівництва. Була одружена з Криленком Леонідом (Олексієм) Васильовичом (1933-1999), на жаль, дітей не було. Працювала викладачем в школі підготовки керівних кадрів сільського господарства. Потім, з часу переведення з Дніпропетровська у Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут в 1954 р., Леніна Пилипівна працювала асистентом на кафедрі плодоовочівництва. Спеціалізувалась на виноградарстві. Проживає у Кам'янці-Подільському по вул. Калініна (тепер Великанова).

Володимир Пилипович

Наступною дитиною Пилипа Федоровича Хоптяра був син **Володимир, 1929** р.н. Однак, на превеликий жаль, в шкільному віці, в 1938 р., Володя помер у Кам'янці від перитоніту.

Лариса Пилипівна

Третьою дитиною Пилипа Федоровича та його дружини Катерини Іванівни була дочка **Лариса, 1939** р.н., яка під час війни в тяжкі роки евакуації в Туркменії померла.

Людмила Пилипівна

В ході переможного завершення Вітчизняної війни, по дорозі з Туркменії в Україну, у Києві, народилася донечка **Людмила, 1944** р.н. Закінчила Кам'янець-Подільську середню школу № 9. Працювала телефоністкою,

пізніше закінчила Чернівецький університет, факультет іноземної філології. Викладала англійську мову в школі. Вийшла в Білорусь у м. Орша, де працювала викладачем англійської мови у залізничному технікумі. Людмила кваліфіковано володіє англійською мовою, часто буває за кордоном.

Людмила одружена, має дочку **Марину, 1968** р.н. (її діти — правнуки Пилипа Федоровича — **Максим, 15.02.1987** р. і **Кирило, 13.10.1999** р.).

Ще у Люди є син — **Сергій, 1981** р.н., навчався на юридичному факультеті Вітебського інституту, який у 2001 р. закінчив. Одружений на Олені (модел'єр за фахом), а 9.02.2005 р. у них народилася донька Ліза.

Ігор Пилипович

Наймолодшою дитиною Пилипа Федоровича є син **Ігор, 1946** р.н. Навчався у середній школі, а після закінчення 8 класів закінчив Кам'янець-Подільський індустріальний технікум. Служив в армії. Демобілізувався і одружився з Тамарою Резнік, 1948 р.н., з с.Смотрич (Татариски), що у передмісті Кам'янця-Подільського. Подружжя працювало на електронному, електро-механічному заводах. Ігор заочно закінчив Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування і одержав диплом інженера. Дружина Тамара також закінчила заочно економічний факультет Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, в якому тоді працювала Леніна Пилипівна. Ігор працював технологом, начальником цеху. Одержав квартиру на мікрорайоні. В сім'ї Ігоря і Тамари двоє синів — продовжувачів роду Хоптярів: **Володимир, 1972** р.н. Після закінчення 8 класів закінчив Кам'янець-Подільський індустріальний технікум. Одружений з Світлою. Працював за кордоном (Італія).

Молодший син Ігоря — **Юрій Хоптяр, 1976** р.н. — пішов шляхом батька і старшого брата Вовки. Після закінчення 8 класів, також закінчив Кам'янець-Подільський індустріальний технікум. Згодом одружився з Аліною — кам'янчанкою, ростять доньку Марину. Працював на електромеханічному заводі, а нині трудиться шофером під керівництвом завідувача поліклінічним відділенням міської лікарні Бориса Ярославовича Цвігуна.

Син Федора Андрійовича – Петро Федорович Хоптяр (1907-1993)

Наступним сином Федора був Петро, 1907 р.н. (див.Додаток №1). Батько хотів, щоб син одержав ремесло, і в 1922 р. віддав Петра в челядники до шевця Телятника. А через п'ять років надомного навчання у шевця, Петро вже вмів шити чоботи та виготовляти інше взуття. Тоді асортимент виробництва був невеликий. Відбувався поступовий перехід від кустарного виробництва до фабричного. На фабриках взуття вироблялось краще на вигляд, різних фасонів і коштувало дешевше.

На Петра великий вплив мав старший брат Пилип. Петро Хоптяр вступив у комсомол, став активістом. В 1927 р. він був членом Сказинецької комуни (нині с. Ясенівка Ярмолинецького району). Все це було весною-літом, а восени 1927 р. Петро був призваний до Червоної Армії. Отож, залишивши в Ярмолинцях наречену Женю Расін, пішов служити. Грамоти належної Петро не мав, ледь міг читати, писати, знав рахунок, бо ходив до школи лише одну зиму, а, в основному, вчився від старшого брата Пилипа. Як комсомольця-активіста Петра Федоровича командування направило на навчання в школу молодших, а згодом і середніх командирів. За сумлінну службу Петро був заохочений відпусткою додому. Отож, приїхав він в Ярмолинці, надіючись на одруження з нареченою, однак вона, не дочекавшись його, вийшла заміж за іншого хлопця. Петро це важко переживав. **До речі, усі нашого родоводу Хоптярі – однолюби і, як видно, наші нащадки теж.** Довго вдома він не засиджувався і через декілька днів поїхав в частину. Навчався в школі політруків і став офіцером. В 1932 р. Петро Федорович одружився із співробітницею штабу, неправославною, уродженкою м. Золотоноша, що на Полтавщині, Бетею Айзехівною, з якою прожив в парі, мирі і злагоді понад 50 років.

В 1938 р. Петро Федорович брав участь у всеармійській нараді політруків, серед учасників якої був Сталін (1879-1953). Так що Петро був єдиним із нашого роду, хто бачив живого Й.В.Сталіна. У певний час це мало магічне значення.

Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр. застала П.Ф.Хоптяра в Середній Азії в м. Теджені, де дислокувалася військова частина Петра

Федоровича і жила його сім'я. Радянський Союз тримав мільйонну армію на кордоні з Іраном. Після перемоги над німецькими загарбниками частину, в якій служив майор Хоптяр П.Ф., перекинули на Далекий Схід для боротьби з японськими мілітаристами. Після розгрому союзниці Німеччини — Японії — військові частини, в тому числі і майора Хоптяра П.Ф., перевели в Болгарію. Сюди, в столицю Софію, разом зі своєю сім'єю він і прибув.

Десь у 1950 р. П.Ф.Хоптяра було звільнено зі служби в армії і відправлено у відставку.

Отож, Петро Федорович прослужив 23 роки, мав звання майора. Однак армійської пенсії йому не дали, хоча він учасник Великої Вітчизняної війни, перебував у діючій радянській армії на кордоні з Іраном, нагороджений орденом Червоної зірки та багатьма медалями.

Після звільнення зі служби в армії Петро Федорович поселився з певними труднощами в м.Києві, добився комунальної квартири в районі Куренівки. Влаштувався працювати на 3-тій взуттєвій фабриці, де його спочатку обрали секретарем партійної організації цеху, а згодом всього підприємства. Працював у відділі ОТК, а загалом на фабриці пропрацював близько 40 років. Пішов з життя Петро Федорович Хоптяр **11 серпня 1993 р.** і похований на Байковому кладовищі.

Петро Федорович разом з дружиною виростили троє дітей: **Тамару, Мішу, Валерія.**

Родина Петра Федоровича Хоптяра

Дочка Тамара (Діамара), Петрівна

Старша дочка **Тамара (1933-1999)**, яку спочатку назвали Діамара — (діалектичний матеріалізм). Після закінчення в Києві десятирічки, вступила в інститут легкої промисловості, спеціалізувалася по виробництву взуття. За фахом вона інженер. Одружилася з киянином Володимиром Кулешовим, з яким поїхала працювати у м. Ригу, де одержала квартиру. Разом з

чоловіком Володимиром Кулешовим виховали двоє дітей: **Ольгу, 1963** р.н., і **Олексія, 1969** р.н. Ольга вийшла заміж за львів'янина. Закінчила медінститут, стала лікарем і проживає у Львові. Ольга виховує троє дітей — **Володю (1985** р.н.), **Бориса (1986** р.н.), **Олену (1989** р.н.).

Син Тамари Петрівни — **Альоша**, проживає в м. Ризі, одружений.

Хоптяр Михайло Петрович

Наступною дитиною Петра Федоровича був син **Михайло (1937-2004)**. Після закінчення середньої школи у Києві, відслужив армію, вступив до економічного інституту та одержав фах інженера-економіста. Був одружений з Тетяною і проживав у Києві. Мав одного сина — **Олега**, який закінчив річковий технікум, а в армії був музикантом. Олег одружився і живе в Києві.

Хоптяр Валерій Петрович

Третім сином Хоптяра Петра є син **Валерій, 1940** р.н. По закінченні середньої школи, незабаром вступив до Київського інституту кіно на факультет кіноапаратури, по закінченні якого одержав фах інженера-акустика. Захоплювався туризмом. Одружений на Наташі. Проживає у С.-Петербурзі. Має двоє дітей — **Дашу (1970** р.н.) і **Мітю (1974** р.н.). Нині діти живуть за кордоном у Німеччині та Швеції.

Сергій Федорович Хоптяр та його родина

Третім сином Федора Андрійовича Хоптяра був **Сергій** (див. Додаток №1). Народився **Сергій Федорович 7 жовтня** (в паспорті було записано 10 жовтня) **1909** р. у с. Боснячина (Березівка), що у Ярмолинцях. Родом з неможливої сім'ї українців, православної віри. Ріс у нестачах, нужді та праці, в якій пройшло дитинство. Зростав, як усі тодішні селянські діти. Пас корів, овець, а трохи підрісши, гонив пасти коней на ніч. Грав кимпи,

або цурки (дві палички — одна коротенька, друга довга, десь сантиметрів 80), на вигоні, бавився в жмурки тощо. Та переважну більшість часу доводилось допомагати батькові в господарстві. Тому найбільше він запам'ятав працю з батьком в полі. З дитинства водив коней при оранці землі, волочив зоране поле боронами, і взагалі був незамінним батькові у роботі, адже Пилип навчався, був з однією ручкою, Петро вчився на шевця у надомного майстра Телятника, а Сергій був саме таким підлітком під руками батька, що виконував всі роботи по господарству. Підрісши, ходив косити хліб з батьком, в'язати снопи з мамою. Часто косив пшеницю, жито, гречку та просо. Отож, для батька Сергій Федорович був просто, як тоді говорили, “заслонкою”.

До школи ходив три зими, оскільки у батьків на подальше навчання не було коштів. Отак в праці зростав і дорослішав. Паралельно з працею у господарстві батька шукав іншу роботу. Нарешті знайшов роботу на пошті — листоношею, розносив кореспонденцію селянам Ярмолинцях.

В 20-30-х рр. радянська держава проводила роботу по ліквідації неписьменності серед трудящих мас країни. Створювалися пункти-лікнепи як в Ярмолинцях, так і в районі. До участі в роботі лікнепів залучалися грамотні громадяни від 16 до 50 р. з освітою не менше 4 класів. Тоді був прийнятий закон, згідно з яким усі неписьменні люди віком від 8 до 50 р. повинні були навчатися грамоти. Тому для дорослих організовувались у вільних хатах, кімнатах, навчальних закладах сіл і міст — школи, які називали лікнепи або хати-читальні (ще їх називали клуби).

Така школа-лікнеп була і на Боснячині (Березівці), в хаті Григорія Гевала. Якось, під час рознесення кореспонденції, Сергій Федорович зайшов до хати Г. Гевала, в якій був лікнеп. Вчитель Гройсер попросив його підмінити. Була якась невідкладна справа, а пропускати заняття вчитель не хотів і Сергій Федорович погодився, провів урок, навчаючи людей-односельчан грамоти. Тоді йому заняття навіть сподобалось.

Саме тоді Сергій Федорович зустрівся з Григорієм Гевалом, який побачив, що “вчитель” грамотний, і порадив вступити на тримісячні курси рахівників у Ярмолинцях, що і було зроблено. В січні 1931 р. Хоптяр С.Ф. був прийнятий на курси рахівників. Тут вже вчилися біля 30 ярмолинчан: Христофор Борецький та Юстина Твардовська, Корень Бася та інші.

Заняття на курсах рахівників проводили досвідчені фахівці-бухгалтери Василь Безвоцук, Хлівак, Потульний та ін.

По закінченні тримісячних курсів, 29 березня 1931 р., інструктор колгоспу Буйняк направив Сергія Федоровича на роботу рахівником в колгосп “Червоний хлібороб” с. Сутківці, де він почав працювати. **Головою колгоспу тоді був наш далекий родич Лука Степанович Хоптяр, а обліковцем-табельником — Фурман.**

Тієї ж весни, в квітні місяці 1931 р., дід Сергій одержав повістку з військкомату, а через день пішов в с. Сутківці до контори, щоб повідомити керівництво колгоспу про призов до армії і здати відповідні облікові папери. Вислухавши його, керівники вирішили виплатити розрахункові за роботу рахівником. Отож, комірник Фурман видав з комори мішок (80 кг) муки і дав підводу, якою борошно доставили додому в Ярмолинці.

Наступного дня, Сергій Федорович прибув до військкомату, куди з’явилося ще 70 призовників. Як потім вияснилося, для армії не потрібно було великої кількості червоноармійців. Тому після медогляду новобранців взяли на службу лише 3-х призовників. Всіх решту відправили додому, в тому числі Сергія. У військовому квитку записали: “Плоскостопие. Не годен к службе в армии. Не строевой”. Таким чином, дали відстрочку від служби. Прийшов він додому, розповів про це батькам. Тоді мама Марія йому сказала: “Якщо тебе, сину, не взяли в Красну Армію, то женися. Дівчина в тебе є.” Син промовчав на знак згоди.

Дійсно, дівчина на ім’я Женья у нього була...

Повертаючись у минуле, сталося воно так, що Сергій часто допомагав по господарству своєму дядькові Степану, який жив в межу з сім’єю Фасоляків, тобто батьків Жені. Дядько Степан одружився в прийми на Грабину на Надії (Надьці) єдиній дочці Міхалка Муса.

Батько часто допомагав братові Степану в обробітку поля, залучав до цієї праці і сина. Сергій Федорович згадував, що склалася така ситуація, коли у батька Федька був один віл, а у дядька Степана — один кінь. Отож впрягали вони в пару вола і коня в плуг і так орали поле. Та не тільки орали разом поле, але і возили снопи до стодоли та інші роботи виконували.

Саме під час роботи в полі Сергій побачив і познайомився з Євгеною (по документах була записана Ксеня Фасоляк). Почали зустрічатися. Сергій

запрошував Женю до клубу, в кінотеатр, в якому працював білетером — контролером вхідних білетів. На той час йому йшов вже 22-ий рік.

Отож, служба в армії відпала і постало питання про одруження. Женя погодилась. Тим часом Сергій спробував влаштуватися на роботу в будівельну артіль, яка добувала каміння в с. Сутківці та випалювала цеглу в с. Буринцях. Пройшло ще декілька днів.

Мама Марія пішла якось в с. Грабину в гості до сім'ї дядька Стьопки. Прийшовши до хати своєї родини, вона попросила тьотю Надю (дружину дядька Степана), щоб та покликала до хати Марію Фосоляк (матір майбутньої невістки Жені). До речі, обидві Марії були добре знайомі, бо співали разом у церковному хорі, вітались при зустрічах. Мама Марія ще дівчиною була на весіллі у Марії Фосоляк (дівоче прізвище Лис).

Заходить Марія Фосоляк, а мама — Марія Хоптяр каже: “А скажи, небого Маріє, що то має бути з нашими дітьми?” Марія Фосоляк перепитала: “З якими дітьми?” Марія Хоптяр продовжувала: “У тебе є дочка, а в мене — хлопець. То їх якось треба подружити”. І далі продовжувала: “У мене така справа: скоро має приїхати з армії син Петро і хоче женитися на дівчині Расін Жені. Бач у мене дві невістки і обоє Жені, то я б хотіла разом обом синам разом весілля справити.” І Марія Фосоляк погодилась.

Після цих зустрічей і розмов з Марією Фосоляк, про які вдома розповідала мама Марія, Сергій вирішив йти свататися. Якось під вечір, зайшов він до хати Фосоляків на сватання, взяв з собою дві пляшки горілки (могорич). В цей час склалася така ситуація, що Жені вкрай потрібно було виходити заміж, тому що попри всі традиції вже вийшла заміж молодша сестра Наташа, залишивши в дівках старшу Женю. Отож, в хаті застав Сергій, крім Жені, Віцика — чоловіка молодшої сестри Наташі, яка одружилась взимку того ж 1931 р. З Женею вони вже зустрічались 4 місяці. Випили могорич і домовились про шлюб та весілля. На все це було одержано дозвіл і згоду матері Жені — Марії Фосоляк.

Через декілька днів після сватання, в сільраді та в ЗАГСі молоді розписалися. А родич Фосоляків (чоловік сестри Марії — Ганки) Микита Марусій, який був церковним старостою, домовився зі священником, щоб дав шлюб в церкві... Відгуляли весілля... Сергій став одруженим...

Того ж, 1931 р. у с. Вовковинці недалеко від Деражні, почали будувати військове містечко. Для його будівництва Ярмолинецька будівельна артіля заготовляла будівельні матеріали (камінь добувала та випалювала цеглу). З Деражні для закупівлі каменю та цегли, приїжджали воєнпреди. Вони якось зустрілися із Сергієм Федоровичем і запропонували поїхати на будівництво у с. Вовковинці. Він погодився і поїхав на роботу в Деражню, де був прийнятий завідуючим центрального складу із зарплатою 85 крб. Сергій знайшов квартиру в Деражні. Згодом на вихідний він поїхав в Ярмолинці поїздом і забрав молоду дружину. Жили майже рік на квартирі у хазяйки Полі. В Деражні **13 вересня 1932 р. народився первісток Анатолій**. Однак в кінці 1932 р. вони повернулися назад до Ярмолинець. Допомогавав з переїздом 16-річний брат Жені, Коля. Тут трапився курйозний випадок. На станції біля поїзда на пероні стояли їхні речі, а злодій виліз з-під вагону і поцупив клунок з подушками, бо думав, що там якісь дорожочінності.

В Ярмолинцях поселилися жити в хаті мами-тещі Марії. Вона в цей час вступила до колгоспу, здала туди знаряддя обробітку землі: плуг, драпак, борони. Вдома залишилась добра корова, саме вона врятувала сім'ю від голодної смерті у трагічному 1933 р.

Потрібно було утримувати сім'ю, і Сергій пішов працювати на пошту в "Союздрук". Там він трудився з 1932 р. до 22 червня 1941 р. А 15 червня 1935 р. трапилося горе — померла мати Сергія Федоровича **Марія Михайлівна Хоптяр**.

Тим часом життя продовжувалося, і в сім'ї Сергія Федоровича 16 лютого 1936 р. народилась донечка **Валя**.

Скоро настав репресивний 1937 р. Сергій дивом уник арешту. Якось зимового ранку прийшли енкаведисти і арештували Наташу і Віщика (сестру Жені і швагра). Сергія Федоровича вдома не застали, бо він готував річний звіт і на роботу пішов дуже раненько — вдосвіта.

А на роботі на пошті, тоді було заарештовано начальника пошти Сальникова, багато співробітників і зв'язківців-монтерів. Сталася така ситуація, що на пошті не було кому працювати. Прийшов якось начальник НКВС на прізвище Луцкер, адже пошта була важливою державною установою. Вона забезпечувала зв'язок, пересилку і доставку кореспонден-

ції — газет, журналів, листів і грошових переказів, здійснювала телефонний і телеграфний зв'язок та ін. Так от, начальник НКВС Ярмолинецького району Лудкер звернувся до співробітників, які були в приміщенні. Він не вимовляв через свою національність, а може особливості вимови, звук “р”. Отож, він сказав: “Ми изъяли ввагов нагода. А ви габотайте”. Дуже багато було тоді репресовано в Ярмолинцях людей: завідувача наросвітою Р.Білана, голову колгоспу В.Пшелуцького, директора школи, члена ВЦВК Войта, робітників станції, членів правління колгоспу, багато людей з польськими прізвищами — Рутинського, Янковського, Долінського та інших.

6 квітня 1937 р. народилась третя дитина — донька **Марія**. Росла хворобливою, часті бронхіти, кашлі. Але вижила, переросла...

Працюючи на пошті в “Союздруці”, Сергій Федорович відвідував у 1938 р. курси бухгалтерів у Києві. Саме там він підвищував свій фаховий рівень бухгалтерської справи і був, перш за все, бухгалтером-практиком.

У 1938 р. в хату, де жила сім'я Хоптярів, вперше було проведено радіо. Тоді радіофікували ще декількох сусідів на Грабині.

22 червня 1939 р. народилася дочка **Льоня** (Лена).

А через два роки, 22 червня 1941 р., розпочалася Велика Вітчизняна війна. В перші дні війни в Ярмолинцях, як і по всій країні, була проведена мобілізація чоловіків строкової служби. І не лише чоловіків, а й військовозобов'язаних жінок, перш за все не одружених медиків.

Працівників пошти також викликали до військкомату, забрали паспорти, військові білети і наказали знаходитися постійно на роботі до особливого виклику. Тому на роботі в Сергія Федоровича в кутку контори лежав “вещмішок”, в якому була пара білизни, кружка, сухарі тощо. Однак військкомат так і не викликав працівників пошти, очевидно, у зв'язку з наступом німецьких загарбників, бо 8 липня 1941 р. Ярмолинці разом з навколишніми селами були захоплені німцями. Так Сергій залишився вдома, господарював на городі та в саду, тримав корову і таким чином утримував четверо малих дітей від 2-х до 9-ти років, як говорилося, дрібних дітей.

В грудні 1941 р. за порадою родича П.Г.Мельника, за фахом лісничого, Сергій Федорович з сім'єю переїхав в м. Городок, що за 22 км від Ярмолинець. Там, в Городку, утворювалось надлісництво, і Хоптяр С.Ф. почав працювати в конторі рахівником та касиром. Директором надлісництва

був Радченко. Поселилася сім'я на приватній квартирі в будинку бабусі Гвоздовської. Будинок той був напроти (через дорогу) старого піонерського палацу.

Директор надлісництва Радченко наділив Хоптяру С.Ф., як і іншим працівникам установи, гектар поля на Кошарні (урочище за Пільним Олексенцем у напрямку Городка). Зорати і засіяти поле пшеницею, ячменем, гречкою і просом допомогли їздові з бувшого колгоспу, що на Мархлівці (район м.Городок). При німцях колгоспи називали "Селянський двір". Цим їздовим віддячили за працю: виписали їм дров, матеріалу на будівництво хати. Працювали їздові в основному вдосвіта, а то і вночі при місяці, щоб не бачили німці.

У вересні 1942 р. німці навіть спробували розпочати навчання у школах початкових класів. До школи у 3-й клас ходив лише старший син Анатолій. А вчив його вчитель Артеменко. Якось приходив він у надлісництво, щоб йому виписали дров для опалення. Може, для опалення, а може, для підпільних потреб, поки що це залишилось не дослідженим. Отак Сергій Федорович познайомився з вчителем Артеменком. В його сім'ї, крім дружини — вчительки було ще двоє дітей — син Женья і дочка Майя. Як потім виявилось, Артеменко був членом підпільної організації в Городку. Організація була розкрита гестапівцями, а Артеменко ув'язнений і разом зі своїми товаришами по боротьбі після жорстоких катувань був страчений.

Школа при німцях знаходилась у червоній цегляній будівлі, що в центрі міста Городок. А в іншій школі, що знаходилась біля цвинтаря, нижче лікарні, була німецька жандармерія, де заарештованих підпільників допитували і катували. Кажуть, що був такий шуцман Хомич, який допитував свого рідного брата, нагородженого за довоєнних радянських часів Орденом Леніна. То цей ненависник, німецький прислужник і умертвив свого рідного брата...

Тоді ж, восени 1942 р. гітлерівці разом з шуцманами в Городку на площу зігнали усіх євреїв, цілими сім'ями, посадили їх на підводи з їздовими, які були зібрані з навколишніх сіл. Євреям гестапівці заявили, що їх відправляють у Палестину, зауваживши, щоб євреї забрали з собою всі дорожчінності — золото, срібло, коштовні камені тощо. Повезли їх в напрямку Ярмолинець, де мали садити в ешелони на станції. До речі, німці

кожного місяця збирали з євреїв данину золотом. Ті здавали золото, думали, що цією даниною відкупляться від знищення. В Городку ходили такі чутки, що євреї здали стільки золота, що можна було з нього вилити в повний зріст статую Гітлера....

Так от, повезли євреїв — дорослих, дітей і престарілих — колоною, яка розтягнулася на декілька кілометрів, у супроводі шуцманів та німців під Ярмолинці у напівзруйновані багатоповерхові будинки Воєнстрою (так називали військове містечко, що розташовувалося за залізничною станцією; там були армійські казарми, жилі квартири для командирських сімей, будинки з класними кімнатами для навчання червоноармійців і т. д.).

Євреїв зібрали у найбільші чотириповерхові будинки. Людей зібрали дуже багато...

Недалеко від них була викопана глибока яма-траншея, до якої був окремих вхід, згодом фашисти, почали виводити євреїв групами. Наказували висипати на купу золото та інші цінності, роздягтися догола і лягати в траншею штабелями і так їх розстрілювали з автоматів. Це був звірачий людиноненавистницький акт знищення ні в чому не винних нещасних людей. Розповідали, що євреї, зубний лікар Цвік із двома юними дочками-красунями та дружиною вийшов на дах будинку заповненого людьми, приреченими на загибель. Спочатку він скинув униз своїх дочок, а потім, взявшись за руки, вони з дружиною кинулись на загибель з висоти будинку.

Дехто з євреїв тікав, німецькі солдати розстрілювали їх з автоматів. А в основному євреї покійно зсипали золото, слухняно роздягались і так само покійно лягали штабелями на загибель у яму... Це жах...

В цих же 1941—1942 рр. в Городку була створена підпільна група, в яку входили: Коваленко, Верещинський, Артеменко, Виноградський та інші. Влітку 1942 р. підпільники були розкриті і восени заарештовані. Німецька жандармерія розташовувалась у верхній школі біля цвинтаря нижче лікарні. Одного разу, під час виводу з-під конвою, втік один із заарештованих підпільників. Він біг вулицею біля піонерського палацу і страшенно кричав. Його схопили шуцмани і дуже били. Згодом підпільники були повішані на дубі біля нинішнього Будинку культури...

А життя тривало... Потрібно було якось жити, щось сіяти, садити, годувати дітей. Отож, зібрав Сергій з сім'єю врожай влітку 1942 р. Звезли

все у невеликий хлів біля будинку, де жили. Було трохи зерна пшениці, ячменю, проса і гречки. Викопали картоплю і кормові буряки. Все це виростили на одному гектарі. В другій половині будинку поселилась на квартиру німецька перекладачка Марта, а служила вона гібс-комісару Мінору. Перекладачами у Городку було подружжя Сухарде — жінка і чоловік, вчителі німецької мови. Ходили чутки, що вони були зв'язані з партизанами.

Десь влітку 1942 р. померла хазяйка, бабуся Гвоздовська, що була уже літньою людиною. Її дочка Льонька жила з чоловіком і 3-ма дітьми в с.Борщівка Городоцького району, часто приходила до мами, провідувала стареньку.

Так от, гібс-комісар Мінор поставив собі за мету створити німецьку вулицю — саме ту, яка проходила біля старого палацу піонерів, де жили Хоптярі на квартирі. Німець Мінор наказав Сергію Федоровичу, а це було десь пізньої осені 1943 р., щоб він негайно вибрався з цього будинку. Почали шукати нову квартиру і дуже скоро знайшли її в будинку Гановича на Мархлівці. Виявилось, що самого господаря хати за радянських часів було вислано в Казахстан, а за цегляним будинком доглядали його родичі.

Ще раніше, влітку 1943 р. в Городок прибуло багато машин з німецькими солдатами. Це була якась частина розбитих німецьких військ з-під Сталінграду, які уникли оточення. Отож, від самих німців довідались, що відбулась велика битва, в якій німці зазнали нищівної поразки. Це була Сталінградська битва.

Про хід війни та бої на фронтах населення окупованої території нічого не знало. Не було радіо, газет, ніякого зв'язку з Радянською владою. Тому не знали про битву під Москвою, про оборону Ленінграду та інші події. А от про Сталінградську битву дізнались від самих німецьких солдатів, які розмістились в школі, що в центрі Городка. Дуже німці сумували, були такі пригнічені, не хотілось німцям говорити про поразку.

Отож, так в Городку великою сім'єю проживали Хоптярі — четверо дітей, дружина, а згодом ще й сестра Жені — Наташа. Перед війною її звільнили від ув'язнення за станом здоров'я. Тримали господарство: корову, свиню, курей, гусей, качок. Тоді ж лісник з Лисогірки продав за символічну ціну худого коня, бо зимою ліснику не було чим його годувати. Скоро на

оброкові з ячменем кінь поправився. При потребі позичали воза, а взимку зробили однокінні сані і їздили до бабусі Мамусі (так назвав малий Толя бабусю Марію Фасоляк) та дідуся Федора в Ярмолинці. Отож, коня відгодували, різали соломку на січку і мішали з ячменем в обрік. Конем виконували різні роботи: їздили до старого млина, що на річці Тростянці, розвозили на город жителям Забурній добрива. Толя їздив у Новосілку бити олій з тіткою Наташею, возили свій мак, соняшник, які в олійні піджарювали. В олійні продукцію засипали в щільну тканину і вкладали в спеціальний станок, де клинами били і віддушували олій. Конем любив їздити 11-річний Толя. Він доглядав його: годував, гонив до криниці на водопій, чистив.

Так було до 25 березня 1944 р., коли прийшли в Городок визволителі і буквально одразу була оголошена мобілізація чоловіків на війну. Всією сім'єю пішли — усі четверо дітей, мама Жень, тьотя Наташа — проводити Сергія Федоровича до армії. Вдома нікого не залишилось, а тим часом уже радянські солдати забрали отого коня, про що розповіли сусіди. Проте, на фронт Сергія Федоровича знову не взяли, а дали як працівникові лісництва тимчасову відстрочку, як тоді казали, “бронь”. Після цього він ще декілька тижнів працював у Городоцькому лісництві.

Настала нагальна потреба переїзду сім'ї до Ярмолинець, до своєї хати. Хоптяра С.Ф. могли в будь-який день забрати на війну. Десь в кінці березня 1944 р. сім'я Хоптярів повернулася назад в Ярмолинці. Домовились з нашими офіцерами, поставили їм добрий могорич і вони дали дві вантажівки “Студебекери”, на які завантажили усе майно та вночі перевезли до Ярмолинець. Чому вночі? Та тому, що командування заборонило здійснювати будь-які перевезення цивільному населенню військовим транспортом. Отож, відстань в 22 км Городок — Ярмолинці по розбитій шосейній дорозі машини опівночі подолали десь за півгодини, не більше. Вдома швидко розвантажили вантажівки, і під покривом ночі військові повернулися на місце дислокації частини. До своєї хати в Ярмолинці заїхали не по дорозі, яка була страшенно в болоті, а прямо з базару через городи. На вулицях було в коліно болота, а на городах повсюди стояли залишені німцями легкові та вантажні автомашини, а то й танки. Дядько Степан мав на своєму городі німецьку легкову машину “Мерседес”, яку повністю розібрав по гаечці та гвинтику, навіть салон використав на курник.

Отож, після переїзду Сергій Федорович влаштувався на роботу в бухгалтерії побутової артілі, де були цехи: шевський, столярний. І тут дали йому “бронь”, оскільки бухгалтерів тоді було дуже мало. Однак, в травні 1944 р. все ж викликали у військкомат і вручили повістку про призов до армії, і у віці 35 років він був призваний у солдати. Як довоєнного працівника пошти по документах його прийняли за зв’язківця і направили у Вовчанськ (Харківська обл.), в школу артилеристів. Тут Сергій Федорович навчався на артилериста, опанував також навиками зв’язківця, сюди ж, у Вовчанськ, до нього приїжджала влітку дружина Женья і була один день.

В липні 1944 р. він закінчив артилерійську школу-курси, і випускників направили на Другий Білоруський фронт, яким командував маршал К.К.Рокосовський. Поповнення влилося у військове з’єднання на території Польщі. Далі була Східна Прусія. Дивізіон, де служив Сергій Федорович, та інші механізовані частини складали резерв Головного Командування. Саме тому так старанно навчали і готували курсантів. Просувався фронт дуже швидко — здійснювали артпідготовку — і певну територію займали в процесі швидкого наступу. Часто бувало так, що радянські війська на автомобілях “Студебекер”, “Шевроле” на швидкості вривались на німецьку територію без бою. Правда, були і бої, великі людські втрати... Приходило поповнення, і знову — вперед!

Сергій Федорович згадував: “Нерідко заходили в містечко, а там працює німецьке радіо в будинках, йде трансляція. Починалась паніка серед німецьких солдатів, які просто тікали. Правда, радянські частини ризикували потрапити в оточення, але Бог милував. Якось досить ретельно почали готуватися до форсування річки Одер. За підготовку до форсування річки Одер, я був нагороджений медаллю “За отвагу”. Потім були бої за Кенігсберг, за що був нагороджений медаллю “За взяття Кенігсберга”. За сумлінну службу мені присвоїли звання ефрейтор. Війну закінчив у Прибалтиці...”

Уже згодом, до 50-річчя Великої Вітчизняної війни, Сергій Федорович був нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни II ступеня. В повоєнні роки було вручено Знак “Учасник Великої Отчественной войны” і ще три ювілейні медалі.

А з воєнних пригод Сергій Федорович запам’ятав такий випадок: “Під час артпідготовки пропав телефонний зв’язок. Командир артдивізіону

наказує мені відновити зв'язок! Я беру кабель в руку, а катушку з намотаним проводом на спину і йду. А було то вночі. Дійшов до ями, виритої розривом снаряда. Світало. З труднощами знайшов кінці розірваного проводу-кабелю, його відкинуло розривною хвилею. Доточив кабель і з'єднав. Попробував чи є зв'язок з частиною. Переконався, що є. Я провід в руку — і назад в розташування частини. Йду назад, але тут за куцями чую німецьку мову. Я обповз куц і галявину, ледве відшукав провід-кабель. Взяв його в руку і бігом щосили до своєї частини...

А було так, що ледве не загинув. Потрібно було встановити зв'язок вздовж залізничного полотна. Тільки-но я з катушкою кабелю вповз на насип, тут мене обстріляв німецький снайпер. Я приліг до землі і поволі переліз на другу сторону. Хоча снайпер продовжував обстрілювати мене, я все ж поповз другою стороною рейок, прикриваючись ними з боку і дістався до об'єкта неушкодженим.

Вже після війни, після Перемоги, був мир, а солдати все гинули. А гинули через халатність. Пам'ятаю, як після Перемоги загинув солдат. Сідають бійці у накритий брезентом кузов вантажної машини ззаду, бо по боках високі борти. Так от солдат лізе у кузов і насамперед ставить автомат, стукає прикладом автомата в дно кузова і одночасно нахиляється над стволом автомата, який не був на запобіжнику і тут — черга пострілів... Звичайно, все це списувалося на рахунок війни. А взагалі, багато людей загинуло на війні не безпосередньо від куль, розривів бомб та снарядів і т.п. Багато гинуло від нещасних випадків: падіння з машини, попадання під колеса чи гусениці танків, коли, не маючи зв'язку з точним розташуванням зайнятих солдатами позицій, бомбили з своїх літаків, стріляли з гармат по наших військах. Таких загиблих набирається, за моїми розмірковуваннями, 15-20 % від усіх загиблих на війні”.

Додому в Ярмолинці, до своєї сім'ї Сергій Федорович повернувся в грудні 1945 року. Привіз трохи трофейного одягу: декілька костюмів для себе, взуття, плаття для дівчаток. Звичайно, це не головне, хоча і цього сім'я потребувала.

Та найголовніше, найважливіше те, що діти дочекалися з війни батька !!!

Адже їм було від 6 до 13 років, їх потрібно було годувати і виводити в люди!

Повернувшись з фронту, Сергій Федорович почав шукати роботи і хотів знову працювати в лісництві. Він знав цю систему бухгалтерії, адже ліс завжди давав прибуток. Дрова на паливо завжди були потрібні, а працівникам лісництва дровами давали пайок, крім зарплати, їх можна було продати.

Якось в Ярмолинцях Сергій Федорович зустрівся з лісничим Ковальчуком Олександром Марковичем, який організував у Городку нове лісництво, і той запропонував йому роботу бухгалтера. До речі, сім'я Ковальчука тоді жила в Ярмолинцях, а він завів нову сім'ю з молодою дружиною. Отож, Хоптяр С.Ф. погодився на роботу бухгалтера, і в кінці серпня 1946 р. сім'я вдруге переїжджає в Городок. Дітям потрібно було йти до школи. Вони поселились у другій половині будинку по вул. Першотравневій.

Пізньої осені в сім'ї Хоптярів народилася дівчинка, яку назвали Ганею. Правда, на жаль, народилась неживою. Приїхала Мамуся і поховали немовлятку на цвинтарі в Городку.

Тоді населення одержувало за договором по “Ленд-лізу” американські продукти харчування: молочний та яєчний порошок, м'ясні консерви, цукерки, печиво, каву, какао тощо. Американські продукти були дуже смачні, але їх було надто мало. А в цей час сталася в Україні надзвичайна засуха, що спричинила голод 1947 р. Пережили голод неважко, завдяки “його величності випадку”. Справа в тому, що сім'ї Хоптярів наділили город в лісі в урочищі Камлай, що біля с.Остапківці. На Камлаю було лісне господарство: хата лісника, хліви, конюшня-стайня, великий льох-погріб, сільськогосподарський реманент для обробітку земельних ділянок під посадку лісу. Об'їзним лісничим був тоді Кулаєнко.

Так от, випадок полягав у тому, що городня ділянка розташовувалася в мочарі, не в воді звичайно, а на вологих ґрунтах. Літо 1946 р. було дуже посушливим, а на цьому мокрому ґрунті добре вродила картопля. Сергій Федорович розповідав: “Пам'ятаю, викопали і привезли додому повну вантажну машину “Шевроле” дорідної великої картоплі та буряків і зсипали за доброї погоди в добротний льох-погріб. До речі, біля будинку лісництва був викопаний за тих давніх часів глибокий глиняний погріб-льох. Прямо в щільному шарі глини, в готичному стилі з гостроверхою стелею. Глина тут

не сипалась, не тріскала, не протікала вода. Отож, ми мали картоплю. Крім того, на зиму ми закололи кабана. Була повна торбина засоленого сала, трохи муки разової і доїлася корова. Мама Женья у розчину терла чищені картоплі, щоб менше муки додавати, і так пекла хліб.”

Отак вони пережили зиму і весну 1947 голодного року.

А корову тримали в напівпідвальному приміщенні, сутеринах (так в Городку називали напівпідвал). Пережили і грошову реформу 1947 р. Тоді відбулась зміна курсу карбованця (рубля), старого, довоєнного на новий курс і проводився обмін грошей: 10 крб старих — обмінювали на 1 крб нових.

Нарешті, у 1949 р. в Ярмолинцях організувався лісгосп, а лісництво в Городку розформувалось, і Сергій Федорович перейшов працювати в цю лісову установу. Лісгосп, а згодом лісгоспзаг, знаходився недалеко від помешкання Хоптярів у Ярмолинцях, в п'яти хвилинах ходу.

Діти в Городку закінчили школу, перейшли в наступні класи, і в червні 1949 р. сім'я переїхала знову в Ярмолинці, залишивши в Городку прожиті в злагоді роки.

В Ярмолинецькому лісгоспі Сергій Федорович працював в бухгалтерії. На той час там був головний бухгалтер з відповідною дипломною освітою, а Хоптяр С.Ф. вів відділ ширпотребу (ободи для коліс до возів, паркетну планку, плетення з лози, точіння деревних виробів, заготовка ягід, збір трав лікарської сировини).

Отож, пропрацював Хоптяр С.Ф. у Ярмолинецькому лісгоспзазі до виходу на пенсію з 1949 по 1969 рр. Це цілих 20 років! В ці роки обирався народним засідателем у суді.

Перебуваючи в Ярмолинцях, діти після закінчення загальноосвітньої школи, вступили на навчання в інші навчальні заклади.

Син Анатолій в 1951 р., після річної хвороби хребта, поступив у Кам'янець-Подільське педагогічне училище.

Дочка Валя вступила в 1954 р. до Московського економічного інституту на факультет “Економіка сільського господарства”.

Дочка Марія у 1952 р. вступила до Сторожинецького лісового технікуму.

У 1956 р. наймолодша дочка Лена закінчила 10 класів і вступала до Московського економічного інституту, але не пройшла за конкурсом і

повернулась додому, працювала рік старшою піонервожатою в своїй Ярмолинецькій середній школі. В наступному 1957 р. Лена успішно склала вступні экзамени у Московський інститут народного господарства і почала в ньому навчатися.

Ще в 1955 р. Анатолій закінчив Кам'янець-Подільське педагогічне училище на “відмінно”, з відзнакою, і того ж року вступив без вступних экзаменів до Кам'янець-Подільського педагогічного інституту на історико-філологічний факультет, який готував спеціалістів за фахом “вчитель історії, української мови та літератури”.

В ці роки діти одружуються.

Валя по закінченні Московського економічного інституту у 1958 р. вийшла заміж за Юрія Кроткова, уродженця м. Загорська, де і залишилась жити.

Анатолій на IV курсі педінституту одружився у 1959 р. з Світланою Зарицькою з с. Самчики, що на Старокостянтинівщині. По закінченні інституту був направлений разом з дружиною Світланою, що закінчила Вінницький педінститут, на роботу в Гуменецьку середню школу. Анатолій працював вчителем історії та мови, а Світлана — вчителькою фізики.

Середуща дочка Марія закінчила у 1954 р. Сторожинецький лісовий технікум і була направлена на роботу у м. Шахти, у відділ залізниці по нагляду за придорожними насадженнями. У 1966 р. закінчила заочно Новочеркаський сільгоспінститут, факультет лісового господарства. Одружились з Миколою Анчутіним і проживала в м. Шахти, а пізніше — у курортному місті Феодосія. На той час вони експлуатували мотоцикл “ЯВА-350” (державний номер 75-00 ККЮ) і подорожували на ньому, приїжджаючи в кінці 60-х рр. у Ярмолинці та Кам'янець-Подільський. Пізніше Анчутіни переїхали в станицю Медведовську, Краснодарського краю, одержали будинок, де Марія проживає і тепер по вул. Красна, 22.

Найменша дочка Лена вийшла заміж по закінченні інституту у 1962 р. за ярмолинчанина, однокласника Аркадія Володимировича Борецького, який закінчив Харківський юридичний інститут і проявив себе талановитим юристом. Пройшов по службовому шляху досить стрімко від посади слідчого, заступника прокурора району, заввідділом облпрокуратури — до заввідділом Генеральної прокуратури і заступника Генерального прокуратора

СРСР. Здобув чин генерал-лейтенанта юстиції, захистив кандидатську дисертацію і з 1972 р. проживає з сім'єю в Москві.

Мабуть тому, що усі діти одержали вищу освіту і відповідну спеціальність, то додому на проживання не повернулись. Усі влаштувалися жити там, де була робота, яка усіх годувала. І Сергій Федорович з дружиною Женею залишились на старість самі... Раділи листам, яких чекали з нетерпінням, чекали приїзду онуків на канікули. Кожного разу мама Женья згадувала своїх дітей, раділа появі внуків. Правда, частіше навідувався до батьків Толя, який з сім'єю приїжджав з Кам'янця-Подільського.

9 липня 1961 р. в Ярмолинцях народився внук Юра. Толя постійно допомагав батькам: то жому дістати, то вугілля, брикету, дощок зі столярної артілі на паливо завезти. Після того, як купили автомашину "Москвич 412" (23.07.1981 р., державний номер 72-88 ХМР), Толя приїздив практично на кожні вихідні та свята. Автомобілем здійснювали усі можливі перевезення, у тому числі картоплю з городу, що знаходився біля господарства лісгоспу неподалік "Звіринецького" ставу.

Навідувалися влітку і інші діти, а на канікули — внуки. А взагалі, діти завжди були в згоді. Мама Женья говорила ще так: "Якби я не вивчила дітей, то вони були б усі коло мене. А то вивчила, і вони всі пішли у світ".

Проте, сімейне життя не у всіх дітей склалося у злагоді. Життєвого кредо Сергія Федоровича: "Нехай буде гречка, аби не суперечка", на жаль, не усі дотримувалися.

Якщо в найстаршого Анатолія і в наймолодшої дочки Лени сімейні стосунки склались пристойні, то у Валі чоловік Юра запив, сім'я була скривджена непомірними випивками, аж до захворювання на алкоголізм, що призвело мало не до розлучення, а вже була внучка Таня (1960 р.н.). Врятував лише щасливий випадок, коли Юра поїхав до лікаря в Челябінськ і за декілька одержаних лікувальних сеансів — вилікувався. Повернувся Юра в сім'ю, купив мотоцикл "Урал", а згодом — автомашину "Жигулі" (ВАЗ-2102, державний номер 05-45 ЮВЕ) і до кінця свого життя горілки в рот не брав.

Подібне склалось також в сім'ї Марії, де надмірне вживання горілки Миколою приносило шкоду і його здоров'ю, і сім'ї. Часті сварки, пропивання грошей шкодило сімейній злагоді і доброму життю в сім'ї. Із-за горілки

Коля втратив добру роботу, хороших товаришів із керівництва колгоспу. Фактично надмірне куріння та горілка були однією із причин загострення хвороби у Колі і передчасної смерті.

А тим часом Сергій Федорович з Женею жили в своїй хаті в Ярмолинцях. Тримали невелике господарство: кури, корову, часом кабанчика пригодовували. Дбали, щоб нагодувати корову, працювали на городах біля хати та в полі (15 сотих надавали з роботи в лісгоспі). Обробляли ще за половину врожаю город під Сказинцями у зубного лікаря. В основному тут садили картоплю. Крім того, Женья підробляла дрібними торгами: продавала трохи молока, яблука, сливи, горіхи, моркву, квасок, яйця курячі тощо. В основному жили в половині хати — другу половину протягом років віддавали у найми квартирантам. Трошки пенсії, прибутки з господарства та квартирантів, і так жили. Зароблені, зекономлені гроші частково відкладали на книжку, а потім потрошки віддавали дітям — Марії, Валі, Толі, трохи менше багатшій Лені. Обов'язково як подарунок на день народження надсилали кошти внукам (внука Юрія такий подарунок знайшов аж на Ровенському полігоні, коли той служив в Збройних Силах в липні 1985 р.). Взагалі якогось багатства не було, а так, на середньому рівні жили.

Йшли роки, вже і непогано було, та почало підводити здоров'я. Взимку 1976 р. Сергій Федорович впав з драбини — ліз на гору (піддаштя) знадвору і зламав ногу. Це було дві операції пахової грижі від піднімання великої ваги. Почала хворіти на очі бабуся Женья, якій зробили операцію катаракти спочатку одного ока, а потім другого, після чого носила окуляри.

В нашу родину занадилась смерть. Це влітку 1935 р. померла мама Сергія Федоровича Марія Хоптяр. Уже згодом, у 1965 р. помер батько — Федір Андрійович, а у 1968 р. померла мама Марія Фасоляк — його теща. В кінці серпня 1975 р. помер чоловік Наташі (сестри Жені) — Вікентій Сігізмундович (в народі його називали Віцик або Віцько).

Вікентій Сігізмундович, відсидівши на Колимі 10 років, повернувся у 1948 р. додому в Ярмолинці (звинувачення йому в кінці 30-х рр. інкримінувались безглузді — начебто він польський шпигун, бо будучи шевцем закуплював для чобіт якісну польську шкіру). Він працював усе життя шевцем в артілі, потім на пенсії вдома трохи шевством підробляв. Отож у 1975 р. Віцика не стало, і Наташа залишилась одна.

Хата Наталії Дмитрівни була в саду з другої сторони від садиби Сергія Федоровича. Наташа брала участь у хорі разом з декількома певчими під час обряду поховання, за що одержувала карбованець чи два, та ще була невеличка пенсія, тримала кури, обробляла город біля хати.

Наташу часом лякали “непрохані гості”, тому вона встановила товсті віконниці, якими закривала вікна на ніч. Дехто з отих “непроханих” міркував, що Віцько на Колимі заробив і привіз додому золото. Злодії мріяли, як би викрасти його, пограбувати вдову. В дійсності ніякого золота Віцько не привіз, а приїхав у фуфайчині і, повернувшись з ув’язнення додому, почав своїми руками шевця заробляти. Склавши трохи грошей, він збудував хату.

А жили Наташа і Віцьо з Сергієм Федоровичем через сад родинно в злагоді, родичались, як кажуть. Жодного свята не обходилося, щоб сестри Наташа і Женья не збирались в тій чи то у іншій хаті. Віцьо і Наташа нерідко допомагали дітям карбованцем, обходили взуттям, за що Сергій з Женею були їм дуже вдячні. Правда, Відик любив, як і кожен швець, випити від крепкого чаю до міцних напоїв. Сергій Федорович згадував, як сусід Грішка Француз не раз казав Віцькові при зустрічах: “Брось водку пить, Вікентій, помреш”. Віцьо жартома відповідав, що всі ми там будемо.

14 травня 1985 р. померла у Сергія Федоровича дружина Женья, мама Женья. І він залишився один в тузі та досаді з думками та спогадами прожитих в парі літ... А життя продовжувалось...

Тим часом йшли роки. Сергій Федорович, взагалі, рідко хворів. Брат дружини Коля, який жив у Москві, був професором, пояснював, що це завдяки тому, що він розумову працю в конторі поєднував з домашньою фізичною — рубав дрова, різав січку для корови, косив траву, працював на городі тощо. Однак ніщо не вічне, і трапився перший удар (ішемічний інсульт), щоправда, організм не паралізував, але сили забрав. Якось Сергій Федорович пішов до лісника в ліс Евеліну, щоб продати дрова, одержані у лісництві як пайок. Йшов Сергій Федорович по лісній дорозі і впав. Підібрали його, привезли додому. Іншим разом, взяв він трохи зерна кукурудзи в мішок і пішов в напрямі до гряди, щоб змолоти у Сутковецькому млині. Отож, біля Звіринецького ставу на обочині дороги, Сергій Федорович знову впав, трапився повторний інсульт. Люди обходили його, думали, що п’яний. Підібрала міліція — ДАІ. Одужав, жив родинними подіями.

Незабаром у онуків Олега і Тетяни Борецьких появився перший правнук **Женя (1986 р.н.)**, у Юри із дружиною Альоною народився правнук **Андрій (1987 р.н.)**, а у внучок Олі Ліпатової (дочки Лени) з зятем Володею — правнук **Денис (1991 р.н.)**, у Наташі Ветрової (дочки Марії) з зятем Сергієм — правнучка **Катя (1993 р.н.)** (див. Додаток №1). От Сергій Федорович і дочекався правнуків, а Євгенія Дмитрівна так їх і не дочекалась, а так хотіла побачити...

Однак, сили покидали нашого дідуся, сам він уже себе обходити не міг, тому попросився на проживання до дочки Марії, яка на той час уже залишилась вдовою і проживала у станиці Медведівській на Кубані. Клімат там дуже теплий, зими коротенькі. На жаль, на той час допомогти Марії чи то по домашньому господарстві, чи то на городі він вже не міг, тому його присутність зводилась до телевізора, дивитись якого продовжував постійно, хоча часто не запам'ятовував побачене, але дивився...

А час продовжував свій неспинний біг і виривав з родини близьких і рідних людей:

13 березня 1988 р. померла Наташа Фасоляк-Долінська (1912-1988);

16 липня 1988 р. померла сваха (теща Толі), вчителька Валентина Гнатівна Балакирська (1911-1988);

29 жовтня 1991 р. пішла у вічність донечка Валя (1936-1991)...

Сергій Федорович прожив у доньки Марії в Медведовській на Кубані решту свого життя...

Перестало битися серце нашого батька, діда, прадіда **10 січня 1993 р.**, і похований **Хоптяр Сергій Федорович** у станиці Медведівській Краснодарського краю Росії.

Син Сергія — Анатолій Сергійович Хоптяр

Одним із продовжувачів родоводу Хоптярів, нашої гілки родового дерева після Сергія Федоровича був син Анатолій, що народився **13 вересня 1932 р.** у с.мт. Деражня (див. Додаток №1). Сім'я проживала у Ярмолинцях, де і проходило раннє дитинство Анатолія. Ріс, як і всі тодішні діти: пас корову, ходив до війни в дитячий садок, хворів на дитячі хвороби. В сім'ї він, первак-хлопчик, був один і найстарший.

У 1938 р. пішов у перший клас, а коли почалась війна Анатолій перейшов у 3-й клас. Під час німецької окупації проживав разом з сім'єю в Ярмолинцях та Городку. Пас корову, допомагав в домашньому господарстві. У Городку закінчив 7 класів, коли переїхали у 1944 р. знову в свою хату в Ярмолинці. Трапилось нещастя: внаслідок травми, спричиненої падінням з дерева, Анатолій захворів, будучи у 8 класі середньої школи. У 9 клас перевели за станом здоров'я без екзаменів, і у 1950 р. закінчив середню школу. У 1951 р. вступив і в 1955 р. закінчив Кам'янець-Подільське педагогічне училище з відзнакою. Одержав професію вчителя початкових класів. Маючи червоний диплом, вступив в 1955 р. у Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, на історико-філологічний факультет, який закінчив у 1960 р. А за рік до того, в 1959 р. і Анатолій одружився зі Світлоною Іванівною Зарицькою (1936-2002) з с.Самчики, що на Старокосянтинівщині. По закінченні у 1960 р. інституту Анатолій разом з дружиною — вчителькою фізики (а він — вчитель історії) їдуть працювати в Гуменецьку середню школу, що у 7 км від Кам'янця, де вчителював до 1966 р. Світлана працювала завучем цієї школи до серпня 1968 р. З 1966 р. Анатолій працює вчителем історії Кам'янець-Подільської СШ № 8.

З 1 вересня 1967 р. Анатолій переходить на роботу викладачем (асистентом) кафедри педагогіки Кам'янець-Подільського педінституту. З серпня 1968 р. сім'я Анатолія переїжджає на постійне проживання в м.Кам'янець-Подільський, у гуртожиток у старому місті за адресою вул.Карла Маркса, 10, кв.27 (тепер вул.Татарська). У 1972 р. Анатолій їде до Москви і вступає до річної аспірантури при науково-дослідному інституті загальних проблем виховання Академії педагогічних наук СРСР. Наполегливо працює над кандидатською дисертацією і 12 квітня 1973 р. успішно захищає дисертацію і здобуває вчений ступінь кандидата педагогічних наук. У травні 1974 р. одержав трикімнатну квартиру за адресою: вул.Шевченка, 11, кв.15. Незабаром обирається (в 1975 р.) деканом факультету початкових класів педінституту, і на цій посаді працював до 1981 р. У тому ж році міністром освіти М.В.Фоменком призначений проректором заочного відділення, тобто заступником ректора педінституту Анатолій Олексійович Копилов. На посаді проректора Хоптяр А.С. працював 16 років. З 1997 р. — працюючий пенсіонер, продовжував читати

лекції студентам у вузівських аудиторіях. Анатолій нагороджений медаллю “За отличные успехи в работе. (Высшая школа СССР)” та знаком “Відмінник освіти України”, численними грамотами та подяками.

Великим щастям для Анатолія Сергійовича була його родина. Разом з Світланою Іванівною за 43 роки спільного життя вони створили міцну, дружню сім'ю, виростили, вивели в люди двох синів, дочекалися внуків. Взірцем дружби і злагоди можуть слугувати взаємини, які з 1986 р. стали родинними, із сватами Олександром Степановичем та Верою Спіридонівною Юрковими.

На 72-му році життя 11.10.2003 р. перестало битися серце дорогого батька, дідуся Анатолія Сергійовича Хоптяра.

Старший син Анатолія – Юрій Анатолійович Хоптяр

Старшим сином Анатолія є Юрій Хоптяр (див. Додаток №1). Народився **9 липня 1961 р.** в смт. Ярмолинці і названий на честь першого космонавта Юрія Гагаріна. Дитинство пройшло за місцем роботи батьків-вчителів у с. Гуменці та Кам'янці-Подільському, а також в с. Самчики Старокостянтинівського району в сім'ї Надії Михайлівни та Володимира Івановича Зарицьких. У 1978 р. Юра закінчив десятирічну середню школу № 1 Кам'янця-Подільського. У тому ж році вступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту, і у 1982 р. закінчив його з відзнакою. Свій трудовий шлях починав з села. Працював в сільській Новосільській середній школі, що на Ярмолинеччині, вчителем історії і права. Потім – вчитель історії Кам'янець-Подільської середньої школи № 16, де працював разом з мамою Світланою Іванівною. У 1983 р. Юрія обрали асистентом загальнонаукової кафедри Кам'янець-Подільського філіалу Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування. Маючи вищу освіту, півтора роки (протягом 1984-1985 рр.) служив в армії у м. Хмельницькому. Тут, при військовому училищі, закінчив офіцерські курси і йому було присвоєно звання лейтенанта артилерії. Демобілізувався 27 листопада 1985 р. Через три дні прибув до інституту і його як колишнього викладача вузу прийняли на роботу. У 1987 р. перейшов

працювати асистентом в педагогічний інститут. З 1987 по 1990 рр. навчався в аспірантурі при Київському державному університеті (КДУ) ім.Т.Г.Шевченка на історичному факультеті. 10 грудня 1990 р. Юрій Хоптяр на спеціалізованій вченій раді КДУ успішно захистив кандидатську дисертацію і здобув науковий ступінь кандидата історичних наук. Нині він професор кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського державного університету. Паралельно працював ще і у філії Київського університету туризму, економіки і права. Юрій плідно працює, автор кількох підручників та наукових видань.

Юрій Анатолійович одружився у 1986 р. з кам'янчанкою Аллою (Альоною) Юрковою. Вона 1986 р.н. закінчила з медаллю школу, на відмінно, з відзнакою закінчила факультет іноземної філології (російсько-англійське відділення) Кам'янець-Подільського педінституту. Пропрацювала 10 років в школі вчителькою англійської мови, а тепер працює менеджером на фірмі "Розмарин", яку очолює її сестра, талановитий та успішний модельєр Тетяна Олександрівна Цвігун.

У Юрія і Алли є син **Андрій, 1987** р.н. Навчався на відмінно і закінчив середню школу №9 з медаллю у 2005 р. Оскільки мріяв стати, як його обидва дідусі (Анатолій Сергійович Хоптяр, Олександр Степанович Юрков) та батько істориком, тому у 2005 р. вступив на перший курс історичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету. Вчиться на відмінно, має наукові публікації, бере участь в наукових конференціях. Захоплюється музикою, грає в ансамблі на гітарі.

Молодший син Анатолія – Сергій Анатолійович Хоптяр

Молодший син Анатолія – Сергій Хоптяр (**3.03.1967** р.н.), після закінчення у 1984 р. середньої школи № 1 Кам'янець-Подільського, вступив і закінчив з відзнакою радіофізичний факультет Томського університету у 1992 р. У 1985 р. був призваний до Збройних Сил і прослужив 2 роки в Туркменії, поблизу м. Красноводськ. По закінченні університету закінчив 3-річну аспірантуру. Спеціалізувався по проблемі лазерної енергії. Одружився з сибірячкою однокурсницею Альоною Ставер. В сім'ї Сергія

є син **Максим, 1992** р.н., а у **2002** р. народився ще й **Дмитро**. Сергій працює програмістом, а дружина Альона перекваліфікувалася на економіста і працює головним бухгалтером Томської філії Академії Наук Росії. Одержали квартиру у м. Томську, живуть дружно. Щорічно влітку приїздять в Кам'янець-Подільський на відпочинок.

Дочка Федора Хоптяра – Зіна Федорівна

Наймолодшою дитиною Федора Хоптяра була донька **Зіна (1924-1992)**, (див. Додаток №1). Рано залишилася сиріткою, оскільки у 1935 р. померла мама Марія. Жила Зіна (вдома називали Женья) при батькові. Набідувалась, бо непосильно трудилась і з 11-річного віку виконувала дорослу роботу: обстірувала батька, рубала дрова, варила їсти, пекла хліб, носила воду з криниці, обробляла город. Закінчила початкові класи. З юних років і до виходу на пенсію тяжко працювала в колгоспі. Мабуть, нема жодного поля на Березівських колгоспних землях, де б не трудилась Зіна Федорівна. Була одружена за Бадонем у 1946 р., який на війні був поранений у горло і замість трахеї була вставлена металева трубочка, тому розмовляв Бадон хриплим шепотом, тримаючись за горло. Народила Зіна дитинку, яка немовлятком померла. Сім'я не вийшла і подружжя розлучилось. Потім жила Зіна з якимось Геною. Він як прийшов, так і пішов. Все з батьком Федором сварився.

І, нарешті, Зіна одружилась з Федором Григоровичем Рогачевським — людиною порядною і серйозною, за спеціальністю “будівельник-муляр”, 1922 р.н., уродженцем с. Соколівка Ярмолинецького району. Федір мав з іншою сім'єю 2-х дорослих синів, які жили окремо. З Федором Григоровичем нажили єдиного синочка **Віктора, 1967** р.н. Він закінчив 8 класів, а пізніше — Лісоводське професійно-технічне училище. Одержав фах механізатора широкого профілю і одночасно шофера. Син Віктор служив

в армії шофером. Повернувся додому в Ярмолинці і працював шофером у сільгосптехніці.

Мама Зіна раділа, тішилась сином, піклувалася про нього. Не раз з метою придбання одягу, взуття для сина приїздила на базар до Кам'янця. Отож, мріяла про одруження Віктора і готувалася до цього... Але людина гадає, а Бог розпоряджає. Так сталося, що 12 січня 1992 р. Зіна Федорівна на 68 році життя раптово померла на станції Конотоп. А трапилось це під час поїздки на похорон жінки брата Федора Григоровича на Сумщину. Федя тяжко захворів і не міг поїхати. А Зіна наполягла, що поїде потягом. Отож, поїхала до Хмельницького автобусом, а далі взяла білет до станції Конотоп. Звідти ще треба було їхати до села автобусом. Доїхала поїздом до Конотопа, зійшла на станції. В цей час Зіні стало погано, вона присіла на лавочку і тут від серцевого нападу (інфаркту) — померла. В кишені у неї було пенсійне посвідчення, по якому міліція повідомила про кончину Зіни Федорівни в Ярмолинці. Послали вантажну автомашину “КамАЗ” з труною та одягом для покійниці і привезли її тіло для поховання в Ярмолинці. Поховано Зіну Федорівну на Ярмолинецькому цвинтарі.

А незабаром, майже через рік, того ж 1992 р., в грудні місяці помер її чоловік Федір Григорович (1922-1992 рр.). Син Віктор залишився один на господарстві... Через рік він одружився з сусідкою Катериною. Справа в тому, що люди з с.Баранівка купили хату, де колись жив Савка Хоптяр. В цій родині жила Катя, яка закінчила фізико-математичний факультет Чернівецького університету і працювала в Ярмолинецькій школі.

В сім'ї Віктора народилось дві дочечки: **Света, 1994** р.н., і **Люба, 1995** р.н.

Родина Андрія Петровича Хоптяра (продовження)

Другим сином Андрія Петровича (див. Додаток №1) був Йосип Андрійович Хоптяр (1882-1982). Ріс, як і всі діти Андрія, в нелегких матеріальних умовах. Змушений був пасти громадську худобу-череду, щоб заробити гроші і погасити заборгованість, нестачу, яку допустив батько Андрій у селянському банку.

Згодом віддали Йосипа вчитися ремеслу — шевству — до Марка Волошина. Однак, навчання на шевця було перерване у 1904 р. призовом до армії. В складі військової частини Йосип був направлений на російсько-японську війну, і проходив, в умовах фронтових дій, степами Маньжурії. У 1905 р. повернувся з японської війни додому. Тут він застав нестатки, бідування та безземелля. Господарувати не було на чому, землі було мало. Тому він знову поступив на військову службу у російську царську армію, на посаду старшини-прапорщика. Проте шлях до офіцерського звання Йосипу, вихідцю з селян, був закритий, бо він не був дворянського походження. Тому Йосипу присвоїли лише звання підпрапорщика. Так він і дослужив до 1914 р., одержував належну військову платню.

У 1911 р. Йосип Андрійович одружився з Марією Твардовською.

1 серпня 1914 р. Йосип Андрійович Хоптяр разом зі своєю військовою частиною відбув на фронт Першої світової війни під командуванням генерала Брусилова.

Згодом військова частина, в якій знаходився і Йосип, була направлена на австрійсько-німецький фронт. Там, під Перемишлем, Йосип Хоптяр потрапив у полон до австрійців. Протягом 1916-1917 рр. він перебував у полоні в Угорщині, оскільки Австрія була об'єднана з Угорщиною. Як полонений, Йосип виконував різні роботи. І лише революція 1917 р. звільнила його з неволі, після чого він прибув додому в Ярмолинці.

Після повернення додому, виявилось, що усі заощадження, які були зароблені Йосипом на службі в царській армії, пропали. Надії на купівлю землі виявились марні, тому Йосип працював на різних дрібних посадах в комнезамі. Потім пішов працювати в артіль кравцем, згодом перекваліфікувався на “шапочника”. Шив людям головні убори: кашкети, кепки, зимові чоловічі шапки. Він добре опанував цю спеціальність, мав спеціальні швейні машини.

У 1928 р. Йосип побудував хату, господарював разом зі своїм тестем Яковом Твардовським на його ж полі. **Прожив Йосип Андрійович найбільше з усіх родичів нашого родоводу – СТО РОКІВ (1882 – 1982)!!!** Жив у сина в Кам’янці, тому і похований на цвинтарі Кам’янця-Подільського.

Син Йосипа – Микола Хоптяр (1928-1984)

У Йосипа Андрійовича був єдиний син – **Микола, 1928 р.н.** Дитинство Коля пройшло в Ярмолинцях, у спокійній родинній атмосфері, у батьківській злагоді, в дотриманні православно-релігійної віри, що, звичайно, мало вплив на сина, і правильне батьківське виховання сприяло позитивному формуванню особистості.

Син Микола був досить талановитим і здібним: добре вчився, малював, навчився фотографувати, від батька перейняв вміння шити головні убори.

Однак навчання в школі було перерване Великою Вітчизняною війною. Україна була загарбана німецькими фашистами. Після звільнення Кам’янець-Подільської області у 1944 р. від німецьких загарбників Коля після перерви продовжує навчання у Ярмолинецькій десятирічці. Знову-таки добре навчається, хоча скрутно було з навчальним шкільним приладдям та підручниками. Досягає успіхів у вивченні предметів фізико-математичного циклу. По своїй натурі Коля був спокійний, врівноважений, трохи мовчазний.

У 1949 р. закінчує 10 класів, вступає та успішно закінчує Київський політехнічний інститут, у 1954 р. Одержує диплом інженера та направляється на роботу на великий завод у м.Калінінград.

В той же час одружується з ярмолинчанкою Галиною Хмільовською, 1936 р.н., яка закінчила Львівський фармацевтичний інститут. Згодом сім’я

Хоптярів переїжджає до Кам'янця-Подільського, і Коля влаштовується інженером на заводі твердосплавних інструментів (завод "Мотор").

Дружина, Галина Михайлівна, працювала завідуючою Кам'янець-Подільською аптекою №2.

В сім'ї Хоптярів народилася донечка **Тетяна, 1958** р.н. Закінчивши середню школу № 5, як і мама Галя, отримала диплом Львівського фармацевтичного інституту. Таня одружена, має сина **Дмитра, 1984** р.н.

Однак в сім'ї Хоптярів не обійшлося без горя — у **1984** р. **Микола Йосипович Хоптяр** трагічно загинув.

Дочка Андрія — Дарка та її сім'я

Була в Андрія Петровича Хоптяра єдина дочка **Дарія** (Дарка). Підрісши, вона активно виявила прагнення до виходу заміж і створення своєї сім'ї. Хоча на шляху були певні перешкоди. Як уже зазначалося, Андрій потерпів невдачу в одержанні спадщини землі та майна, після одруження з Ганною. Після 8 років користування землею, яку дав тесть у придане за дочку, суд визнав незаконним користування цією землею. Позивачем цього процесу був Яків Парений, який у дружини взяв молодшу сестру Марію. Однак трапилось так, що Яків раптово, у 1907 р. помер. Тоді його дружина Марія — сестра Ганни (дружина Андрія), уже по-своєму розпоряджалась батьківською спадщиною. Оскільки Андрія на її батьківщині не признали і не прийняли, то потрібно було його дочку — Дарку — прийняти на спадщину майна, будівель та землі. Дарку одружили з **Дмитром Кобильником** і надали у 1907 р. право спадщини.

А у 1914 р. Дмитра мобілізували в армію. Він брав участь у Першій світовій війні, де і загинув. Залишив сиротами двох своїх синів — **Михаська і Андрія**. Друге нещастя спіткало Дарку — вкусила за палець собака. Виявилось, що пес був скажений, і Дарка захворіла на сказ. Почались напади, втрата здорового глузду. В 1919 р. виникає пошесть тифу, на який знову ж таки захворіла нещасна Дарка. От ці дві хвороби, які одна одну посилювали, спричинили смерть Дарії Андріївни.

Було у Кобильників два сини. Старшим був **Михасько, 1907** р.н. Працював на різних роботах, а в 30-х рр. виїхав у Краматорськ, навчився металургійному ремеслу і трудився робітником на металургійних заводах.

Одружився з робітницею з Донбасу, нажили три дочки: **Валю, Любу, Женю**. Приїхали у Ярмолинці під час війни, при німцях. Будучи уже пенсійного віку, Михасько працював банщиком у Ярмолинецькій бані (лазні). Для бані він заготовляв віники з дубових гілок, щоб хльостати розпарене тіло під час миття і продавав їх бажачим. Так от, Михасько виліз якось на високого дуба у лісі, щоб наламати гілок, не втримався на дубі, впав і, поламавши хребет, понад 10 років був прикутий до ліжка. Помер Михайло Дмитрович десь у 80-ті роки.

Другим сином Дарки і Дмитра Кобильників був **Андрій, 1912** р.н., за фахом кравець. Певний час не проживав у Ярмолинцях, і повернувся сюди вже після закінчення війни. Одружився на молодій дівчині, яка народила йому доньку. Уже в немолодому віці рідні брати Михасько і Андрій тяжко посварилися, так що навіть на похорон до старшого брата Михайла Андрій не прийшов...

Син Андрія Хоптяра – Степан (1887-1962) і його сім'я

Наступним нащадком Андрія був син **Степан, 1887** р.н. Ставши дорослим, почав шукати роботу, заробітку, адже землі було мало. Спочатку Степан Андрійович пішов працювати до попа на конюшню. Однак трапилось нещастя — під час виїзду з попівського двору коні сполохалися, перекинули фаетона разом зі Степаном і поламали йому ногу. Відлежавши декілька місяців у лікарні в гіпсі, він вилікував ногу. Вона то зрослася, але він весь час кульгав на праву ногу.

Згодом Степана призвали до війська, але медична комісія визнала його непридатним для служби. При цьому записали: "Перелом правої голени, неправильно сросшейся".

Степан влаштувався на будівництво шосейної дороги Ярмолинці — Городок.

У 1917 р. Степан Андрійович одружився в прийми на Грабину до одиначки Надії Мус, і перейшов працювати стрілочником на залізницю. Там він трудився до 1935 р. Після цього працював у колгоспі, в дорожній бригаді. Вдома майстрував, а для роботи мав великий набір столярних інструментів, добротний верстак. Був дядько Стьопа дуже працьовитим, трохи грамотним. Вмів читати, писати і рахувати. Виховав троє дітей: Феодосія, Марію, Володимира.

У 1962 р. Степан Андрійович Хоптяр помер.

Син Степана – Феодосій

Старший син – **Феодосій (1919-1974)**. Допомогавав батькові по господарству. Трохи ходив до школи, закінчив початкові класи. Уже дорослим хлопцем виїхав по вербовці на нафтові промисли у Башкирію. Така деталь з життя Феодоська: під час громадянської війни розбирав вибухівку і йому відірвало на лівій руці верхні фаланги пальців, залишилась понівечена рука. До служби в армії був непридатний. На роботі в Башкирії виріс до начальника дільниці. Виховав двох дочок. Помер **Феодосій Степанович** у **1974** р.

Дочка Степана – Марія

Дочка **Марія, 1920** р.н., росла помічницею мами Наді, стала дорослою, симпатичною дівчиною. Вийшла заміж за Петра Гнатовича Мельника (1916-1990), який закінчив Кам'янець-Подільський лісовий технікум і працював лісничим. Цікаво, що саме він першим на Грабині купив радіоприймач у 1937 р., першим почав займатися фотографуванням на скляні фото-пластинки. Вони виховали трьох дітей: **Мілу (1940** р.н.); **Ольгу (1942** р.н.); **Володимира (1950** р.н.).

Міла закінчила спочатку Стороженецький лісовий технікум, а потім лісовий інститут. Оля закінчила технікум легкої промисловості (ткаля). Володя закінчив лісовий інститут.

Син Степана – Володимир Хоптяр

Володимир Степанович Хоптяр, (1925-1944). Закінчив початкові класи, допомагавав батькам по господарству. Під час німецької окупації проживав біля сім'ї сестри Марії в Лисогірському відділку лісництва, де і працював. Не раз зустрічався з партизанами, таємно їм допомагав. Після звільнення Кам'янець-Подільської області був мобілізований в Радянську Армію і загинув у 1944 р. в боротьбі з німецькими загарбниками, в Карпатах у своїх 19 років...

На цьому ми завершуємо опис Хоптярського родоводу...

З бодем відходить старше покоління, народжується в радості молодше покоління роду Хоптярів. І всі вони в нашому роді від того пам'ятного славнозвісного *Доміни Хоптяра*, ім'я якого зберегли в пам'яті його нащадки і передали наступним поколінням роду Хоптярів.

Родовід по материнській лінії Сергія Федоровича Хоптяра – Марії Михайлівни Федрик (Хоптяр)

Проживала Марія (1883-1935) в с. Боснячина, що у Ярмолинцях (див. Додаток №2). Щодо прізвища **Федрик**, то такого місцевого прізвища не було. Ймовірно, воно було завезено солдатами, які перебували на службі у Ярмолинцях і стояли на постої по селянських хатах. Утвердження прізвища Федрик в Ярмолинцях відбулося ще до початку XIX ст. Отож, Федрик одержав тоді наділ землі.

Марія Федрик у свій час розповідала, що у батьків було четверо дітей. Мати і батько померли в 1890 р. від пощесті холери, яка з півдня була занесена людьми в Ярмолинці. Тоді солдати ходили по хатах з розведеним у коновках (дерев'яних відрах) вапном і зливали ним долівку, робили дезинфекцію.

Діти Федриків

1. **Степанида (1875 р.н.).**
2. **Марія (1883 р.н.).**
3. **Ірина чи Ярина (1885 р.н.).**
4. **Йосип (1883 р.н.).**

Малі діти залишились сиротами і їх розібрали в свої сім'ї сусіди. Старші — няньчили дітей людських. Згодом Степанида вийшла заміж за Зіновія Дрибушко. Це була людина поганої натури: деспотичний, пакісливий чоловік. Одружившись зі Степанидою, він заволодів кращою частиною землі цих дітей і на цій частині збудував хату. Марія пішла до попа Попеля у найми, працювала помічницею у домі. Тут, на попівських землях, по найму влаштувався працювати й Федір Хоптяр, з яким і познайомилася Марія в священника. Незабаром Федір і Марія одружились. Федір Андрійович, за половину вирощеного врожаю, обробляв 5 дес. попівського поля своїми кіньми та реманентом і засівали своїм насінням, про що уже йшлося.

Родовід по батьківській лінії дружини Сергія Федоровича Жені, Дмитра Фасоляка

Найдавнішим предком діда Дмитра дружини Жені був **Захар Фасоляк** (див. Додаток №3). Він з діда-прадіда був хліборобом. Захар одружився, мав двоє дітей: **Софію** (Софію) і **Василя**. На Софії одружився Гілько (Ілько), у них було троє дітей: **Штефан, Ксенька і Люкера**. Штефан, повернувшись з громадянської війни у 1920 р., помер від тифу. Розповідала теща Марія, що Штефан був не одруженим. Рятуючись від хвороби, одягався в кожух і вилазив на напалену піч. Думав, що жарою вилікується, однак врятуватись не вдалось. Була ще у Гілька дочка Ксенька, в якій росли двоє синів: Дем'ян і Степан (виросли без батька). Ксенька “завербувала” собі чоловіка із постійних солдат. Ним виявився Федько Богацький, який усиновив обох хлопців: Дем'яна і Степана, записав їх на свою фамілію — Богацький. Таке було життя, така була у цих людей доля...

Молодша сестра Люкера вийшла заміж за вдівця — Івана Сидорчука (прозивались Батилук). А син Захара, Василь одружився з Іриною Прокопчук (по вуличному — Хамуть) з Буринець. До своїх батьківських 5 дес. землі додав як придане за дружину ще третину поля в сіножатях, та 0,56 га біля хати.

Поселився Василь Фасоляк в половині батьківської хати, а через сіни жила Зофія з Гільком, а також їх дочки і Люкера (потім пішла до чоловікової хати). Тут залишилась жити Ксенька з Федьком Богацьким і сини Дем'ян та Степан.

В свою чергу, у сім'ї Василя та Ірини було два сини — **Дмитро (1882-1920)** і **Василь (1884-1932)**.

Дмитро, як старший син, вважався годувальником. Мати Ірина — сліпа на одне око (віл махнув головою і рогом його вибрав), жила при старшому

сині Дмитрові у своїй половині хати, куди прийняла невістку Марію. Отож, в 1904 р. Дмитро Фасоляк одружився з Марією Лис. Жити стали в половині батькової хати разом зі свекрухою на Грабині. Мали 5 дес. землі, трохи поля в сіножатях та простору присадибну ділянку коло хати.

У Дмитра та Марії було троє дітей: **Женя (1911-1985)**, **Наташа (1912-1988)**, **Коля (1916-1999)**. Жили Дмитро з Марією в мирі і злагоді гарно. Були вони хорошими господарями, старанно обробляли свої поля. Дмитро тримав добрих пару коней, часто фурманів. Були дійні корови, плекали телиці, завели свиноматку, яка приносила дорідні опороси. Подружжя Фасоляків мало добротні хліви, стайню, простору стодолу.

Мирилась невістка і зі свекрухою Іриною. Якось бабуся Ірина тримала на руках півторарічну Женю і в печі варила обід. Витягала з печі горщик з кип'ятком і поставила його за челюсті печі однією рукою, а на другій тримала дитину. А в цю мить, Женя вхопила за вухо горщик з кип'ятком і хлюпнула собі кип'яток на ліву ручку вище ліктя та попарилась. Потім ручка зажила, але на все життя залишилась не дуже помітна, своєрідна пляма на руці від опіку.

Отож, дружно жило подружжя Фасоляків, старанно працювали на своїх полях, множилось в їх господарстві добро, до посильної праці залучались дівчатка. Так в злагоді і праці прожили вони 16 літ. Аж поки не пішов з життя господар Дмитро Васильович через пошесть тифу. Набідувалась вдова Марія з трьома дітьми, обкрадали її сусіди, тому у скруті почала будувати хату.

А з молодшим братом **Василем (1886 -1933)** склалося так, що у 1906 р. його призвали в царську армію. Служив Василь Фасоляк у лейб-гвардії, в Санкт-Петербурзі. Солдати до неї підбирались усі одного зросту, певної виправки. Це було особливе придворне військо.

Відслужив Василь Васильович армію десь у 1912 р., повернувся додому в Ярмолинці. Згодом одружився в Буринцях з Ганною Дичаківською, на прізвисько Дуфілька. Після цього він забрав частину батьківського добра: три хліви, стайню, де стояли пара коней, корівник і свинарник. Як син молодший, одержав половину батьківського поля — 2,5 га землі. В цей же час, у 1920 р., помер старший брат Дмитро від сипного тифу. Марія залишилася вдовою з трьома дітьми. Потрібно було доглядати худобу, працювати кіньми у полі, а в сім'ї нікому було. Діти ще були малими.

У Марії Авксентіївни були гроші, серед них і золоті. Частину грошей склали з чоловіком Дмитром, які вони економно витрачали. Трохи золотих дав батько Авксентій Лис за те, що Марія доглядала його в старості. А батько Авксентій був добрим пасічником, мав понад 100 пнів-вуликів, які продав будучи стареньким. Отож, з усіх 8 дітей, саме Марія доглядала батька на схилі його життя, за що він їй віддячив — дав золотих “пециків” (так називали в народі 5 руб. золотом.). Все це викликало нарікання на Марію з боку її братів та сестер, і особливо сім’ї сина Лиса А.П. — Якова.

В свою чергу, Мамуся (як назвав бабусю Марію маленький Толя) вирішила будувати хату. Для цього купила “під знос” будинок, в якому був шинок, називали тоді його Шомова хата. Сам корчмар, єврей Шома, у 1920 р. виїхав в Америку. Допомогли розібрати і перевезти будматеріали брати Міхал і Микола, та наймити-майстри.

Тут слід внести пояснення відносно труднощів, з якими довелося зіткнутися нашій Марії Фасоляк. Як уже згадувалося, в старій хаті ще діда Захарка, в одній половині жила сім’я Дмитра, стара мати Ірина, а в другій половині через сина жили Гілько і Зофія, Ксенька з синами — Дем’яном і Степаном, та з чоловіком Федьком Богацьким. Тут певний час жила і Люкера з Іваном Батилюком (Ткачуком), що згодом пішли до хати Івана. В таких умовах Марія вирішила побудувати окрему хату, розділити по половині садибу-подвір’я, город, сад тощо.

Марія Авксентіївна запропонувала Федькові Богацькому, який вже тоді став одноосібним господарем у половині хати, розділити садибу і будувати собі нову хату. Вона сказала: “Хочеш, Федьку, вибирай, котру хочеш половину садиби, там і будуй хату. Я буду готувати їсти для майстрів і людей на толоці”. Богацький Федько відповів, що не буде будуватись, що йому і так добре. Тоді Марія Авксентіївна ще раз запропонувала: “Тоді, Федьку, бери мого коня, привозь собі лісоматеріал на хату”. “Не хочу” — навідріз відповів Богацький! “Тоді даю тобі 500 крб золотом, — продовжувала вона, — даю тобі півторарічну ялику. Буду готувати і подавати їсти будівельникам, буду допомагати тобі на будівництві”. “Я не хочу!” — різко відповів Федько Богацький. Умовляння Марії на нього не вплинули.

Тоді мама Марія почала діяти. Запросила братів Міхала і Миколу, найняла декількох майстрів чоловіків, щоб вони на наступний день прийшли

розбирати свою половину хати. А сама разом з дітьми перейшла до старої хатини сусіда Міхала Муса. Там вже господарював зятем Степан Хоптяр. Перенесла нехитрі селянські меблі — стіл, стільці, мисник, скриню з шматтям тощо. Пристосувала в одному із хлівів відсік під комору, куди і склала харчі, щоб не вкрали. У визначений день прийшли брати Міхал і Микола, найняті чоловіки, і приступили до розбирання хати. Насамперед, розшили сніпки, відрізали по половині лати, скоро і крокви були винесені з хати, повалили частину стін. Під вечір подув вітер і пішов дощ. У половині хати, де жили Богацькі, спробували запалити в печі (п'єцу) та дим наповнив оселю, бо не було тяги.

Розібравши свою половину хати, Марія Фасоляк звільнила місце для будівництва тут нової оселі. Переконавшись, що далі жити в такій розібраній хаті неможливо, Федько Богацький звернувся до Марії і сказав, що згодний на будівництво для своєї сім'ї нового будинку на тих умовах, які пропонувала Марія Фасоляк. Він взяв у Марії гроші, молоду корову, згодився, щоб Марія варила їсти будівельникам хати. І досить скоро перед нашою оселею — метрів через 10-12, Федько збудував з глиняних вальків (балабухів) стіни, а там викинув верх і накрив солом'яними сніпками.

А там і Марія збудувала хату у 1921 р. Спорядила одну кімнатку, і ще в сиру, так би мовити “в глину”, вселилась з дітьми на зиму. А було ще хазяйство. Так Марії Авксентіївни одній дуже важко довелося господарювати. За роботу на будівництві взяв собі вола Міхал. Довелось продати коні, а самій з дітьми потрібно було обробляти землю: орати, сіяти, жати, в'язати у снопи і звозити їх до стодоли, а потім молотити зимою. Дуже тяжко, не по віку, працювали дочки Женья і Наташа. Під час будівництва хати, вони до заморозків місили босими ногами глину, носили заміси, виконували роботу по господарству, доглядали худобу, свиней тощо.

По сусідству з Марією жив неодружений чоловік, 1893 р.н., Омелян Скопенюк, який вирішив “пристати” до Марії на нажите Фасоляками добро. Омелян Іванович Скопенюк (1893 — 1976) був на 9 років молодшим від Марії Авксентіївни. Будучи талановитим майстром, він ремонтував усякі машинки, рушніці, побутову техніку, навіть настроював роялі, грав на струнних інструментах. У нього була хвороба “порок серця”, тому не пив горілки і вина. Трохи курив. Звичайно, Омелян Іванович не мав

дипломованої освіти і був самоучка. Негативними рисами характеру були запальність та категоричність. Працював у загальноосвітній Ярмолинецькій середній школі завгоспом, а після війни — лаборантом у фізкабінеті. Цікава деталь, ще до війни Омелян Іванович їздив до Криму на курорт, купався в морі, бував на екскурсіях. У той час це було надзвичайним явищем. З часом О.І.Скопенюк перестав кудись їздити, був домосідом.

Омелян Скопенюк прийшов на все готове — хата в основному була збудована. Прийнявши у 1924 р. його в чоловіки, Марія була втягнута у процес відділення садиби для Скопенюка від батьківської частини. У садибі Скопенюків жили батько Іван Скопенюк, який, залишившись вдівцем, одружився вдруге. Мачуха мала ще троє дітей. Для того, щоб звільнити земельну ділянку — частину садиби для Омеляна Скопенюка, Марія будувала нову хату на окремій садибі під лісом для мачухи Міляна (так його іноді називали).

А в цей час, у 1925 р., у Марії Авксентіївни з Омеляном народилася дочка **Ліда**, але між подружжям виникли сварки і незгоди. Почали судитися. Суд присудив Омеляну Скопенюку половину стодоли та ще якесь майно.

Отож, з тієї стодоли на частині батьківської садиби збудував Омелян Іванович разом з мамусею Марією невеличку холодну хату, бо стіни були тонкі. Уже при німцях хата була добудована цегляною кімнатою, викопали льох (погріб) з обмурівкою цегли та каменю і спорудили коридор.

У 1944 р. дочка Ліда вийшла заміж за ярмолинецького начальника міліції Миколу Васильовича Пашина — росіянина з Поволжя. Нажили з ним двоє дітей: **Аллу, 1944** р.н., і **Сашу, 1948** р.н. Причому, Пашин непомірно випивав, що призводило до сварок і неспокою в сім'ї.

Отож, життя Марії зі Скопенюком періодично супроводжувалось сварками, що мало не доходили до розлучення. Жив Омелян Іванович в своїй невеличкій хаті. Марія Авксентіївна залишалась з трьома дітьми, та ще й Ліда була четвертою. Потрібно було доводити дітей до пуття. Дуже важко працювали дочки Жєня і Наташа. Марія була вимоглива, навіть сувора по відношенню до них.

Жєня і Наташа в праці зростали і дорослішали. В лютому 1931 р., одружилась молодша Наташа з ярмолинчанином Долінським Вічком.

Спочатку Марія Авксентіївна була проти одруження Наташі саме в той час, адже губилась черговість заміжжя — старша дочка Жєня залишалась в дівках. У народі одруження молодшої сестри раніше за старшу не схвалювалось. Однак Наташа настояла на своєму, хоча були сварки з мамою за це, але вона вийшла-таки заміж.

В червні цього ж 1931 р. Жєня познайомилась з Сергієм, і після того, як йому дали відстрочку від армії, **в жовтні 1931 р.** вони поженилися. Поселились вони з Жєнею у побудованій Марією Авксентіївною хаті і прожили в парі 55 років, виховали четверо дітей: сина і три дочки...

У Марії Авксентіївни був ще син — **Микола Дмитрович Фасоляк (1916-1999)**.

Отож, народився **Коля 16 грудня 1916 р.** в селянській хліборобській сім'ї в с. Грабина, що у Ярмолинцях. В 1920 р. помер його батько — Дмитро Васильович. Уже в підлітковому віці Микола допомагає з сестрами у домашньому господарстві, а згодом працює учнем у майстерні Качуровського в Ярмолинцях.

По закінченні місцевої семирічки Коля вступив до Кам'янець-Подільського лісового технікуму, де навчався протягом двох курсів. Влітку у Ярмолинці з Ленінграда, до своїх батьків приїжджав син Зелінського. Він якось завітав у оселю Скорпенюка, щось потрібно було відремонтувати. Тоді якраз був вдома Коля, і Зелінський повів з ним розмову. До речі, Зелінський навчався на останньому курсі Ленінградської лісотехнічної академії. Він попросив Миколу назвати по-латині назви кількох дерев і Коля швидко та правильно відповів. Співбесідник був приємно здивований знаннями Колі. За порадою студента-ленінградця Микола Фасоляк незабаром поїхав до Ленінграда і подав документи на вступ до лісотехнічної академії ім. С.М.Кірова.

Та не все було так легко і просто у реалізації наміру юнака. Успішно склавши попередні екзамени з математики та біології, Микола не справився з диктантом з російської мови. Тому у зарахуванні до академії сільському хлопцеві було відмовлено. Однак юнак твердо вирішив не їхати додому, ночував у студентських аудиторіях, ходив на заняття. Щоб за щось жити, він часто ходив розвантажувати вагони з вугіллям на залізничних вокзалах, і так перебивався.

Про юнака-невдачу дізнався декан факультету — є такий хлопець, який ходить на заняття і ночує в аудиторіях. Викликали Миколу в деканат, де декан вислухав Фасоляка і порадив піти на прийом до ректора академії. З останньою надією Микола Фасоляк пішов до ректора, розповівши йому про свій скрутний сімейний стан і про велике бажання навчатися. На питання керівника вузу: "А как учиться будешь?", сільський хлопець відповів: "На отлично буду учиться"... І не підвів він ректора. Так воно і сталося.

Після зарахування до лісотехнічної академії студент старанно навчався, одержував підвищену стипендію. У 1940 р. М.Д.Фасоляк на відмінно, з відзнакою закінчив лісотехнічну академію ім.С.М.Кірова. Як кращого випускника Миколу Дмитровича — молодого інженера — рекомендують до вступу в аспірантуру, до якої він і був зарахований невдовзі.

Провчившись рік, Микола Дмитрович залишив навчання, бо розпочалась Велика Вітчизняна війна. Добровольцем він вступає до Ленінградського народного ополчення, бере участь у бойових операціях. Двічі Миколу Дмитровича було важко поранено. Вперше під Ленінградом — тоді його вивезли з оточеного кільцем ворога Ленінградського фронту. Вдруге — на Курсько-Орловській дузі, де він отримав поранення у стегно та голінь. Тривале лікування по госпіталях... Для армії став непридатним.

Після цього приїхав до Москви і одружився з фармацевтом Лідією Василівною, 1922 р.н., уродженкою Підмосков'я. Працював на військовому заводі в Москві. В 1944 р. народився син **Геннадій**, який закінчив вище технічне училище ім. Баумана. Працював на Байконурі, брав участь у запуску космічних кораблів. Одружений з Ольгою, випускницею того ж вузу, що і Гена. Мають донечку Марину.

В Москві М.Д.Фасоляк навчався в аспірантурі, досліджував проблеми економіки. Та не все зразу вдавалося. У 1950 р. Микола Дмитрович Фасоляк захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

11 березня 1951 р. народилась друга дитина Фасоляків — **Тетяна**. Після школи вона закінчила Московський університет, механіко-математичний факультет. Потім була аспірантура і захист кандидатської дисертації. Вийшла заміж в Москві за Віктора Тітова, з яким мала двох дітей: **Олексія** і **Машу**.

Третім у Фасоляків є **Дмитро, 1959** р.н. На початку 70-х рр. Діма приїздив у Ярмолинці і заїжджав у Кам'янець-Подільський, де знайомився з родиною. Потім закінчив інститут. Одружений. Бував за кордоном.

У 1969 р. М.Д.Фасоляк захистив докторську дисертацію і став доктором економічних наук, професором. Протягом багатьох років професор М.Д.Фасоляк працював завідувачем кафедри Московського економічного інституту, який згодом одержав назву “Інститут народного господарства ім.Г.В.Плеханова”. В цьому вузі пропрацював близько 50 років. Помер **Микола Дмитрович 16 лютого 1999** р. Похований на кладовищі с.Снігірі, там, де дача Фасоляків.

Родовід по материнській лінії дружини Сергія Федоровича Жені та її прадіда Лиса Авксентія Петровича (батька бабушки Марії-Мамусі – матері Жені)

Лис Авксентій Петрович (див.Додаток №4) проживав на околиці Ярмолинець — на Грабині, по сусідству з селянами Кравчуків та Смереги, біля глибокої ями. А яма утворилася внаслідок добування в цьому місці піску для спорудження будинків, які необхідні були для обслуги Петропавлівського ярмарку. На південь від господарства Лиса А.П. розташовувалася садиба селянина Смереги, а на захід — садиба поміщика Косткевича.

А в Авксентія Лиса було восьмеро дітей:

1) **Настя** — вийшла заміж за Хрезента (Франка) Стецького у с.Кадіївка;

-
-
- 2) **Михайло** (Міхал) одружився з Іриною Гладуцькою;
 - 3) **Марія** (мама майбутньої дружини Сергія Федоровича — **Жені**), яка вийшла заміж у невістки за Дмитра Фасоляка (Дмитро помер від сипного тифу у 1920 р., у віці 38 літ.);
 - 4) **Ганна** (Ганка) вийшла заміж за Марусія Микиту (Луку);
 - 5) **Микола**, що одружився з Ганкою в с. Томашівка. Вони були бездітними, не було у них дітей. Взяли за свого і усиновили племінника Степана (сина старшої дочки Лиса — Насті з Кадиївки);
 - 6) **Яків** одружився з Гіленою Балицькою (поселився у садибі і хаті батька Оксентія);
 - 7) **Явдоха** (Євдокія), що вийшла заміж за Василя Ковбасюка;
 - 8) **Тетяна**, яка вийшла заміж за стражника Ніколая Воколупа з м. Старокостянтинів і переїхала туди на постійне проживання. Жили в урочищі Заслуч, що проти червоного цегляного млина, при в'їзді в Старокостянтинів. Подружжя Тетяни та Миколи Вовколупів було бездітним. Вони удочерили дочку — **Олену**, яка в 1936 р. після одруження з хлопцем Ниником померла. Десять зник і цей самий Ниник. Тому онука Колю, якого народила Лена, виховувала Тетяна Авксентівна самостійно. Померла Тетяна Авксентіївна в 1964 р. *Внук Коля Ниник одружився з науковим співробітником дослідної сільгоспстанції, що у с. Самчики, Зіною Афоніною.* Там і проживають, але дітей теж не мають. Микола працював у дослідному господарстві шофером на автомобілі ГАЗ-51 (державний номер 42-35 ХМИ).

Нарис з історії Ярмолинець та району

Перша згадка про Ярмолинці. Розвиток Ярмолинець і навколишніх земель у XV-XVIII ст.

Історія Ярмолинеччини має свої давні корені, що сягають на глибину більш як 600-літнього існування. Перша письмова згадка про Ярмолинці припадає на 1400 р.¹ Саме тут, на шляху з Кам'яця до Меджибожа, в цей

час зупинилися на перепочинок польські літератори, що у своїх подорожніх нотатках згадали Ярмолинці. Поруч з цим, археологічні дослідження свідчать, що люди проживали тут значно раніше — ще в період трипільської культури у III тис. до н.е.²

У 1407 р. польський король Владислав II (Ягайло) подарував поселення Ярмолинці Ходькові: "...за його вірну службу на віки вічні йому, і його дітям і його намісникам"³.

Окремі польські дослідники вважали, що Ходько, начебто, походить з Хорватії (Кроатії), але ймовірніше — це "...був рід тутешнього українського походження, і хорватське походження з'явилося тоді, коли нащадки Ходька стали соромитися свого українського походження"⁴.

Для захисту від нападів татар син Ходька Олександр у 1445 р. збудував у Ярмолинцях укріплений замок.⁵ Ця оборонна споруда була невеликою, загальною площею 0,25 га і розташовувалася у південно-східній частині поселення між селянськими садибами та мала форму трикутника (ширина 50 м, довжина 85 м).⁶ Згодом Ярмолинці переводяться до категорії містечок, а в 1455 р. одержують Магдебурзьке право.⁷

Внуки Ходька поділилися у 1467 р. маєтками, які отримали у спадок. Один із них, Дахно, залишився власником Ярмолинець і став називатись Ярмолинським, а другий — Федір одержав с.Сутківці і називався Сутковецьким (Сутківським).

Ярмолинеччина адміністративною одиницею стала ще в XV ст., коли Ярмолинецький ключ належав до Кам'янецького староства. З новим адміністративним поділом, запровадженням Польщею, Ярмолинці стають повітовим центром і належать до Кам'янецького воєводства.

У 1534 р. Сігізмунд II Август підтвердив за шляхтичем Ярмолинським право на володіння Ярмолинцями, а у 1565 р. воно було документально закріплено люстрацією.⁸

Не обминали Ярмолинці та навколишні землі воєнні лихоліття, збройна боротьба та протистояння. Тут польським військам протистояли загони С.Наливайка у 1595-1596 рр., проходили війська Б.Хмельницького і його полковників М.Кривоноса та І.Богуна під час визвольної війни 1648-1654 рр.

Після укладення "вічного миру" між Росією та Польщею у 1686 р. Правобережна Україна, в тому числі Подільське воєводство, мали відійти

до Речі Посполитої. У 1699 р., коли ці землі були визволені від Туреччини, польська шляхта, повертаючись у маєтки, почала відновлювати старі жорстокі форми експлуатації, до якої додавався релігійний гніт. Таке положення викликало обурення селянства, спонукало до збройної боротьби, що спалахнула на початку XVIII ст.

Один із козацько-селянських загонів, на чолі яких стояв Шпак (Федір Білоцький), у 1702 р. завдав поразки польському війську під командуванням полковника Я.Шепінга в битві, що відбулась між селами Савинці і Томашівка. Після перемоги повсталі повернули до с.Савинці, де зруйнували панський маєток, а пізніше захопили Ярмолинці і підірвали земляні вали замку. Впродовж двох років повсталі селяни ще тричі побували в Ярмолинцях.⁹

На початку XVIII ст. поблизу Ярмолинець виникли фільварки Боснячина і Писарівка, які злились в один — Березівку. Селяни поселялися тут за договором, що передбачав певні пільги: звільнення на кілька років від податків, зменшення повинностей і відробітків. Однак після закінчення терміну договору землевласник не надавав більше пільг селянам, і в такий спосіб відбувалось поступове їх закріпачення. У 1702 р. в Ярмолинецькому маєтку поміщика Я.Шепінга, вихідця з Прибалтики, нараховувалось 500 кіп хліба, 160 вуликів, 40 корів, винокурня.¹⁰

З часом змінювались власники Ярмолинець і земель, що до них прилягали. У 1757 р. за купчою Ярмолинці за 245 тис. крб золотом перейшли від Доментія Ярмолинського до польського генерала Павла Старжинського. Однак генералу не пощастило із новим придбанням, оскільки то посуха, то епідемії чуми заважали раціональному розвитку господарства. Намагаючись змінити стан справ на краще, Старжинський у 1761 р. розпочав будівництво одного з кращих на Поділлі монастиря для монахів ордена бернардинов. Проте завершити будівництво не вдалося через нестачу коштів.

Маючи великі борги, Старжинський у 1772 р. змушений був продати містечко Войцеху Мархоцькому, котрий особисто був знайомий з польським королем. У листопаді 1781 р. король Польщі, направляючись до Кам'янця-Подільського, зупинився у Мархоцького на відпочинок. Використовуючи особисті взаємини з королем, Мархоцькому у 1787 р. вдалося одержати королівську грамоту на право проведення в Ярмолинцях торгів і ярмарків.¹¹

Невдовзі, після несподіваної смерті В.Мархоцького, Ярмолинецький ключ перейшов по спадщині у володіння його племіннику Ігнатію Сцибор-Мархоцькому, який на той час захопився облаштуванням “Миньковецької держави”.

Ярмолинеччина у складі Російської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.).

Після другого поділу Польщі (1793 р.), переходу Поділля до Російської імперії у 1795 р. утворилась Подільська губернія, а Ярмолинці стали волосним центром у складі Проскурівського повіту. За переписом 1808 р. тут нараховувалось 266 будинків і за кількісними показниками Ярмолинці поступались Городку, Зінькову, Солобківцям та іншим містечкам.

В кінці XVIII ст. Ярмолинці купив у Сцибор-Мархоцького заможний польський шляхтич Іван (Ян Онофрій) Орловський, і з того часу, впродовж більше 120 років, аж до 1917 р., історія містечка була пов'язана з цим давнім польським родом. Орловські тоді володіли трьома фільварками з 4,3 тис. кріпосних селян, великою пасікою, пивоварнею, винокурним, вапняковим та двома цегельними заводами. Одержання великих прибутків від підприємств, а також від ярмарків надало можливість Орловським збудувати у 30-х рр. XIX ст. великий костюл на зразок бернардинського у Варшаві, спорудити один з найкращих на Поділлі палаців у с.Маліївці, побудувати на ярмарковій площі кам'яні склади, відкрити суконну фабрику. Запрошені німецькі майстри розпочали тут суконне виробництво. Фабрика виробляла щомісяця 80 шт. сукна. Але нестача води примусила німецьких майстрів перебратися до м.Дунаївці.¹²

Через містечко пролягав стратегічний шлях у напрямку до західного кордону, тому тут часто проходили військові частини. У квітні 1808 р. у містечку побував фельдмаршал М.І.Кутузов, що формував війська для походу на російсько-турецьку війну. Війська потребували помешкань для розквартирування, а проживання солдат давало певний прибуток. Поступово містечко розросталось, і у 1830 р. кількість дворів досягла 333.¹³

Важливе економічне значення в системі внутрішньої торгівлі мали базари і ярмарки. На них реалізовувалась сільськогосподарська продукція, промислові та ремісничі вироби, укладалися договори на виробництво, постачання і збут товарів, вивчався їх попит у населення.

У 1817 р. в Подільській губернії, не враховуючи сільських, збиралося 250 ярмарків (10,6% від усіх ярмарків країни). Більшість їх приурочувались до релігійних свят і тривали ярмарки 1-2 дні, а іноді і тиждень. В Кам'янець-Подільському відбувалось 16 ярмарків на рік, Проскурові — 13, Літині — 11, Ярмолинцях — 8 і т.д.¹⁴

Помітний вплив на економічний розвиток Ярмолинець мало переведення сюди у 1835 р., за сприяння Адама Івановича Орловського (1780-1848), з м.Тинни Ушицького повіту найбільшого в Подільській губурнії Петропавлівського ярмарку, який проходив щорічно з 29 червня по 15 липня. Крім того, у грудні кожного року протягом тижня відбувався ще і Миколаївський ярмарок. Для участі у Петропавлівському ярмарку щороку приїздило близько 500 купців, які привозили товару в окремі роки на суму до 3,2 млн крб. У зв'язку з великим об'ємом торгівлі Петропавлівський ярмарок належав до першої, найвищої категорії ярмарків.¹⁵

Петропавлівський ярмарок давав значні прибутки для родини Орловських, оскільки щорічно вони отримували до 20 тис. крб.чистого доходу. Протягом 40-80-х рр. ХІХ ст. розширювались під нього площі як на Грабині, так і в інших роїонах містечка. Сюди приїздили купці з Кам'янця, Бару, Балти, а також Санкт-Петербурга, Нижнього Новгорода і навіть із Західної Європи та Середньої Азії.

За таких умов відбувалось інтенсивне спілкування багатонаціонального населення, що сприяло взаємозбагаченню народних культур, додавало особливого колориту і створювало у містечку піднесену святкову атмосферу. Для більшості учасників, а саме: купців, міщан, ремісників, селян, ярмарки служили важливим засобом спілкування та обміну новинами.

На ярмарку можна було купити все, починаючи з побутових дрібниць і закінчуючи розкішними каретами з Австрії, текстилем з Лодзі, шкіряними виробами з Могилева-Подільського, сільськогосподарськими агрегатами місцевого і закордонного виробництва.

В Ярмолинцях, як ніде на інших ярмарках, був дуже широкий вибір коней, а для того, щоб продемонструвати їх кондиції, влаштовувалися кінні змагання, виставки, де переможці отримували нагороди.

На період проведення ярмарку місцеве купецтво, багаті євреї, інші мешканці Ярмолинець, навколишніх сіл (Грабин, Буринець, Боснячина, Писарівка)

надавали купцям свої будинки, а самі переходили у допоміжні споруди. На час торгів населення Ярмолинець значно зростало, а це і призводило до того, що в криницях не вистачало води, і її продавали по ціні одна копійка за кварту.

Петропавлівський ярмарок, як і великі ярмарки першої категорії, мав свою процедуру відкриття. Ярмаркові веселощі зростали поступово. Традиційно в день відкриття ярмарку вранці в міському соборі відправляли службу, в якій обов'язково брали участь представники місцевої влади та численні прихожани. Після закінчення служби урочиста процесія здійснювала з церкви хід на ярмаркову площу, де духовенство її освячувало. Урочиста частина першого ярмаркового дня включала і деякі додаткові заходи, щоб підкреслити важливе значення цієї події, наприклад, святковий обід.

По закінченню урочистих церемоній на ярмарку розпочиналася торгівля і з'являлися ярмаркові розваги. Тут виступали кращі музиканти, фокусники, дресирувальники, гімнасти, акробати. Неодноразово виступали на Петропавлівському ярмарку клоуни та звірі відомого цирку В.Дурова (1863-1934). Воду для циркової звірини набирали із ставка, що і сьогодні зветься "Звіринцем".

Ярмарок був ідеальним місцем для організації спритними ділками нелегальних казино, картярських ігор, різних лотерей. Такі несанкціоновані розваги викликали незадоволення губернської адміністрації. При цьому управляючі опікувалися не стільки про довірливих громадян, що могли стати жертвою шахрайства з боку організаторів, скільки тією обставиною, що всі прибутки від таких розваг осідали в кишенях приватних осіб і не попадали в казну.

Зрозуміло, що можливості проведення дозвілля у багатіїв та заможних міщан видавалися значно ширшими, ніж у більшості городян і селян. Для багатіїв і купців були відкриті двері до шляхетного зібрання, де вони проводили дозвілля за столами казино, відвідували концерти та спектаклі заїжджих та місцевих театрів.

Чимало купців, не задовольняючись розвагами, запропонованими шляхетним зібранням, віддавали перевагу проведенню часу в трактирах, харчевнях, корчмах та квартирах. Поруч з цим, застільне проведення часу характеризувало не тільки гостей, але і постійних мешканців.

Петропавлівський ярмарок, перемішуючи в один святковий натовп селян і міщан, чиновників і артистів, ділових купців і гулящих людей, виконував різноманітні культурні функції: задовольняв потребу у видовищах і розвагах, в спілкуванні, слугував засобом отримання нової інформації, відкривав більш широкі можливості реалізації творчої активності населення.

Значний внесок у розбудову Петропавлівського ярмарку зробив граф А.І.Орловський. Будівництво магазинів, складів, готелів, ресторанів, їдалень та шинків потребувало будівельних матеріалів. Зокрема, будівельний камінь добували кріпосні Орловських у каменоломнях “Безодня” с.Сутківці. Тут же випалювали вапно, а у с.Грабина викопували пісок, внаслідок чого утворилось провалля глибиною більше 30 м. В такий спосіб розрослося містечко, в якому наприкінці 30-х рр. ХІХ ст. зусиллями кріпосних селян побудували вісім рядів крамниць.

В перші роки торгів на Петропавлівському ярмарку не вистачало не лише відповідних приміщень, але й ремісників: столярів, каменярів, теслярів, ковалів, боднарів та інших майстрів. За таких обставин Адам Орловський надіслав своїх вербувальників у Польщу для добровільного переселення ремісників до Ярмолинець. В такий спосіб у містечку та селах Проскурівського повіту з’явилися родини Будніцьких, Бялковських, Долінських, Радецьких, Рутинських, Пшелуцьких, Сідлецьких, Сіцінських, Туженських, Фабіжевських, Шедловських, Янковських, Ясінських, Ястремських та інших. Таким переселенцям граф допомагав матеріально, роздавав землі, будував приміщення для житла та роботи. Саме в такий спосіб виникла майстерня Качуровського, в якій працювали більше 80 чол., що виготовляли карети, фаєтони, брочки. Саме із спеціалістів цієї майстерні утворився і тривалий час виступав, відомий у повіті, духовий оркестр.¹⁶

У 1846 р., направляючись до м.Кам’янець-Подільського, Ярмолинці відвідав видатний український поет Т.Г.Шевченко.

Завдяки ярмаркам поступово зростав економічний потенціал Орловських, яким належало в середині ХІХ ст. 1578 дес. землі. Їх маєток складався з п’яти фільварків, де працювало близько 5 тис. кріпосних селян, а у містечку діяли до 10 підприємств. За інвентарем 1850 р. Орловським належало 667 дес. польової землі, на якій працювали 35 тяглих і 108 піших господарств.

Важко доводилося працювати кріпакам Орловських, що відробляли по 182 дні щорічно. До того ж для виконання таких робіт, як прядіння, обробка конопель, тканиня полотна, садіння городини вимагалось два дні на тиждень з кожного тяглого господарства і один день з пішого. Урочна система важко відбивалася на селянстві, яке відробляло панщину фактично не 182 дні, а набагато більше, оскільки за день потрібно було накопати півтори копи озимого хліба, зібрати сіно з десятини та інше.

Адам Орловський з родиною чимало часу проводив за кордоном, зокрема вони володіли будинками та майном у всесвітньовідомому італійському курортному місті Ніцца. Однак, це не стало на заваді здійснювати Орловським широкомасштабне будівництво. Причому окремі будинки збереглися до сьогодні, зокрема приміщення санепідемстанції, відділення ощадбанку, управління праці і соціального захисту та інші.

У 1848 р. в м. Ніцца помер Адам Іванович Орловський, але поховання відбувалося у Ярмолинцях біля костюлу Петра і Павла. Дозвіл на поховання біля цієї культової споруди нащадки отримали від папи Римського. Після цього вся власність перейшла до єдиного спадкоємця — сина Олександра Адамовича (1817-1893).

Пройшовши армійську службу, Олександр Орловський вступив у шлюб з багатою нареченою Северин Юзефою Івановською з с. Підгайці, і незабаром у них народився син. Подружжя проживало переважно у Варшаві, тому веденням господарства займалися керуючі, економі, орендарі та інші.

Продовжуючи традиції батька, Олександр у 1859 р. розпочав будівництво у Ярмолинцях нового палацу. Поштоухом до цього став майбутній проїзд Олександра II, з яким Орловський був особисто знайомий ще з часів військової служби. Невдовзі на місці заїжджого двору виріс одноповерховий палац довжиною у 50 м і шириною — 25 м. Пізніше біля палацу побудували кілька приміщень службового і господарського призначення на тому місці, де знаходиться сучасний районівермаг. Частина тих давніх споруд збереглася до сьогодні.

Того ж року у новозбудованому палаці відбулася зустріч двох Олександрів — російського імператора і польського шляхтича, в ході якої, крім спогадів про армійське минуле, велася мова про необхідність проведення аграрних реформ. Ця проблема стала предметом обговорення широкого зібрання у губернському центрі, куди відправився Олександр II.¹⁷

Поміщики тоді виявили протидію ідеям реформування, однак реформування все ж розпочалося. Цюправда маніфест 19 лютого 1861 р. не давав селянам особистої свободи, прирікав їх на розорення. Уставна грамота від 27 червня 1862 р. зазначала, що в Ярмоминцях було 280 селянських господарств, з них 45 тяглих, 211 піших і 24 городних. Ці господарства за 1297 дес. орної і 178 дес. садибної землі мали виплатити протягом 49 років 48 160 крб. Крім того, в період тимчасовозобов'язаного стану (з 27 червня 1862 р. до 30 липня 1863 р.) селяни повинні були виплатити оброку 5802 крб та податків 1021 крб.¹⁸

Селянство Ярмолинеччини у 1863 р. виступало проти обов'язкового викупу землі, тому за розпорядженням губернатора до Ярмолинців направлялась 6-та сотня 11-го Донського козачого полку для придушення цих виступів.

Невдоволенням селян реформою намагалися скористатися окремі поміщики, котрі підбурювали селян, однак О.Орловський повстанців не підтримав. В цей час він розширив свої володіння, прикупивши села Вербка-Мурована, Глушківці, Слобідка-Глушковецька, Татаринці. Особистий капітал помітно збільшився після укладення другого шлюбу О.Орловського з французькою княгинею Клементиною де Талейран-Перігор, внаслідок чого він отримав титул графа. У новій сім'ї незабаром народилося три сини: Михайло, Ксаверій (1862-1926), Мечислав (1865-1929). Вони одержали чудову освіту у престижних університетах Європи і більшість часу проводили за кордоном.

Після смерті О.А.Орловського відповідно до заповіту нащадки отримали багату спадщину. Так, весь Ярмолинський ключ, включаючи Нове Село, частину Соколівки, Томашівку, Татаринці, отримав Северин (син від першого шлюбу); волинський маєток — Михайло; Слобідку-Малівецьку та Маліївці — Мечислав; Вербку-Муровану, Глушківці, Слобідку-Глушковецьку передали Ксаверію.

Однак після розподілу спадщини молоді графи не поспішали у свої маєтки. Ксаверій обіймав посаду російського дипломата, а з відродженням Польщі у 1917 р. став послом у Бразилії, а пізніше Іспанії. Михайло постійно проживав у Відні. Мечислав одружився з американською громадянкою, але, заборгувавши своїм кредиторам, змушений був продати батькову спадщину, яку, на щастя, викупив Ксаверій.

В Ярмолинцях багато проживало майстрів — столярі, теслярі, мулярі, руками яких зводилися будівлі у містечку та навколишніх селах. Проте низькі сезонні заробітки не могли забезпечити прожитку, тому ці робітники шукали роботу в іншій місцевості, відходили на промисли. Осілими майстрами-кустарями вважалися лише шевці, які збували свою продукцію на ярмарках.

З давніх часів на Ярмолинеччині розвивався ще один промисел — бджільництво. Одна з найбільших в Проскурівському повіті пасіка належала Орловським, у якій нараховувалось більше 120 вуликів.

У 70-80-х рр. ХІХ ст. спостерігалось поживавлення економічного життя, що сприяло подальшому зростанню населення Ярмолинець, і якщо тут у 1882 р. проживало 4130 чол., то у 1905 р. — 5723. З 1882 р. у містечку функціонували телеграф, пошта.

Поруч з цим, загальний вигляд містечка залишався вкрай непривабливим. У тому ж 1882 р. Ярмолинці відвідав відомий російський художник-баталіст, автор відомої панорами “Бородіно” Ф.О.Рубо (1856-1928), який відтворив свої враження в картині “Вулиця у Ярмолинцях (Подільська губернія)”: вузька, крива вуличка, на якій важко розминутися двом підводам, потопає в багнюці та обшарпані, скособочені халупи, з маленькими підсліпуватими віконцями. Немоцнені вулиці потребували бруківки, але губернське управління не могло знайти для цього потрібних коштів.

У зв’язку з цим для розвитку краю мало неабияке значення будівництво шляхів сполучення. З 1887 по 1891 рр. тривало будівництво шосейної дороги Проскурів — Ісаківці через Ярмолинці. Цей шлях значно покращував міжміське сполучення, сприяв економічному розвитку губернії, задовольняв потреби населення.¹⁹

Начальником будівництва шляху призначили інженера Лосського А., котрий активно взявся за доручену справу. У червні-серпні 1887 р. на першій 30-кілометровій ділянці Проскурів-Ярмолинці завершилися усі земляні роботи, зведено містки і здійснено заготівлю необхідного кам’яного матеріалу. Будівельно-шляхові роботи у самих Ярмолинцях відбувалися у травні 1888 р.²⁰

Ділянку Проскурів-Ярмолинці планувалося здати в експлуатацію до осені 1888 р. Однак виконати заплановане у повному об’ємі не вдалося,

оскільки припинилося фінансування будівництва. І все ж 18 грудня 1888 р. Лосський А. доповідав Подільському губернатору Батюшкову Д.М. про те, що ділянка дороги Проскурів-Татаринці довжиною 22 км повністю готова до експлуатації.²¹ Завершилось будівництво шляху Проскурів-Ісаківці 1 вересня 1891 р.²²

Поруч із будівництвом шосейних доріг протягом 1897-1914 рр. відбувалося спорудження залізничного шляху Проскурів — Кам'янець-Подільський. Це будівництво вимагало виділення 226,5 дес. землі, в тому числі 23 дес. на Ярмолинеччині, що належали К.О.Орловському. Подільський губернатор М.К.Семенякін звернувся до землевласників з проханням передати землю безкоштовно, або продати по мінімальній ціні. До цієї пропозиції К.О.Орловський поставився з розумінням і необхідні землі передав безоплатно. Введення в дію залізниці у листопаді 1914 р. сприяло розвитку як окремих землевласників, так і краю в цілому.²³

Поруч з цим на низькому рівні залишалися охорона здоров'я, освіта та культура. З 1890 р. у Ярмолинцях функціонувала аптека, земська лікарня на 10 ліжок, в якій працювали один лікар, два фельдшери і акушерка. Лікарня тіснилася у старому приватному будинку і обслуговувала 37 сіл Ярмолинецької і Шарівської волостей з населенням близько 38 тис. чол.

У 1897 р. в Ярмолинцях існували лише школа грамоти для дівчат, церковнопарафіальна школа, однокласне сільське училище, яке у 1905 р. реорганізувалося у двокласне. Хоча в училищі на той час навчалось 92 учні, закінчити його вдалося лише 10 хлопчикам і 2 дівчаткам. Таке положення існувало через мізерне фінансування губернською владою, адже на утримання шкіл виділялося всього 226 крб. на рік.

На початку ХХ ст. дроблення селянських наділів досягло крайніх меж. У 1905 р. в Ярмолинцях земельні наділи мали лише 565 господарств, яким належало 1955 дес., в той час коли поміщикам належало 1613 дес. Малоземелля та безземелля підштовхувало селян до боротьби за покращання свого економічного становища. В березні 1905 р. селяни Ярмолинець і навколишніх сіл, зібравшись на сход, заявили, що не вийдуть на роботу, поки не підвищать розцінок у панських економіях до 50 коп. на день чоловікові, 40 коп. — жінці, 25 коп. — підліткові. Після цього розгорнувся селянський рух, що охопив всю волость, і без козаків та поліції

губернська влада вже не могла впоратися з селянами. В квітні 1905 р. майже в кожному населеному пункті побували війська. Аж чотири ескадрони Білгородського полку було розташовано в Ярмолинцях та окрузі.²⁴

Столипінська аграрна реформа 1906-1911 рр. сприяла розвитку селянського господарства та утворенню хуторів. Перші хутори з'явилися на Ярмолинеччині поблизу залізниці, а найбільшим став Буринецький хутір, який витягувався неподалік урочища "Евеліна".

Залишалось не вирішеним питання шляхів сполучення. Земський гласний І.М.Сорочинський, відвідавши населені пункти Ярмолинської волості, наголошував, що шляхи на Буйволівці, Фрампіль та інші, дуже запущені і потребують негайного поліпшення.

В зв'язку з цим у 1913 р. в містечку утворилася третя шляхова дільниця для шляхового будівництва. Планувалося побудувати 74 версти шляхів на Шарівку, Фельштин та Городок. Одак, всі кошти за наполяганням військового міністерства, спрямовувалися на будівництво шосейного шляху у напрямку державного кордону — на Городок.

Одночасно прокладалася телефонна лінія, яка з'єднала Ярмолинці з Проскуровом і Кам'янцем-Подільським. Перші телефонні апарати встановили в адміністративному будинку та садибі Орловських.²⁵

Початок Першої світової війни позначився на будівництві та роботі залізниці, зокрема 12 листопада 1914 р. відкрилося постійне сполучення між Кам'янцем-Подільським і Проскуровим. Поїзди формувалися у вигляді пасажирсько-товарного ешелону і курсували через день. В ешелоні знаходилися пасажирські вагони II і III-го класу, а вартість квитків становила від 2 крб. 20 коп. до 4 крб. 45 коп. Відстань між двома кінцевими пунктами потяг долав за 9 год. 30 хв.²⁶

В цей час тривало будівництво залізниці Ярмолинці — Гусятин. Крім того, планувалося побудувати залізницю у напрямку на м. Бар, що суттєво покращило б сполучення між містами Поділля. Тому у волость 4 травня 1916 р. надійшов циркуляр, в якому йшлося, що правління Подільської залізниці вирішило негайно приступити до будівництва залізничної колії Ярмолинці — Ялтушків в межах Проскурівського і Ушицького повітів. Однак війна унеможливила здійснення цих планів.

З початком війни Ярмолинці входили до прифронтової зони, тому в армію мобілізували майже всіх чоловіків військовозобов'язаних запасу.

Поруч з цим, мешканців містечка в обов'язковому порядку залучали до ґрунтових робіт пов'язаних із риттям окопів, траншей, а також перевезенням вантажів для потреб армії.

У квітні 1915 р. в Ярмолинцях зупинявся російський імператор Микола II. Царський потяг прибув до ст.Гречани, проте до Кам'янця-Подільського через Ярмолинці монарх попрямував у автомобільному кортежі. Останній російський самодержець об'їжджав Поділля з метою підняття бойового духу військ, а також для збору коштів для військових потреб.²⁷

Утворення та становлення Ярмолинецького району у період Радянської України (1917-1991 рр.)

Поразки на фронтах першої світової війни, зубожіння селянських сімей через нестачу чоловічих рук породжували масове незадоволення народу. Тому після жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді селяни одразу почали захоплювати садибу, землі Орловських та інших поміщиків. Про це повідомлялося у донесенні Подільського губернатора 11 листопада 1917 р. В зв'язку з цим у Ярмолинці прибув загін донських козаків для наведення порядку. Однак реставрувати старий устрій не вдалося, оскільки в кінці листопада у волості встановили радянську владу.

Під час національно-визвольних змагань 1918-1920 рр. Ярмолинеччина переходила з рук в руки. Наприкінці лютого 1918 р. Ярмолинці захопили австро-німецькі інтервенти, а в другій половині листопада сюди вступили війська Директорії. На початку квітня 1919 р. під натиском більшовицьких військ армія С.Петлюри змушена була відступити. Однак, на початку червня 1919 р., війська Директорії прорвали фронт Гусятинсько-Волочиської дільниці і вдруге оволоділи Ярмолинцями.

Протягом 1919-1920 рр. у Ярмолинцях ще двічі змінювалася влада, але 19 листопада 1920 р. червоноармійські загони, наступаючи у напрямку Шарівки, Солобоковець, Зінькова, остаточно захопила містечко. Регулярним армійським частинам активну допомогу надавав партизанський загін, який очолював С.С.Хоптяр.

Розпочався період відносно мирного будівництва. У березні 1923 р. у зв'язку з адміністративною реформою ліквідовуються в губерніях України повіти та волості і утворюються райони та округи. До новоствореного

Ярмолинецького району увійшли землі Шарівської волості, а частина сіл у нинішніх межах відійшли тоді до Зіньківського, Михайлівського, Смотрицького, Солобковецького, Фельштинського районів. На той час Ярмолинецький район входив до Проскурівського округу, а територія району становила 353,7 км², де проживало 38 639 чол., у тому числі 19 876 жінок. Господарський потенціал цієї адміністративної одиниці становили 7883 індивідуальних господарства, комуна, 5 артілей, 3 радгоспи і було 25673 дес. орної землі.

Період соціалістичного будівництва 20-30-х рр. виділявся репресіями та терором, які в різних формах використовувалися сталінським керівництвом, оскільки виступали необхідною умовою життєздатності комуністичного режиму. Неабияке значення мало забезпечення функціонування командної економіки, значним сегментом якої на окремих етапах була широкомасштабна експлуатація в'язнів. Здійснення політичного курсу керівництвом компартії являло собою на той час певну суміш поєднання, як правових дій, так і державного терору. Політика форсованої індустріалізації та насильницької колективізації призвели до величезних соціальних катаклізмів: масових політичних репресій та голодомору.

Особливо наочно провал планів сталінського керівництва простежився у сільському господарстві. Зокрема колективізація наштотхнула на запеклий опір українського селянства. За даними ОДПУ СРСР, в січні-березні 1930 р. в Україні зафіксовано 3190 селянських виступів, у тому числі 61 в Проскурівському окрузі.²⁸

У лютому 1932 р. колгоспи під тиском влади віддали хліб у запланованих об'ємах, витративши при цьому навіть посівні фонди. Більшість одноосібників розверстки не виконали. Сотні колективних господарств не змогли розрахуватися з своїми членами, чим підштовхнули їх до масового виходу з колгоспів.

Весною 1932 р. сімба проходила у складних умовах. Голодні люди відмовлялися йти на дармову працю. Процвітала апатія, безвідповідальність, у колгоспах масово порушувалась трудова дисципліна. Погано працювала техніка, якої і так не вистачало.

У зв'язку із масовим зuboжінням населення почастишали випадки крадіжок. Начальник особливого відділення першого кавкорпусу і

Проскурівського відділу ДПУ вказував, що в ряді сіл під час сівби колгоспники закопували частину зерна, а після роботи відкопували його і забирали додому. Не рідко траплялися випадки, коли колгоспники-сіячі економили по 45-50 кг посівного матеріалу на 1 га поля.²⁹

В 1932 р. Ярмолинеччина, як і вся Україна, потерпала від небувалої засухи. Недобір врожаю, необдумане викачування зерна для виконання плану хлібозаготівель за будь-яку ціну, призвели до страшного голодомору, величезних людських втрат. Голод обминув лише єврейський колгосп, де видавалися продукти харчування, збіжжя на зароблені трудодні.³⁰

Все жорстокішими і масовішими ставали репресії. За повальними обвинуваченнями у шкідництві, саботажі, неповазі до радянської влади, шпигунстві на користь Польщі в районі у другій половині 30-х рр. знищили 693 чол. (без військовослужбовців). Зазнали поневірянь родини репресованих.³¹

З відвертою жорстокістю влада накинулася на церкви і костьоли. Не витримуючи непосильного податкового тиску, релігійні громади почали розпадатися. У Ярмолинцях римо-католицький костюл переобладнали під районний будинок культури, а православну церкву взагалі зруйнували, причому цинічно плануючи використати добротний будівельний матеріал для спорудження ферми та складу. Безслідно зникло все оздоблення культових споруд, а лише одна ікона Богоматері оцінювалася в 3 тис. крб. золотом.

Щопрада, у передвоєнні роки розгул беззаконня дещо притих, однак великі випробування належало пройти військовослужбовцям. Зокрема частина воєнного гарнізону, що розташовувалася у містечку, відбула наприкінці 1939 р. на спровоковану СРСР війну з Фінляндією, що так безславно закінчилася із величезними людськими втратами. Крім цього, мешканців містечка залучали до будівництва укріпрайонів уздовж західних кордонів.

Поруч із неоднозначними подіями у зовнішній та внутрішній політиці держави продовжувалася розбудова містечка і району. У травні 1936 р. проходило будівництво військового містечка на землях Нового Села. Вирішувалися у цей час проблеми соціальної сфери в райцентрі. Зокрема, зводилося двоповерхове приміщення середньої школи, розпочалися роботи по забудові лікарняного містечка, запрацював театр.³²

В кінці 30-х рр. у Ярмолинцях діяло кілька підприємств промислової кооперації, зокрема деревообробна та текстильна артілі. В цей час завершили будівництво нової лікарні на 60 ліжок, а на базі семирічної створено середню школу, в якій працювали 30 учителів і навчалось 722 учні. У 1939 р. на території району діяли 25 сільських рад.

Жителі району працювали над створенням соціально-економічної бази. Так, у 1940 р. Ярмолинецька МТС мала 94 трактори та 24 комбайни і виконувала 62% всіх польових рбіт. Імена кращих механізаторів М.Т.Білоуса, С.Ф.Корольчука, О.І.Марусія за досягнення у праці занесли до Почесної Книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У передвоєнний рік активно розвивалося виробництво. Так, маслозавод, на якому трудилося більше 80 праівників, виробив продукції на суму понад 2 млн крб. Підприємства промислової кооперації до яких входили деревообробна та текстильна артілі, ремонтна майстерні та райхарчокомбінат виробили продукції на суму понад 8 млн крб.³³

У цей період стала до ладу містечкова електростанція, що освітлювала не лише приміщення, але і вулиці. Інша, менш потужня електростанція, обслуговувала потреби збирального пункту “Заготзерно”.

В кінці 30-х рр. у Ярмолинцях та новозбудованому містечку на залізничній станції розквартирували головну ударну силу 8-го мехкорпусу — танкову дивізію та артилерійський полк. На полях двох ярмолинецьких колгоспів, а також сіл Кадиївці і Шарівка побудували військовий аеродром із злітно-посадочними смугами та необхідними спорудами (праворуч від шляху Ярмолинці-Хмельницький за поворотом на с.Сутківці).

Новим випробуванням як для ярмолинчан, так і для всього народу став період воєнного лихоліття боротьби з фашизмом. Початок Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) ярмолинчани відчули з першого дня і особливо, коли 6 липня німецькі літаки зависли над залізничною станцією. Бомбовий удар фашистські льотчики спрямували на скупчення пасажирських і вантажних поїздів. В той час загинули десятки солдатів, офіцерів та мирних громадян. Бомбардування здійснювалося і райцентру, через який відходили війська і техніка у напрямку на с.Сутківці.

8 липня 1941 р. німецькі мотоциклісти з'явилися у Ярмолинцях, але поблизу середньої школи їх обстріляли. Однак, за передовими загонами

німців підійшла колона ворожої техніки, що примусило червоноармійців відступити. Ворог захопив містечко, і розпочався важкий період окупації. В Ярмолинцях ворог утворив органи окупаційної влади — комендатуру та жандармську управу. Окупаційна влада примушувала робітників відновити роботу на попередніх місцях, а селян сплачувати податки продуктами харчування. Фашисти на окупованій території встановили режим терору та репресій, що проявлявся у фізичному знищенні комуністів, сімей військових, євреїв, а також тих, хто їх переховував. Місцем страти гестапівці обрали околицю урочища “Евеліна”.

Найбільшою люттю відзначився окупаційний режим у ставленні до єврейського населення. В містечку євреїв залишилося понад 1,5 тис. чол. і ті, хто не встиг евакуюватися, потрапили в гетто, що знаходилося в районі парку. У другій половині жовтня 1942 р. біля 8 тис. євреїв зігнали в район залізничної станції і, протримавши кілька днів без їжі та води, знищили.

Та населення не скорилося окупантам. В містечку виникла підпільна група, яка встановила зв'язок з рухом опору Проскурова. Підпільна група діяла протягом 1941-1943 рр. і здійснила ряд акцій. Однак навесні 1943 р. народних месників заарештували і стратили. Особливо постраждали сім'ї Монастирських, Михаліних та багато інших героїв.

Крім того, на території району діяли партизанські загони. У 1943 р. партизани одного із підрозділів з'єднання під командуванням І.К.Никалюка розгромили поліцейський відділок.

Після поразки на Курсько-Орловській дузі німці зосередили в Ярмолинцях величезну кількість боєприпасів, зброї та амуніції і розмістили їх на складах у “Евеліні” та Чорному лісі. При наближенні радянських військ до містечка ці склади фашисти висадили у повітря, а вибухи було чути за десятки кілометрів. Однак, чимало боєприпасів ще залишилося, вони таїли в собі небезпеку для населення і особливо підлітків.

В березні 1944 р. 3-я гвардійська армія генерала П.С.Рибалка одержала завдання обійти Ярмолинці із заходу та півдня і наступати далі на Бар. Проте одразу виконати це завдання не вдалося, оскільки фронт в районі Нового Села і залізничної станції був добре укріплений німецькою обороною. Відступаючи у напрямку на Городок та Соснівку, фашистське командування відчайдушно намагалося стримати просування радянських військ. Три доби

grimіли бої на цьому участку фронту, в ході яких обидві сторони несли великі втрати у живій силі та техніці.

Нарешті 27 березня 1944 р. воїни 167-ї стрілецької дивізії та 91-а танкова бригада визволили райцентр від ворога. А першими увірвалися в Ярмолинці бійці батареї самохідних артустановок гвардії капітана П.П.Крюковецького. Сьогодні САУ-152 стоїть на постаменті при в'їзді у Ярмолинці з боку Кам'янця-Подільського. У боях за Ярмолинці загинули 175 воїнів радянської армії. Втрати ворога становили понад сотні танків і самохідних гармат та близько 5 тис. чол. вбитими.

Одразу після визволення містечка розгорнув діяльність військомат і всіх, хто не мав звільнення від призову за станом здоров'я, забирали до лав збройних сил.

Масовим став героїзм ярмолинчан на фронтах війни. Навіднику 493-го винищувального протитанкового полку сержанту С.І.Хоптяру 10 квітня 1945 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На жаль, 30 квітня Степан Іванович загинув смертю хоробрих під час наступу на Берлін.³⁴ Ім'я хороброго артилериста носять середня школа №2 в Ярмолинцях, одна з вулиць селища, а на будинку, де він проживав встановлено пам'ятну дошку. На полі (поворот на с.Сутківці) встановлено пам'ятний знак.

Чимало інших земляків, фронтників виконали свій обов'язок до кінця, здійснили бойові подвиги і повернулися з бойовими нагородами. Дорогою ціною далася перемога, оскільки 423 воїни-ярмолинчани загинули на полі бою, померли від ран чи пропали безвісти. Їх імена виписані на гранітних плитах меморіалу “Загиблим воїнам-односельчанам” та занесені у “Книгу Пам'яті України”.

Героїчно трудилися і ті, хто взявся за відбудову Ярмолинець, адже фашисти заподіяли збитків на 6,6 млн крб. Одразу ж після визволення 1 квітня 1944 р. відновили роботу радянські установи і населення приступило до відбудови зруйнованого господарства. В МТС, яку очолив Врублевський, утворили 8 тракторних бригад, що допомогли колгоспникам розпочати і провести сівбу у 36 господарствах. На 1 травня відновили роботу електростанції, хлібопекарні, лікарні. Ярмолинчани взяли шефство над шахтою №59 “Фрунзевугіля”, відрядили туди робітників та надіслали продукти харчування.³⁵

Про фінансові витрати та вкладення коштів у різні сфери суспільного життя свідчить бюджет Ярмолинецького району на 1945 р. Аналіз бюджету показав, що прибутки становили 1,9 млн крб., при цьому дотації складали 2,4 млн крб. Найбільше коштів виділялося на освіту (2,6 млн) управління (0,8 млн), охорону здоров'я (0,6 млн).³⁶

Робітники і службовці райцентру включилися в широкомасштабну роботу по відбудові зруйнованих війною будинків, впорядкуванню вулиць тощо. Мінімальний відробіток для кожного працездатного складав 40 годин Райвиконком зобов'язав керівників розпочинати робочий день о 7-й годині ранку. До відбудови містечка залучали також військових.

Військові сапери разом з бійцями винищувального загону здійснювали пошуки вибухової зброї, що була розкидана по лісах і доквіллі. Тільки з 1 квітня по 8 вересня 1944 р. ними відправлено у військові частини Першого Українського фронту 228 вагонів боєприпасів загальною вагою 4287 т. Однак зібрали сапери далеко не все. Тому бійці другої саперної роти ще раз перевірили дороги та їх узбіччя загальною довжиною 126 км і знищили 12 мін, 14 авіабомб, 583 снаряди, про що свідчить акт від 26 жовтня 1944 р.³⁷

Те, що пропустили військові, знаходили цивільні. Від вибухівки гинули як дорослі, так і діти, а найбільше трагедій через безпечність та необережність зазнали сім'ї, в яких були підлітки, колишніх сіл Березівка і Грабина.

Ярмолинчани надавали відчутну допомогу фронту, що все далі просувався на захід. Одразу після визволення містечка розпочався збір коштів на побудову танкової колони, а згодом і ескадрилі "Радянське Поділля".

Ще одним випробуванням для населення району стала боротьба за врожай 1945 р., який, здебільшу вручну, вдалось зібрати практично без втрат. Цілодобово працювали механізатори МТС. Так, Л.Штогрин збирав по 25-30 т зерна на добу, а І.Замогильний за 18 робочих днів скошив у Буринецькому колгоспі 172 га. Тоді район першим виконав план по хлібозаготівлям в області.

В кінці 1945 р. відповідно до рішення райвиконкому розформували єврейський колгосп, а його землі розділили між сільгоспартіями та виділили під городи робітникам і службовцям 50 га, МТС — 14 га, райхарчокомбінату — 10 га, та іншим.³⁸

У 1945 р. пройшли вибори до рад, і було сформувано тоді 24 сільські ради, в яких працювали 130 депутатів.³⁹

У 1946 р. колгоспам повернули землі, що свого часу вилучалися на вимогу військового відомства. В такий спосіб передали 230,5 га на південному заході району, а також землі під с.Кадіївка, с.Ясенівка та ст.Ярмолинці. Крім того, колгоспи сіл Боснячина та Шарівка одержали 210 га. Загальна площа всієї поверненої землі становила близько 714 га.

Поступово розвивалася сфера соціального обслуговування. Облаштовувався райпобуткомбінат, якому передали на баланс колишній гараж райвиконкому і частину приміщення деревообробної артілі. Роботу нового виробничого колективу налагоджував директор Б.Кульчицький. З фонду державного страхування виділили 190 тис. крб на завершення будівництва райветлікарні, а з місцевого бюджету 25 тис. крб планувалося виплатити на ремонт районного будинку культури.

Поступово змінювалося життя, охоплене відбудовчим процесом, і разом з тим мінялися назви населених пунктів. Так, села Боснячина та Писарівка переіменували в Березівку.

Продовження сталінським керівництвом грабінницької політики щодо українського селянства призвело до нових соціальних катаклізмів — голоду 1946-1947 рр. Найважчою видалася весна 1947 р. Тоді люди рятуючись харчувалися кропивою, лободою, ріпаком, тому що буханець хліба коштував більше 1 тис. крб. Відновилися репресії та виселення селян до Сибіру.

Важкою працею трудівники села намагалися покращити становище із хлібом. За високі результати у вирощуванні зернових та технічних культур у 1948 р. звання Героя Соціалістичної праці присвоїли О.С.Шувері, М.Т.Крамар, О.Ф.Брико з с. Правдівка та С.У.Бачинському з с.Шарівка.

Сільські ради у цей час активно сприяли будівництву сільських клубів методом народної будови у таких селах, як Буринці, Вихилівка, Кадіївка, Левківці, Правдівка, Соколівка, Шарівка. Одночасно посилилася боротьба з релігією, що було порушенням Конституції, зокрема права на свободу совісті та віросповідання.⁴⁰

У 50-х рр. також за активної участі сільських рад у районі відбувалося будівництво місцевих електростанцій. В цей час планувалося побудувати як гідроелектростанції у селах Боднарівка, Борбухи, Лисівка, Правдівка,

Соколівка, Сутківці, так і теплоелектростанції на торф'яному паливі у селах Березівка, Вихилівка, Голохваста, Лехнівка, Перегінка, Скаржинці.⁴¹

Загалом у 1950 р. було чимало зроблено: запрацював цегельний завод, стали до ладу постійнодіючі яслі на 20 місць, а ланка, організована з працівників контори колгоспу ім.Мічуріна, виростила по 511 ц цукрових буряків з га. Восени того ж року у Ярмолинцях відбулася сільсько-господарська виставка. За вказівкою з центру відбувалося укрупнення місцевих колгоспів, внаслідок чого з чотирьох господарств утворилося два: ім.Сталіна с.Березівка (з 1957 р. "Іскра") та ім.Мічуріна с.Буринці.

У післявоєнні роки діяльність населення району зосереджувалася на промисловості, сільському господарстві, освіті, культурі. В 1958 р. Ярмолинці віднесено до розряду селищ міського типу. Тут утворились і розвивалися підприємства: районне об'єднання "Сільгосптехніка", кукурудзокалібрований і два цегельні заводи, будівельна організація, лісгоспзаг, харчокомбінат, комбінат побутового обслуговування, друкарня, хлібоприймальний пункт. На цих підприємствах в кінці 60-х рр. працювало понад 800 чол., а випуск валової продукції досягав 2,4 млн крб.

У 1962 р. утворився в Ярмолинцях спецгосп ім.Мічуріна, що спеціалізувався на тваринництві з добре розвиненим рільництвом, птахівництвом, городництвом і садівництвом. Це господарство тривалий час очолював В.Нагірняк. В його користуванні знаходилося 4529 га землі, з них орної — 3554 га, сінокосів — 86 га, садів — 64 га, пасовиськ — 23 га. В господарстві тоді налічувалося 32 трактори, 22 комбайни, 20 вантажних автомашин, 67 електродвигунів. Стадо великої рогатої худоби досягло 3 113 голів, а птиці — 16 664. Врожайність у 1967 р. становила: зернових культур 33,7 ц з га, цукрових буряків — 336 ц.⁴²

Певних успіхів господарство досягло завдяки систематичній праці колгоспників. За рішенням райвиконкому та районної ради занесено до районної Книги пошани з присвоєнням звання "майстер — золоті руки" бригадирів комплексних бригад В.П.Овчарука та О.В.Школьник, ланкових Г.М.Басюк, Н.Я.Бобик, Н.М.Гуменюк, М.А.Клепач, В.П.Крчківську, С.В.Марусій, Н.І. Чаплій, а старшому агроному районного об'єднання "Сільгосптехніка" А.О.Левицькому присвоєно звання заслуженого агронома України. Умілим бригадиром рільничої бригади показав себе М.Хлівак. Високими нагородами позначено його трудовий

шлях з рекордними врожайми зернових до 60-65 ц і понад 400 ц цукрових буряків.

Зернові культури, вирощені в районі, виділялися високою якістю, тому окремі види, зокрема кукурудза, відправлялися на експорт до Болгарії, Німеччини, Румунії, Угорщини, Фінляндії, Чехословаччини та інших країн.

Державна політика в сільському господарстві на той час спрямовувалася на створення спеціалізованих тваринницьких господарств. У зв'язку з цим Ярмолинцям відводилося особливе місце, і у східній та західній частині райцентру споруджувалися два потужних тваринницьких комплекси.

Промислові, переробні та будівельні організації, що утворилися у 60-90-х рр. розташовувалися на околицях селища. Найбільшим підприємством став завод "Кристал". Населення району у повному об'ємі забезпечувалося електроенергією районного управління "Вінницяенерго". У 1969 р. промислові підприємства Ярмолинців реалізували готової продукції на 3,2 млн крб. З 1970 р. почала діяти фабрика господарських товарів, на якій працював 41 робітник.

В 60-70-х рр. у райцентрі побудували та реконструювали такі об'єкти, як хлібокомбінат, ковбасний цех, універмаг, магазин "Гастроном", адмінбудинок. Широко розрослася сітка споживчої кооперації. На ринковій площі звели торгові ряди по реалізації продтоварів і спеціалізований магазин по продажу молока і м'яса.

Разом з нарощуванням виробничих потужностей упродовж 1979 і по серпень 1980 рр. здійснювалася підготовка траси до проходження Олімпійського вогню XXII Олімпійських ігор, що відбувалися у Москві. В селищі реконструювалися вулиці Пушкінська та Хмельницька, по яких мали пробігти ярмолинські спортсмени.

Упродовж 70-80-х рр. широкого розмаху набуло житлове будівництво та спорудження закладів соціально-культурного призначення. Зокрема, колектив райсільгосптехніки своїм рішенням започаткував будівництво клубу. Зводилися також триповерхові корпуси на території лікарняного містечка, приміщення середньої школи №2, кінотеатр, дитяча музична школа, адміністративний будинок та інші.

Південно-західна частина селища перетворилася на місце оздоровлення, де розташувалися лікарняне містечко, стадіон "Юність". Характерно, що все, що призначалося для здоров'я і культури ярмолинчан, зводилося методом народної будови.

Розвиток Ярмолинецького району після проголошення незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Після розпаду СРСР у серпні 1991 р. розпочався перехід до ринкової економіки, що супроводжувався кризовими явищами, особливо у промисловості. В цей час у Ярмолинцях зупинилися заводи, філії промислових підприємств, недіяли будівельні організації.

У райцентрі продовжували працювати лише два підприємства – сільськогосподарське закрите акціонерне товариство “Агропрод-ЗПТ” та держлісгоспзаг. Так, впродовж 90-х рр. у трудовому колективі СЗАТ “Агропрод-ЗПТ”, який очолював Гуменюк В.В., не лише збереглися робочі місця, але й запрацювали нові потужності, піднялися нові корпуси по переробці сільськогосподарської продукції. На цьому підприємстві виготовлялося виробів на суму 4 млн грн, причому використовувалося майже 80 найменувань сировини, одержаної з різних районів України.

Ділові зв'язки із дальнім зарубіжжям підтримував держлісгоспзаг, керівництво яким здійснював Гудловський В.В., поставляючи напів-фабрикати в Болгарію, Італію, Іспанію, Німеччину, Словаччину та інші країни.

На початку 90-х рр. розпочалося прокладення об'їздної дороги через урочище “Соколівщина”, що стала до ладу у серпні 2003 р.

Відаючи данину пам'яті загиблим, у 1992 р. відкрили меморіальний комплекс жертвам війни на ст. Ярмолинці та у 1993 р. пам'ятний знак жертвам голодомору на старому кладовищі у Ярмолинцях. Крім того, впорядковувался парк, розбудовувався південно-західний мікрорайон селища.

У серпні 2000 р. в Ярмолинцях пройшли урочистості з нагоди 600-річчя, в честь чого названо нову площу.

Не легким видалися 2001-2002 рр., оскільки на розвиток району впливали ряд факторів. Це і вибори до Верховної Ради, місцевих рад, несприятлива цінова політика на сільськогосподарську продукцію, вкрай важкі погодні умови. Цим здебільшу і пояснюється різноплановість господарювання підприємств, установ і організацій.

У 2001 р. прийняли програму соціально-економічного та культурного розвитку, головними завданнями якої визначалися: підвищення життєвого рівня населення, забезпечення економічного зростання, підвищення конкурентоздатності економіки.

Протягом 2002 р. промисловий розвиток відносно стабілізувався. Підприємствами вироблено промислової продукції на суму 2202,3 тис.грн, або 101,2% до 2001 р., товарів народного споживання — 1969,3 тис.грн, або 106,3%. За підсумками 2002 р. приросту обсягів продукції добилися працівники хлібокомбінату. Разом з цим, недостатня якість не дозволила суттєво зменшити обсяг продукції, яка реалізовувалася на бартерних умовах, а у 2002 р. 72% продукції реалізовувалися саме у такий спосіб.

Хлібороби Ярмолинеччини з надією зустріли Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, сподіваючись, що реформування колишніх колективних сільськогосподарських підприємств і їх трансформація в агроформування ринкового типу на основі приватної власності на землю і майно зніме основні проблеми села, сформує ефективного господаря-власника.

Однак далеко не всім вдалося здійснити заплановане. Лише окремі господарства змогли просунути у визначеному напрямку. Так, ПОП “Колос” стало одним з найбільш рентабельних реформованих сільськогосподарських підприємств. У цьому господарстві 490 власників земельних паїв одними із перших в районі одержали державні акти на право приватної власності на землю, причому 94% власників уклали договори оренди земельних ділянок і щорічно, відповідно до умов договорів, повністю одержували орендну плату.

Соціально-економічний розвиток району, в основному, залежить від показників роботи сільськогосподарських підприємств усіх форм власності. До позитивних результатів 2002 р. слід віднести те, що окремими категоріями господарств збільшилося виробництво валового продукту. Аналіз виробництва основних видів продукції за 2002 р. показує, що виробництво зерна по всіх категоріях господарств склало 68,7 тис. т при врожайності 28,4 ц/га. На той час в районі виростили 33,7 тис.т озимої пшениці при врожайності 34,2 ц/га, а також кукурудзи — 34,9 ц/га, гороху — 27,3 ц/га, ячменю — 26,2 ц/га.

Помітних результатів у вирощенні зернових добилися СТОВ “Маяк”, де врожайність склала 55,5 ц/га, СТОВ “Берегиня”, ПОП “Колос”, в дослідних господарствах “Проскурівка” та “Шарівка”. Такі результати одержали завдяки підживленню посівів зернових культур на площі 22,3 тис. га, культивуванні 22 тис. га від бур’янів, хвороб, шкідників.

Погодні умови 2002 р. негативно вплинули на врожайність цукрових буряків. Всіма категоріями господарств виростили тоді 65 тис. т цих рослин, в тому числі 38 тис. т сільськогосподарськими підприємствами, що на 13,5 тис. т менше, ніж у 2001 р. Проте навіть у таких складних умовах окремі господарства досягли високої врожайності цукрових буряків. Так, в ПОП “Колос” одержали по 271 ц/га, СТОВ “Маяк” – 269 ц/га, кооперативі “Поляна” – 259 ц/га, СФГ “Трембіта” – 257 ц/га.

В 2002 р. в районі зменшилися об’єми виробництва картоплі та овочів, оскільки окремі підприємства перестали вирощувати ці продукти харчування за винятком сіл Косогірка, Савинець, Соснівка, Сутківці, Ясенівка. Серйозні проблеми виникли і в галузі тваринництва. Через низькі ціни на молоко і м’ясо, які не відшкодовували виробничих затрат галузі, та нестачу обігових коштів підприємства різко скоротили поголів’я тварин, а в 10 населених пунктах району взагалі не було тваринницьких ферм. На той час у сільськогосподарських підприємствах поголів’я скоротилося на 30% і залишалося біля 8 тис. голів великої рогатої худоби.

Успішний розвиток сільського господарства залежить від забезпечення технікою. Проте в 2000-2002 рр. кількість техніки помітно скоротилася. Так, тракторів залишалося 609, а вибуло 190, або 24%, вантажні автомобілі скоротилися на 127 одиниць, або на 15 %, комбайнів залишалося 160, а вибуло 41, або 20%.

Керівники сільськогосподарських підприємств одностайно стверджували, що проблем на селі було б значно менше, якби переробні підприємства зайняли позицію партнера товаровиробника і своєчасно проводили розрахунки за одержану продукцію. З ініціативи районної держадміністрації здійснювалося залучення приватного інвестора на село і в такий спосіб в с. Буйволівці та Москалівці створили малі приватні підприємства.

Незважаючи на фінансові труднощі, в районі продовжувалося будівництво. У 2002 р. здали в експлуатацію два житлові будинки,

управління юстиції та 26 будинків індивідуальних забудовників, загальною площею 3265 м². У 2001-2002 рр. тривала газифікація сіл району. В цей час ввели в дію 5,68 км газових мереж в с.Лисівці і Соколівка та газифікували 162 квартири.

За виробничими показниками не слід забувати людей. Середня зарплата по району в 2002 р. склала 167,5 грн, а найнижча в аграрному секторі — 114,5 грн. Хоча в останні роки борг по виплаті заробітної плати дещо зменшився, але заборгованість складала 15432 тис.грн. Значний об'єм робіт здійснювався в соціальній та гуманітарній сферах. У 2002 р. Управління праці та соціального захисту призначили матеріальну допомогу 1900 заявникам на суму 1212 тис. грн. За отриманням субсидій на житлово-комунальні послуги звернулися 3 тис. сімей, з них 2858 сім'ям нараховували субсидії.

У 2002 р. вперше за останні десятиліття зафіксували 16 випадків захворювання на туберкульоз, що є досить тривожним сигналом. Продовжувалася тенденція зростання смертності. Так, у вказаний час померло 922 особи, а народилося 285 дітей. Це означає, що населення пункту чисельністю 637 чол. зник з території Ярмолинецьчини. В галузі медицини пройшли акредитацію 48 закладів охорони здоров'я, а також було підготовано чотири сімейних лікарі.

Значна увага, особливо під час переходу на 12-річну форму навчання, приділялася освітнім закладам. У 2003 р. в районі функціонували 5 закладів нового типу: технологічний та технічний ліцеї, Ярмолинецький НВК-гімназія, Шарівське НВО "Школа — музична школа", філія Гусятинського коледжу, в якому вивчають іноземну мову з другого класу. Поруч з цим, низькими темпами проходила комп'ютеризація шкіл, де на один комп'ютер припадає 62 учні. У школах району навчалася чимало здібних учнів, які брали участь в олімпіадах та конкурсах. Зокрема 59 учнів дев'ятих класів отримали свідоцтва з відзнакою, а 20 учнів одинадцятих класів закінчили школу з медалями.

У 2005 р. в Ярмолинецькому районі діяли 45 клубних установок, у тому числі 1 районний будинок культури (РБК), 22 сільські будинки культури (СБК) і 22 сільські клуби (СК). Клуби-бібліотеки діють у 7 селах. Базовими є Шарівський та Проскурівський СБК. В клубних закладах району задіяно 74 особи, причому 10 чол. із них з вищою освітою,

36 чол. — з середньою спеціальною і 18 чол. — без освіти. Протягом року в районі працювали 212 колективів художньої самодіяльності із 1891 учасником, а саме: 22 драматичних (163 учасники), 10 художніх бригад (96 учасників), 76 вокально-хорових колективів (889 учасників).⁴³

Зусиллями працівників закладів культури створено 2 клуби спортивного бального танцю, муніципальний духовий оркестр, відновив роботу хор с.Баламутівка. На належному рівні провели фестивалі “Ярмолинецькі самоцвіти”, “Співочі дзеркала” (організатори Євген та Вадим Гжегожевські). Проблемами, що існують у сфері культури, є низька заробітня плата та слабка матеріально-технічна база.

Клубними установами району проводилися тематичні вечори, вшанування трудових династій, зустрічі з письменниками області та району: О.Снігуром, М.Ковалем, В.Мазуром, Б.Фурманом, М.Цимбалюком. О.С.Снігур разом з подільськими композиторами братами Євгеном та Вадимом Гжегожевськими створили Гімн Ярмолинець “Рідне містечко моє”.

Пишаються ярмолинчани також зразковим дитячим ансамблем “Фламінго”, керівниками якого уже тривалий час працюють С.Курік та Н.Трач. Цей колектив відомий своїми чемпіонами та призерами України по спортивно-бальному танцю, серед яких Барткова О., Корнілов М., Кот Н., Курік Я., Лапін Ж., Слимко В., Трач Н., Фігель С. та інші. Ансамбль постійно бере участь у республіканських та міжнародних конкурсах.

Не обійшли увагою організатори культурно-масової роботи і авторів видань, що присвячені Ярмолинецькому краю. Протягом року проходили презентації книг авторів М.Коваля, В.Мазура, Б.Фурмана, М.Швеця, а також книги П.Слободянюка та Ю.Хоптяра “Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району”.⁴⁴

Славу Ярмолинець примножували відомі люди. І нині подоляни гордяться своїми видатними земляками: **Хоптяром С.І.** — Героєм Радянського Союзу; **Хоптяром С.Ф.** — ветераном Великої Вітчизняної війни та праці; **Лисом П.В.** — доктором медичних наук; **Фасоляком М.Д.** — доктором економічних наук, професором; **Француз О.Й.** — заслуженим майстром народної творчості; **Широким П.П.** — заслуженим працівником культури; **Бистрицькою М.П., Трачуком Г.П., Хоптяром П.Ф.** — заслуженими працівниками освіти; **Хоптяром А.С.** —

кандидатом педагогічних наук, відмінником освіти України; **Борецьким А.В.** — начальником управління загального нагляду Генеральної прокуратури; **Дзюбаком М.П.** — генерал-майором, заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України; **Матусом С.М.** — генерал-майором, заступником командувача інженерними військами; **Снігуром О.С.** — журналістом, краєзнавцем та багатьма іншими.

Подальший економічний розвиток району, добробут його мешканців залежатиме від співпраці всіх державних органів, установ, органів місцевого самоврядування з підприємствами, закладами, організаціями, підприємницькими структурами та населенням району.

Примітки

1. Подольские Епархиальные ведомости. — 1882. — №17. — С.550.
2. Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Петляк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. — К., 1982. — С.102.
3. Архив ЮЗР. — Ч.8. — Т.1. — С.3,4.
4. Грушевський М. Барське староство. — К., 1894. — С.210.
5. В.К.Гульдман. Памятники старины в Подолии. — Каменец-Подольский, 1901. — С.159.
6. Сіцінський Ю.Й. Оборонні замки Західного Поділля XVI-XVII ст. — Кам'янець-Подільський, 1994. — С.74.
7. Пшездзецький О. Поділля. Волинь. Україна. Картини місць і часів. — Вільнюс, 1841. — С.33.
8. Архив ЮЗР. — Ч.7. — Т.2. — С.201.
9. Снігур О. Ярмолинці (короткі історичні нариси.). — Ярмолинці, 2000. — С.6.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. — К., 1971. — С.642.
11. Хоптяр Ю.А. Утворення та розвиток ярмарків на Поділлі в XVI-XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 1998. — Т.2(4). — С.112.

-
-
12. Студії з історії України. — К.,1929. — Т.2. — С.111.
 13. Снігур О. Названа праця. — С.11.
 14. Нариси історії Поділля. — Хмельницький,1990. — С.119.
 15. Обзор Подольской губернии за 1886 г. — СПб.,1887. — С.61.
 16. Хоптяр С.Ф., Хоптяр А.С. Родовід Хоптярів. — Кам'янець-Подільський,2003. — С.118-119.
 17. Снігур О. Названа праця. — С.12-13.
 18. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. К., 1971. — С.643.
 19. Хоптяр Ю.А. Шляхове будівництво в Подільській губернії у 70-90-х рр.// Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2000. — Т.4(6). — С.181-185.
 20. ДАХО. — Ф.227. — Оп.1. — Спр. 2776. — Арк.1.
 21. Там само. — Ф.249. — Оп.1. — Спр.143. — Арк.1-2.
 22. Там само. — Спр.437. — Арк.2-3.
 23. Хоптяр Ю.А. Залізничне будівництво на Поділлі в кінці ХІХ ст. на початку ХХ ст.//Наукові праці історичного факультету. — Т.2. — Кам'янець-Подільський, 1996. — С.70-72.
 24. ДАХО. — Ф.228. — Оп.1. — Спр.7315. — Арк.307-309.
 25. Снігур О. Названа праця. — С.22-23.
 26. Хоптяр Ю.А. Залізничне будівництво на Поділлі в кінці ХІХ на початку ХХ ст.//Наукові праці історичного факультету. — Т.2. — Кам'янець-Подільський, 1996. — С.73.
 27. Подольские известия. — 1915. — 19 апреля.
 28. Політичні репресії на Поділлі (20-30-і рр. ХХ ст.)// За ред. В.Ю.Васильєва, С.Л.Калитко, П.М.Кравченка, Р.Ю.Подкура. — Вінниця, 1999. — С.14.
 29. Завальнюк О.М. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині// Голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (Матеріали республіканської науково-практичної конференції). — Хмельницький, 1993. — С.34.
 30. ДАХО. — Ф.Р-6243. — Оп.1. — Спр.136. — Арк.2.

-
-
31. Хоптяр Ю.А. Репрессивна політика сталінізму та її втілення на Ярмолинецьчині у 30-ті рр. ХХ ст. //Наукові праці історичного факультету. – Т.15. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С.456-457.
 32. Снігур О. Названа праця. – С.28-29.
 33. ДАХО. – Ф.Р.-6243. – Оп.1. – Спр.136. – Арк.3.
 34. Гордость и слава Подолии // Под ред. М.Є.Манухина. – Львов, 1985. – С.251-253.
 35. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С.647.
 36. ДАХО. – Ф.Р. – 946. – Оп.2. – Спр.7. – Арк.61.
 37. Снігур О. Названа праця. – С.37.
 38. ДАХО. – Ф.Р. – 6243. – Оп.1. – Спр.136. – Арк.4.
 39. Там само. – Ф.Р. – 946. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.12.
 40. Там само. – Ф.Р. – 6243. Оп. 1. – Спр.137. – Арк.40-43.
 41. Там само. – Арк.44.
 42. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницькая область. – К., 1971. – С.649.
 43. Архівний відділ Ярмолинецької державної адміністрації. Ф.Р. – 4766. – Спр.5. – Арк.2.
 44. Слободянюк П.Я., Хоптяр Ю.А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району. – Хмельницький, 2004. – 507 с.

Окремі спогади Сергія Федоровича Хоптяра

Землекористування

Дід Василь Петрович Хоптяр розповідав онуку Сергію Федоровичу, що його дідом був Хоптяр Доміна. Вище, як кажуть пілоти, був “потолок”. Не знаємо нікого з давнішніх родичів. Відомо, що у Доміни Хоптяра було 5 синів. Василь Петрович говорив, він був 1860 р.н., панщини не пам’ятає, був тоді маленькою дитиною. Однак з обставин видно, що в Ярмолинцях поміщики роздали своїм селянам-кріпакам землю раніше, ніж це було оголошено Маніфестом 1861 р. про скасування кріпацтва. Для того, щоб селяни-кріпаки не втікали з панських земель, поміщики наділили їх садибами по 10 дес. (11 га в сучасному вимірі) землі на кожен двір.

Сергій Федорович підмітив, що так, як вулицю в селі по сусідству жили селяни, в такому порядку були наділені поля. Це начебто дрібничка, на перший погляд, однак це далеко не так. Наприклад, селянин Трачук проживав на краю земельної громади Боснячини (так називалася частина с.Ярмолинці, тепер Березівка) по вул. Калініна, 8, а селянин Прокопчук вже належав до Писарівської земельної громади. (Писарівка — частина Ярмолинець). Так от, земля цього Трачука була у 3-х місцях, тоді називали “в трьох руках”, ближче до села. Одна частина поля засівалася озиминою (жито, пшениця), друга — ярими культурами (ячмінь, овес, гречка, просо), а третя частина землі відводилася під толоку, де випасали худобу. Земля тут відпочивала. Напередодні жнив селяни толоку орали під пар, де восени сіяли озимі культури. А поле, яке було під озиминою, восени зорювалося на зяб і весною засівалося ярими культурами (ячмінь, овес, гречка, просо тощо), а те поле, яке було зайняте ярівими посівами, після збору врожаю використовувалося для випасу худоби, коней, нерідко овець і залишалося під толоку, тобто на випас весною. Така була сівозміна.

В Ярмолинцях земельні громади Буринецька, Босняцька і Писарівська були невеликі. Тому селяни були наділені сіножатями, тобто сінокосом. Однак це вже було здійснено пізніше, при цьому порушилась послідовність

одержання сіножатей селянами. Наділи сінокосу були далеко від села, десь за верст 7 в Дубині, на краю володінь Ярмолинецьких поміщиків (на межі від теперішнього Городоцького району, біля села Пільний Олексенець). Саме тут бере початок в мочарах р.Ушиця, а трошки далі також р. Тростянка, яка тече на Городоччину. Там же, далеко від Ярмолинець, була відведена земля під пасовища. Оскільки, ці пасовища знаходились на певній віддалі від сіл, де проживали селяни, то там на сіножатях випасалась худоба, яка не доїлась: бички, нетелі, які перебували на пасовищах з весни до осені. Там були збудовані курені, і пастухи пасли худобу цілодобово, змінюючись раз в тиждень, а то і рідше. Згодом трави в Дубині перестали рости, сіна почали заготовлювати мало. Тому селяни розорали ці пасовиська. І вже не дотримувались певних сівозмін. Кожен власник цієї землі сів, що хотів... Садили картоплю, пізніше сіяли трави, конюшину, мішанку тощо. Межею Ярмолинецьких селянських громад були поля землекористувачів с. Татаринці (тепер с.Правдівка) та с.Шарівка.

Селянам земельної громади с.Боснячина (тепер Березівка) була наділена земля, хоча і далі від села, зате на рівних родючих ґрунтах. (До речі, саме тут в 1940 р. під Ярмолинцями було збудовано військовий польовий аеродром, який після війни перестав існувати.) З приводу цих хороших рівних площ і родючих ґрунтів селяни говорили, що, мовляв, чимось діди наші задобрили поміщиків, які собі взяли гіршу, горбисту землю, суглинки, а селянам роздали таку родючу і рівну землю.

Селянам Буринецької земельної громади наділили землі менш придатні для землеробства, хоча і біля села, а собі поміщики Буринець залишили родючі землі, з рівними площами, хоча і дальше від села. Для цього були причини, які полягали у розташуванні лісів. У Буринецьких поміщиків ліси були розташовані далі від села. Ліси були прибуткові, і поміщики не хотіли їх втрачати, тому і землі залишали собі навколо лісів. А Босняцькі ліси розташовані на землях гірших, горбатих. Навколо Ярмолинець були такі ліси: Березина, Евеліна, Соколівщина, Чорний ліс. За рахунок лісів поміщики вирівнювали свої землі лісовпорядкуванням. Мірою під час продажу лісу була десятина.

Як відомо, земля селянам була наділена, щоб закріпити їх на постійне проживання в селах, які належали поміщикам. За землю селяни-кріпаки

повинні були платити податки і відробляти панщину: орати, сіяти, збирати врожаї тощо. Наділи селянам землі надавались у виміру — 10 дес. на кожен двір. Були також наділи і по 5 дес. на двір. Податок за землю становив 36 крб щороку. Крім того, існувала ще повинність — панщина-відробіток по 3 дні на тиждень.

За переказами старших людей, всі дорослі працездатні селяни оподатковувались “подушним” податком. Саме тому батьки селянських дітей не поспішали (навіть старших підлітків, юнаків, яким іноді було по 18-19 років) визнавати, що вони дорослі. Тому їх часто одягали у “сукиночки” (які ще називали “фурочками”), а не у штани, інакше вони повинні були виходити на панщину і платити подушний податок.

Поміщицька земля суворо охоронялась і ніхто не смів її захоплювати чи травити посіви. Садиби поміщиків були огорожені мурами, а на полях землі — канавами, ровами. Курка, боронь Боже, не могла ступити на поміщицьку землю. Виїзд селян із своїх дворів був визначений лише окремими провулками. Таких виїздів було 11 лише на Боснячині. Такий проїзд селяни мали на південь кожен зі своєї садиби. Після революції 1917 р. користувались вулицею поза селом (на Березівці — це вул. Коцюбинського).

Земля, яка була наділена селянам у 1860 р. знаходилась за 2 км на схід від шосе Ярмолинці — Хмельницький, за “Грядю” від села. А на рівнині земля селян однієї сівозміни розташовувалась ліворуч від шосе, а дві інші сівозміни — праворуч, де широка шосейна дорога йшла до с. Шарівка. Цією Шарівською дорогою їздили в поле, гнали череду на пасовисько тощо.

Слід сказати, що у рахунок компенсації за те, що поле зайняте під дорогу, в с. Шарівка і с. Жилинці ті селяни, чиє поле перерізала дорога, були додатково наділені 5 дес. поля (300 кв. сажнів). Такі додатки землі в народі називали “короташами”. Наділені “короташі” були з поміщицької землі в урочищі “Бездня”, що в південному напрямі від с. Сутківці.

Наділ 10 дес. мав Хоптяр Доміна, і його сини також користувались цією землею. Петро купив раніше землю у вдови Француз, яка мала батьківський наділ в 5 дес. Розташування полів ще спостерігав Сергій Федорович, оскільки ті прадідівські межі було розорано аж у 1929 р. Тоді була впроваджена земельна реформа: перехід на 4-пільну сівозміну, вірніше,

щоб земля була в 4-х кусках. Тоді Сергій Федорович пригадував, що його батько наділений був додатково до власної прадідівської землі. Тих 3,5 га були в 6 клаптях: 2 — озимини, 2 — ярини, 2 — під толоку. Короташ сіножаті та город додатково був наділений тому, що біля хати в Федора Андрійовича було лише 0,06 га.

4-пільною сівозміною оволодіти не встигли, оскільки весною 1930 р. розпочалась колективізація.

Як вже зазначалося, Буринецька земельна громада була наділена земельними угіддями зразу біля села, і тут же наділені полями ті селяни, які мали садиби в с. Грабина. Одержали наділ поміж селянських земель і церква — 80 дес., священник — 60 дес., дяк — 35 дес., проскурниця — 5 дес. (проскурниця пекла для обряду причащення прісні пряники — проскурки). А взамін сіножаті був хутір, який з 1921 р. починає розбудовуватися і називатися “висьолком” Шевченка.

Церковні землі селяни обробляли навпіл, тому що забезпечували весь обробіток землі (орали своїм реманентом і тяглом, засівали поля своїм насінням, доглядали посіви), причому половину зібраного врожаю звозили на церковний двір, а половину — на свій, селянський. Обмолочувати потрібно було спочатку церковний, а потім вже свій врожай. Все це так деталізуємо, бо Сергій Федорович разом з батьком працював на церковних землях, адже батько був спільником попа. Таких спільників у священника було 12, а у дяка-псаломщика — 7. І до недавнього часу Сергій Федорович міг вказати місце отих полів, бо особисто на них працював впродовж 1918-1921 рр., аж поки радянська влада не націоналізувала церковну землю і не роздала її безземельним селянам у 1922 р.

Церкві взамін сіножатей було наділено землі на хуторі “висьолок” Шевченка, а ще земельні ділянки-садиби тим селянам, які бажали будуватись і там постійно жити та господарювати. В такий спосіб побудували 35 хат та господарських будівель. Оскільки селяни Грабини і Буринець мали наділені поля-сіножаті в Дубині, за лісом Лівізорська, то для селян Боснячини і Писарівки, щоб їм ближче було до своїх осель, наділяли землю поблизу хутора “висьолок” Шевченка.

Розповідь про те, як Іван Твардовський плуга купував

Я (Сергій Федорович) хочу розповісти реальну життєву подію, яка у селянина була потреба у придбанні залізного плуга для орання свого поля, адже дерев'яним плугом доводилось дуже важко рихлити землю. Я хочу, щоб мене зрозуміли і усвідомили, яка то була важка праця орати дерев'яним ралом, в якому був лише залізним леміш та наральник, а все інше було дерев'яним: колеса, теліжка, і з'єднувалось все грабовими зав'яленими прутами. Такий плуг був дуже важким і при оранці впрягали в нього четверо коней або пару волів в ярма, де один орач керував, а другий тримав за чепіги плуга і такою кописткою — естиком — раз по раз відчищав рало від налиплої землі. Глибока оранка залежала від того, наскільки глибоко орач втисне чепігами рало в землю разом з естиком і одкине скибу. Од такої оранки дуже стомлювалась рука плугатаря, яка часто розпухала, під пахвою утворювалась “гуля” і боліла. Отака була тяжка праця.

Це було у 1912 р., в липні місяці під час торгів Петропавлівського ярмарку, який тривав цілий місяць. Сюди, на торги, привозили залізні плуги, а коштували вони на той час досить дорого — 25 крб. Щоб наскладати стільки грошей, потрібно було продати дві корови або пару коней.

Отож, якось Іван Твардовський приходить до багатого селянина Якова Пареного (наш родич — кривдник нашого діда Андрія, бо відсудив 5 дес. землі) і каже: “Позичте, Якове, мені 25 карбованців”. За характером Яків був пихатий. Дивився на усіх звисока. “А нащо тобі гроші?” — Іван відповідає йому: “Хочу залізного плуга купити”. “Добре, позичу — каже Парений Яків. — Але як процент мусиш мені зорати поле на пар”. “Добре, я зорю вам, Якове, поле”, — відповів Твардовський. Взяв він позичені гроші (25 крб.) і пішов додому. Запряг у воза своїх коней і поїхав на ярмарок. Купив там залізного плуга, поклав у воза і повіз його до свого дому.

По дорозі додому Івана Твардовського перестріває на вулиці кум Лука Лоборчук, на прізвисько Сірман, і запитує Твардовського: “А що, куме, купили залізного плуга?” Бачачи, що той везе на возі залізного плуга,

продовжує: "Ото добре, будемо тепер поле орати", — підкреслив він. "Та спочатку треба Пареному зорати поле за те, що позичив на плуга грошей," — промовив Іван Твардовський. А Якова Пареного називали ще Людвигом, бо по батькові він був Людвигович... "Ну тоді зоремо, — сказав кум Лука Лоборчук, — Я поїду з вами орати".

Отож, під вечір Лоборчук Лука, бере своїх троє коней, а Твардовський ставить на віз залізного плуга, і їдуть на ніч на поле Пареного орати на пар. А поле було проти двох великих осик від дороги. Де котре поле, знали всі селяни між собою. Коли приїхали на поле Пареного, вже смеркало. Поставили на землю залізного плуга, налаштували його, причепили штельвагу з орчиками. Запрягли четверо коней в плуга і оборали поле, обігнали, як тоді казали, понад межу поки виднося, щоб вдосвіта було видно скибу, доки орати. Такий був порядок оранки. Орачі спугали коней і пустили пастись. Самі полягали спати під возом, постеливши на землю гуньки.

А раненько на зорі встають, запрягають в плуга четверо, а п'ята коняка паслася, і почали орати. Плуг новенький, змащений тому коні навіть не відчувають навантаження — пішли швидко. Поки зійшло сонце, вони зорали того піщика поля в 5,5 га.

А в той час зранку повставали хазяї. Яків Парений каже своїй жінці: "Марія, люди поїхати орати на ніч наше поле. Візьми пів-ока горілки, навари вареників (у нас кажуть, пирогів) з сиром та борщу з м'ясом. Я понесу людям обід." А в цей час поле Пареного вже було зораним.

"Ну що ж, куме Іване, поїдемо додому", — говорить Лука Лоборчук. Притягли до воза плуг. Відділили від нього теліжку, відчепили штельвагу, витерли плуг віхтем соломи від землі і поклали всі частини плуга у воза. Потім запрягли пару коней, а троє коней прив'язали за повід з боку, ще одного — прив'язали до затильника воза. І поїхали по дорозі в сторону Гряди (гряда — насипана смуга землі, насип, по якому проходила колись вузькоколійка до Сутковець із Залісецького фільварку, а з с. Бурбух, де добували фосфорні галки і возили їх на збірний пункт).

Аж гульк: з-за горба під полудень надходить Яків Парений, що ніс в кошику обід орачам. Людвіг (Яків) підходить до підводи з плугом у васазі (платформа воза) і питає із докором: "Чому не орете? Хіба що сухо?" А Іван Твардовський, трохи заїкався, відповідає: "Я-Якове, ми-ми вже поле

зорали.” Парений сердито крикнув: ”Як зорали? Що я вам мальчик? Ще знуцатися будете?” “Не вірите, ходімо подивитесь”, — сказав Іван Твардовський і продовжував: ”Йй-Богу, Якове, ми зорали”.

Тоді Парений каже: ”Беріть оцеї кошик і їжте. Там і могорич є, а я піду перевірю”. І пішов до свого поля, а Якову ніяк не вірилось, щоб за такий час пішак поля зорали. В тодішніх умовах дерев’яним плугом три дні орали таку площу поля. А тут звечора поїхали на ніч і до полудня зорали.

Йти до поля було недалеко: метрів з 450-500. Коли Яків прийшов до свого поля, глянув на ріллю, а вона, як намальована. Рівненька, старанно рівно зрихлена, як грядка. Рівненько заборонована. Повернувся Парений до воза, де полуднали орачі, каже: ”Спасибі вам, люди, дякую за працю”.

Прийшли додому. Надворі було десь по полудню. Яків Парений тут же запряг своїх коней у воза і подався на ярмарок, де собі купив залізного плуга.

Про цю подію мені особисто розповідав Іван Твардовський у 1926 р. Ми з ним спрягалися: наш кінь і його. Так тоді селяни об’єднувалися і обробляли землю. Тримати пару коней було дорого, особливо взимку, адже потрібно було годувати зерном (ячмінь, овес), різати січку з соломи, змішувати це все в обрік. Тому легше було прогодувати одного коня. В такий спосіб ми з Твардовським возили снопи з поля до стодоли та інше. Твардовський був нам родиною, бо його зятем був мій дядько Йосип Хоптяр. У нас навіть віз був спільним, збірним: Іванів перед і колеса воза, а зад — наш. Так ми з Твардовським спільно обробляли землю, аж до 1930 р., коли почалась колективізація і усуспільнення землі у колгосп.

Петропавловський ярмарок

Хочу розповісти про те, як в Ярмолинцях граф Адам Орловський започаткував Петропавлівський ярмарок та як організовувались тут торги. Якось Орловський сів грати в карти з такими самими багачами, як сам, і виграв ярмарок (тому він був перенесений з с. Тинна у містечко Ярмолинці). В Ярмолинцях Петропавлівський ярмарок тривав практично цілий місяць, хоча в історичних джерелах вказувалось, що з 29 червня по 5 липня. (Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область; Хоптяр Ю.А. Розвиток ярмаркової торгівлі в Подільській губернії. — Наукові праці Кам’янець-

Подільського педагогічного університету. — Кам.-Под., 1999. — Т 3(5). — С. 171-172).

На ярмарок приїжджали купці з різних міст: Петербурга, Новгорода, Кракова, Лодзі, Варшави та ін. Товари прибували поїздом до Проскурова, а далі, гужовим транспортом, підводами привозили до Ярмолинець.

Заволодівши правом користування ярмарком, граф Орловський почав його облаштовувати: будувати приміщення для магазинів, склади, готелі, шинки, їдальні та ресторани. Для будівництва потрібні були будматеріали. Для цього граф послав своїх селян-кріпаків у с. Сутківці, щоб добувати там у каменоломні “Безодні” будівельний камінь і возити його в Ярмолинці. В свою чергу, в Ярмолинцях у с. Грабина починають добувати пісок, внаслідок чого утворилась глибока, метрів на 30 яма. З вапняку, який добували у Сутківцях, почали випалювати вапно, яке люсували (гасили) у великих ямах, часто кидали в вапняний розчин падаль тварин, тушу коня чи бика, а також курячі яйця. Все це вистоювалось і виходив добротний розчин.

Отож, в Ярмолинцях почали будувати склади, крамниці, магазини, лавки, житла, готелі, їдальні, ресторани, шинки тощо. Сюди почав з'їжджатися торговий люд, масово почали поселятися євреї-торгівці. Отак розбудовувалось містечко Ярмолинці. Саме тут було збудовано 8 рядів крамниць, що мали по обидві сторони прилавки та приміщення для потреб ярмарку.

В час торгів на ярмарок прибували багаті люди фаетонами, шарабанами і бричками з навколишніх лісів, сіл та повітів, а поміщики — нерідко і каретами. Вози також мали бути справні, для перевезення товарів купців. Потрібні були майстри, ремісники, які б ремонтували, лагодили цей гужовий транспорт та засоби перевезення імущих осіб і вельмож. Для ярмарку готувались приміщення, як торгові, так і для відпочинку та розваги. Проте купців було набагато більше, і не вистачало ні складів, ні житлових приміщень тощо. Тому в літній час широко використовувався і приватний сектор: селяни і випрятували хатні половини та стодоли, які використовували під склади, адже снопи ще були в полукупках на полі. Селяни рихтували жолоби для годування коней приїжджих нічліжан, а також господарі заготовляли фураж для коней, сіно, овес, обрік тощо.

Під час ярмарку, мені батько розповідав, що в криницях не вистачало води, бо всю випивали в Ярмолинцях. Тому воду продавали по ціні копійка за кружку. Для учасників Петропавлівського ярмарку влаштовували розваги і веселощі. Так, був побудований іподром, де проходили кінні змагання, скачки. На ярмарок приїжджав зі своєю трупю циркачів знаменитий дресирувальник В.Дуров. Він привозив звіринець, а також групу клоунів. Працювали шинки, буфети, ресторани, інші їдальні та приватні харчевні. Петропавлівський ярмарок приносив великі прибутки (3,2 млн крб.). Заробітки мали також і селяни: перевозили возами товар (так звана “фурманка”), багато селян здавали свої оселі для купців-нічліжан тощо. Для ремісників: шевців, стельмахів, ковалів, бондарів та інших майстрів була робота по ремонту коліс, возів, бочок, тари і т.д.

Самі Орловські та їх нащадки постійно жили в Італії у м.Ніцца, а в своє помістя приїжджали раз на рік, щоб зібрати прибуток від свого маєтку. Мені розповідав Вікентій Шедловський, який був рахівником у колгоспі уже за радянської влади, у 1935 р. (до революції він був діловодом у управляючого, який завідував господарством графа Орловського), про те, що граф лише однієї оренди за найм крамниць, будинків, складів одержував один мільйон карбованців щорічно. Це без доходу від 24 фільварків, які давались в концесію (оренду на кілька років).

Пам’ятаю, мені розповідали, що вже в перші роки торгів на Петропавлівському ярмарку не вистачало не лише відповідних будівель для обслуги торгів, але і ремісників: шевців, кравців, столярів, малярів, кровельників, ковалів для підковування коней, майстрів по ремонту возів для перевезення товарів, виготовлення бочок та ін. Тоді граф Орловський посилав своїх довірених вербовщиків у Польщу, в різні міста та села. Звичайно, поближче до кордону з Україною, для добровільного переселення головним чином, майстрів-ремісників в Ярмолинці і навколишні села. Так, в Ярмолинцях з’являються: Будніцькі, Б’ялковські, Долінські, Радецькі, Рутинські, Пшелуцькі, Сідлецькі, Сіцинські, Тужанські, Фабіжевські, Шедловські, Янковські, Ясінські, Ястремські та інші майстри. Цим майстрам-переселенцям та їх сім’ям, граф допомагав грошми, надав поля, присадибні ділянки, побудував житла, сприяв побудові майстерень, стельмашень, столярень, кузень. Так, через декілька поколінь, ці поляки-

майстри ставали місцевими жителями. Нерідко одружувалися з корінними місцевими ярмолинчанками (як Віцьо і Наташа).

В такий спосіб появилася майстерня Качуровського, яка виготовляла добротні карети, фаєтони, брички. Він наймав майстрів: каретників, столярів, ковалів, малярів, колісників та інших. У майстерні працювали близько 80 чоловік. Із спеціалістів майстерні Качуровського був створений хороший духовий оркестр. Самі нащадки Качуровського, як і старші люди, були здібними музикантами.

Розповідають, що лише після офіційного закінчення Петропавлівського ярмарку необхідно було понад два тижні, щоб роз'їхалися усі купці-торгівці. Це свідчить, наскільки великим був цей ярмарок.

Мій батько, Федір Хоптяр, возив купецькі товари — фурманів, а одного року він найнявся сторожем в лавку на ярмарку. Батько розповідав, як продавець, щоб сторож не спав і охороняв товари, купив йому гармошку. Музичні звуки вночі відлякувала злодіїв. Правда, батько так і не навчився на ній грати. Фурманів також і мій майбутній тесть — Дмитро Фасоляк, однак, я його живим не застав. Петропавлівський ярмарок давав населенню Ярмолинець та селянству навколишніх сіл можливість заробити.

Будинок Грінберга

Хочу розповісти про те, як надоїдливий єврей Грінберг крадькома зумів побудувати будинок на панській землі графа Адама Орловського. Це й сьогодні в центрі Ярмолинець, як пам'ятник історії, височить двоповерховий будинок — свідок багатьох подій, що пережив не одну сотню корінних ярмолинчан. Приносив будинок цей його забудовнику Грінбергу чималий прибуток в свій час.

Так от, якось після закінчення Петропавлівського ярмарку, граф Адам Орловський прогулювався біля свого панського будинку (жив граф у будинку старого райвиконкому, ще до пожежі в ньому, за райунівермагом в сквері). Займав граф Адам весь тодішній другий поверх. На першому поверсі була уся його обслуга... Отож, під час прогулянки граф, який в помислах уже збирався в дорогу до Італії, в місто постійного проживання — Ніццу, на дорозі зустрівся з євреєм Грінбергом, який за характером був дуже надоїдливою, назоїливою, настирливою людиною. Сам Адам Орловський був досить

лагідним, “гжечним” з ярмолинчанами та не лише з ними, а з усіма простими людьми. Розповідають, що при зустрічі з графом в знак пошани чи покірливості, особливо дівчата, коли цілували Орловського руку, то граф тут же дарував гроші.

Так от, Грінберг зустрівшись з графом, підійшов до нього і поцілував графу руку. І тут же попросив: “Ясновельможний графе! Дозвольте отут (вказуючи пальцем на місце) побудувати балаганчик”. (Як би торгову палатку, кіоск.) Граф, щоб швидше збутися надоїдливого жидка, кинув: “То став, дурню!” Попри свою вдавану лагідність, граф Орловський, підкреслюючи свою всевладність і високість над підлеглими, називав їх дурнями. Тут Грінберг знову до графа звертається і запевняє, що балаган буде стояти лише взимку, а на літо забиратиме балаган.

Почувши од графа слова: “Став, дурню!”, Грінберг говорить: “Ясновельможний графе. Ви-таки напишіть мені, що дозволяєте”. Граф дістав блокнот, на листку якого написав: “Дозволяю поставити балаган” і підписався. І віддав цей листок з підписом Грінбергу. Той ще раз поцілував руку Адама Орловського, вклонився і сховав папір в кишеню.

Минуло ще декілька днів. Граф поїхав в Італію... А Грінберг наймає мулярів, будівельників, підводи з кіньми і вивозить 40 фур будівельного каменю з Сутковець. Робочі викопали траншеї під фундамент і розпочали будівництво. Коли був поставлений фундамент, управляючому доповіли, що на панській землі зводиться новобудова. Приходить управляючий господарства Орловського і бачить: будівництво йде уже повним ходом, а дізнавшись, що будинок зводить Грінберг, управляючий підзиває його і запитує: “А що тут твориться? Що будується на графській землі?” Грінберг спокійно відповідає, що йому ясновельможний граф дозволив та показав управляючому записку з особистим підписом Адама Орловського. Що мав казати управляючий? Дозвіл графа був. Змовчав і все...

Як приїхав на наступне літо в Ярмолинці Адам Орловський і побачив, що збудовано триповерховий будинок. Тоді зрозумів, що його обдурих єврей, похитав головою, але нічого не сказав... Навіть самі євреї були дуже здивовані хитрістю Грінберга, бо єврейська община не мала впливу на нього, оскільки він не радився з нею і рабином Рабиновичем про побудову громіздкого будинку-готелю.

Згодом цей дім зайняло військове відомство уланів-кавалеристів. У 1880 р. улани якось по необережності при опаленні, будинку спричинили пожежу, і дім загорівся, приїхала кінна пожежна... Розповідають легенду, що замість води, щоб гасити вогонь, приватний оптовик, конкурент Грінберга — Мітельман, який був незадоволений Грінбергом за його назойливі витівки, дав металеву бочку з керосином, сказавши пожежникам: "Нате, поливайте, нехай будинок згорить. Якщо ми не маємо, то нехай і Грінберг не має такого дому" ... Будинок, звичайно, згорів до тла. Залишилися одні кам'яні стіни. Отака легенда до нас дійшла.

Пройшов час, будинок Грінберга відбудували за кошти військового відомства, але тепер він мав уже не три, а два поверхи.

Кажуть, що вдруге горів будинок Грінберга у 1929 р. Тоді в ньому розташовувалось рудоуправління. Справа в тому, що у с. Борбухи (поруч із Сутківцями), були поклади фосфоритів (це такі чорні галки). Там і добували цей мінерал, підводами ці галки возили на станцію Ярмолинці, а звідти вантажили у вагони і везли до Вінниці на мінеральний завод, де фосфоритні галки мололи і одержували мінеральні добрива у вигляді борошна для потреб сільського господарства. У 1930 р. по Гряді була збудована вузькоколійка, якою перевозити фосфорити з с. Борбухи до станції Ярмолинці, а звідти поїздом до Вінниці. Згодом поклади фосфоритів були вичерпані, і рудоуправління в Ярмолинцях було розформоване.

Ще під час перебування в будинку Грінберга рудоуправління в підвальному приміщенні було встановлено дизельний двигун з генератором для вироблення електричного струму. Від вібрації (дрижання) почали руйнуватися стіни будинку, і в них появилися тріщини. Громадськість почала виступати із докорами, що руйнується історична пам'ятка. Двигун забрали, а електрику почали одержувати від місцевої електростанції в центрі Ярмолинець (трохи вище теперішньої старої типографії в сторону Буренець). Там працював сусід з нашої вулиці Лабляк, який загинув від удару пасом на цій електростанції.

Йшли роки, в будинку Грінберга весь час розташовувались державні установи. Вже при мені, у 30-х рр., до початку війни 1941 р., на другому поверсі була пошта, на якій я працював у "Союздруці". На першому поверсі функціонували фінвідділ та прокуратура. У 80-х рр. тут знаходилася державна автомобільна інспекція міліції та інші установи.

Отож, напівлегально побудований Грінбергом будинок витримав руйнування і спустошення, вистояв у революційне лихоліття, Вітчизняну війну і сьогодні служить народові. Відходять у вічність, небуття люди, цілі покоління, а будинок стоїть в центрі Ярмолинець — свідок багатьох подій, радостей і бід.

Історична довідка

Босняцька земельна громада знаходилась у східній частині Ярмолинець. Західною частиною Ярмолинець володіла Буринецька земельна громада. Північною частиною Ярмолинець володіла Грабинецька земельна селянська громада. Земля у Грабині була переважно поміщицька, а селянські землі усі входили у Буринецьку частину, південно-східну частину Ярмолинець становила невеличка Писарівка зі своєю земельною громадою.

У 1761 році поміщик Павло Старжинський на власні кошти побудував в Ярмолинцях костюл (кляштор) і заснував при ньому монастир.

1793 р. на вимогу православних мирян та при сприянні російського царя в Ярмолинцях створюється православний храм. Ним стала перебудована з костюлу греко-православна церква. До костюлу прибудували дзвіницю і один купол (баню). Ця церква проіснувала до 1932 р., аж поки голова колгоспу Лоборчук не організував розібрання храму, плануючи з нього побудувати колгоспні будівлі. Однак виявилось, що стіни храму були збудовані з дрібного вапнякового щебеню, залитого вапняковим розчином.

В свою чергу, для католиків також потрібен був костюл. Будівництво його на власні кошти в Ярмолинцях здійснював граф Адам Орловський у 30-х рр. XIX ст.

Спогади про Адама Орловського

Хочу розповісти оповідь, яку я чув від свого батька, Федора Андрійовича та дідового брата — Василя Петровича Хоптяра про те, як були привезені останки графа Адама Орловського для похорону в Ярмолинці.

Проживав поміщик, володар Ярмолинець, Адам Орловський в Італії у м. Ніцца. Там у 1848 р. помер граф Орловський. Покійника положили у потрійний гріб. Спершу — у дерев'яний, далі цю труну — в оцинкований

жерстяний і обпаяний оловом, щоб не поступало до тіла повітря, а тоді цих уже два гроби помістили у бронзову труну. Такий потріпаний гріб з останками тіла графа було поміщено у вагон і поїздом доставлено в м.Проскурів. З Проскурова спеціальним катафалком (називався парован), в який було запряжено 6 пар коней, вкритих попонами, супроводжували покійника парафіяни з хоругвами: католики, православні, а також євреї зі своїми культовими атрибутами.

Прибувши в Ярмолинці, траурний кортеж підійшов до костьолу. Занесли гріб всередину храму і відправили літургію над покійним. Далі син покійного Адама Орловського, який супроводжував його — Олександр Орловський, зажадав від керівництва костьолу, щоб батька Адама Орловського поховати в костьолі, оскільки саме граф Орловський дав на побудову храму господнього гроші, як благодійника.

Ксьондз Топольницький сказав: "Син Божий, Олександр, не можна хоронити в костьолі графа Орловського, бо він не канонізований у святі, хоча і благодійник храму господнього".

Тоді молодий граф Олександр Орловський організує побудову на католицькому цвинтарі домівниці (часовні), родинного склепу. За три дні чи доби такий склеп був збудований. З великими почестями, процесією хресного ходу, поховали в тій домовинці Адама Орловського.

А тим часом, Олександр пише лист-прошення Папі Римському і надсилає його в Рим. Десять через півроку, але того ж 1848 р. приходять відповідь від Папи з Риму. В посланні Папи повідомлялось, що благородіє Адама Орловського високо цінить і шанує католицька церква, а останки графа Адама Орловського дозволяють похоронити біля костьолу як "благодетеля". А в середині божого храму планувалося встановити меморіальну дошку, присвячену "благодетелю", який збудував костьол. Тоді зі східної сторони біля стіни було збудовано склеп для встановлення гробу графа. Знову-таки здійснюється повторна процесія з відповідними ритуалами перепоховання покійника. Нарешті, поховали Адама Орловського, встановили надгробок з білого мармуру, а всередині костьолу було споруджено мармурову тумбу, на якій величалось ім'я графа.

Цей камінь простояв аж до 1932 р. в костьолі, до того часу, коли для постаменту під пам'ятник Леніну була використана оця мармурова тумба

графа. Слюсарі зубилом збили напис “графу Орловському” і вирубали новий напис ”В.І. Леніну”.

У 1937 р. постала потреба у Будинку культури. Партійне керівництво вирішило перебудувати колишній костюол у клуб. Сміливці, а може антихристи, за гроші полізли на дах костюола, щоб зняти хрест, а був він з квадратного залізного бруска. Отож, зняли хрест (кшиж), скинули його з гостровершого даху, але падаючи хрест поціливів прямисінько на склеп-могила графа Орловського, що знаходився під костюолом і проломив склепіння. Навколо пробоїни зійшлися робітники, а коли розійшлися люди від костела, сюди підійшли учні, які повертались із школи і проявили інтерес до склепу, в якому була проламана діра. Хлопчики пролізли в склеп, але їх метушню помітив черговий енкаведист, оскільки поруч з костелом знаходилось приміщення НКВС. До склепу прибули енкаведисти, запросили ще робітників. Коли відкрили труну, туди проникло повітря, уся одежа зразу ж зітліла і розпалася, розсипалась. На зітлілих останках була чорна сукня. На черепі голови була золота корона, на грудях золотий хрест, десь сантиметрів на 40. В руках був золотий скіпетр — титул графської слави і влади. На усіх пальцях були одягнені золоті персні з коштовними каміннями-діамантами.

Усі коштовності з гробу Орловського були конфісковані енкаведистами. Поблизу костюола був маслозавод, на якому мотористом працював Василь Лавренюк. Йому вдалося відламати кусок бронзи від домовини, розраховуючи, що то якийсь дорогоцінний метал. Допомагав йому їздовий маслозаводу Микола Мищинський (по вуличному — Дригула). Так той шматок і валявся у нього в майстерні серед металевого брухту.

Пролом склепу разом з труною і останками графа засипали, а на цьому місці збудували фойє. Під підлогою фойє залишалась могила засновника і будівника костюола графа Адама Орловського, і на могилі фактично влаштували танці.

Будинок культури у костюолі був десь до 1991 р., після чого віруючі католики організували бунти, вимагаючи від органів влади повернення їм храму Божого і відновлення богомоління в ньому. Буквально в ці роки костюол знову відродився і став католицьким храмом.

Спогади про весільний обряд

Розповідь про подію, котра відбулася в Ярмолинцях, внаслідок чого, саме в цій парафії, було вилучено із весільного обряду весільний коровай. Цю історію мені розповідала сама Марія Лис (Фасоляк), яка стала у 1931 р. моєю тещею. Про ці події розповідав мені також мій батько Федір Андрійович.

Коровай — велика хлібина, випечена у печі, а пекли його хазяйки-господині з близької родини чи сусіди за певним рецептом, переважно з білого питльованого борошна (муки). Зверху він прикрашався виробленими з тіста квіточками, шишечками, віночком. І спекти коровай треба було вміти, це своєрідне кулінарне мистецтво. Коли додати до нього всі компоненти, то за розміром він ставав великим, і пекти його було нелегко. В звичайну піч коровай не влазив, потрібно було розбирати челюсті печі. А потім хліб підходив, гарно загнився, був рум'яним, ну і смачним, звичайно. Той, хто пік коровай, був першим гостем на весіллі. Під час весілля роздавали коровай запрошеним по кусочку врізаному дружбою чи старостою (весільним почесним батьком), причому підошву дарували музикантам, які грали на весіллі. А музикантів тоді було від двох (у поєднанні з бубном цимбали, гармонія чи скрипка) до 15 (духова музика). Коровай був символом життя, родючості, достатку і, взагалі, вважався святим.

Так от, весілля відбувалась 1 жовтня 1900 р., на свято Покрови. Є приказка: “Свята Покрова, покрій мою голівоньку”. Вимагалось, щоб весілля не відбувалось у піст, бо тоді священик не обвінчає молодих, не дасть шлюб. Всі хотіли, щоб весілля було до Різдва, у м'ясиці. Тоді селянин Рудий Тодор одружував дочку Марію з нареченим на прізвище Чавалах, з Буринець. Коровай готували у кума Войтка Француза, що жив недалеко. Весілля почалось в п'ятницю і мало закінчитися у суботу. Отож, в суботу зранку кум Войтко приносить загорнутий у скатертині коровай. Музика зустрічає його урочистим маршем. Вступивши на подвір'я Тодорка, Войтко з такою каверзою гукає: “Музиканти! Грайте мені ще раз! Я тут головний гість, бо я коровай пік!”

Рудий Тодорко, який вийшов на зустріч Войтку, дуже образився. І з притиском образи та неприязні виголосив: “А що ти мені тут розпоряджаєшся? Дуже важно, що пік коровай, а ти диви... Забирай свій

коровай і не розпоряджайся!” І завдав Войткові на плечі коровай у скатертині, а музиканти заграли відхідний марш на цимбалах з барабаном. Войтко зі злістю приніс коровай додому і не пішов більше на весілля до Тодорка. Сталася неприємна подія: неприйняття короваю і вигнання з ним гостя з весільного подвір'я. Все це відбулося в суботу, а в неділю, молодим треба було брати шлюб у церкві, однак короваю не було. Але Тодорко не розгубився. Пішов до булочниці-кондитера Мукаревички, яка тримала свою пекарню-булочну (чоловік у неї був по фамілії Лук'янов, а в народі його називали Мукаревич). Отож, Тодорко прийшов до булочниці і каже: “Спечіть мені на завтра коровай”. Мукаревичка відповідає: “Якщо дасте п'ять рублів, то буде”. Рудий дістав з кишені гроші і тут же заплатив.

Ранком Рудий запрягає коней у віз і їде до Мукаревички. Забирає коровай, привозить до себе на обійстя, заносить його до хати і спрягає весільний ескорт з молодими, старостами, дружбами, друзками та світилками до церкви на шлюб. Священник дав шлюб. Приїхали з церкви молоді з гостями і почалося весілля. Сиділи усі гості і молоді за столами на лавках. Окремих тарілочок не було, а брали їжу з полумисків дерев'яними ложками, вилок теж не було. Пили горілку однією чаркою в колії по черзі один за одним. Їшов староста (весільний батько) і з бутля наливав кожному горілки. А потім танцювали, подавали жіночки приготовлену їжу, пиріжки, сметану, все за сценарієм весілля.

А далі розгорталися події так: через тиждень, на наступну неділю, Микола Скородим справляв хрестини. Охрестив свого сина Івана, 1900 р. н. за усіма обрядами. До речі, матір Івана — Настя була рідною сестрою нашого діда Андрія. То на okazії хрещення родичі були в Скородимів. Був запрошений і кум, уже згаданий, Войтко Француз. Коли куми та гості трохи підпили, Микола Скородим звертається до Войтка: “Ми чули, Войтку, що Рудий Тодорко прикинув вам коровай... Він ще є у вас? А як же є!” — відповів Войтко. “То давайте принесіть, а тут і роздамо”, — запропонував Микола. “Ну, то гайда ходімо та принесемо,” — відгукнувся Войтко. І запросив когось з кумів з собою і під мотиви пісні “Гаєм, гаєм за короваем, долиною за родиною”, віддаль в півкілометра пройшли дуже швидко. Приносять той коровай у скатертині. Коли б не були п'яні, то не ходили і не різали той коровай на хрестинах, як це роблять на весіллі. А

тут, на хрестинах порізали той коровай на невеликі шматки і роздали гостям. Гості пожартували і розійшлися по хатах.

Однак, скоро ця okazaія-розвага дійшла до священика. Все це він розцінив як насмішку над святим хлібом і над православним обрядом весілля. Батюшка тоді відповідав перед церковним Священним Синодом за ідеологічне виховання населення і мав більший вплив, ніж до недавня секретар райкому. Згодом, на божу службу в церкві, на чергове богослужіння, зійшлися парафіяни. По закінченні богослужіння батюшка наказав церковному старості закрити залізні фіртки і не випускати нікого з церковного двору, бо будемо проводити схід. Церква в Ярмолинцях була обнесена високим кам'яним муром. Крім залізної брами, були ще дві залізні вузькі фіртки, які замикалися на замки. Отож, староста замкнув усі фіртки на замки-колодки. Церковне подвір'я було заповнене мирянами. До них з словом божим звернувся священик на прізвище Попель, на ім'я Мокій — людина гордовита і властолюбива. Після євангеліївських настанов сказав, що трапилась на хрестинах насмішка над короваєм — святим хлібом, який роздавали не на весіллі, а на хрестинах у Скородима.

На церковному сході постановили:

— в Ярмолинецькій парафії заборонити пекти і роздавати гостям каравай на весіллі;

— музикантам не грати з п'ятниці на суботу і заборонити інші розваги.

Як уже згадувалося, моя мама Марія залишилась сиротою, і ще з двома сестрами та братом. Батьки її померли від пощесті холери, і діти розлізлись між людьми, “мов мишенята”. Марія пішла до батюшки Палевича (попередник Попеля) працювати хатньою робітницею. Їй тоді було 17 років. Відпросилась Марія в матушки і пішла до подруг-дівчат на вечорниці в одну із п'ятниць. Припізналась трохи, повертаючись з вечорниць. Батюшка Палевич мав право сироту Марію запитати, де вона так допізна була? Так було заведено, що неправду батюшкові не можна казати — гріх. “А де була, Маріє?” — запитав він сироту. Та відповіла, що на весіллі в дочки Лиса Яксентого. “А що, музика грала?” — перепитав священик. “І музика грала, і танцювали”, — відповіла Марія Федрик.

На ранок від Лисів збираються молоді, староста, дружби і дружки, світільки та близькі родичі, свати і свахи до церкви брати шлюб. Обидві Марії — Федрик і Лис — були подругами, співали разом у церковному хорі, були добре знайомі.

Так от, молоді Дмитро Фасоляк і Марія Лис сідають на гарно застелений віз, з ними — дружки і друзки. На такі ж гарно застелені вози сідають й інші гості, і поїхали до церкви зарання, щоб швидше взяти шлюб і більше часу залишилося на весілля. Марія як певча церковного хору сподівалася, що священник швидко дасть шлюб. Однак відправилась служба, вже іншим парам дали шлюб, а Марію і Дмитра священник не вінчає, чогось зволікає, уже по полудню, а їх все тримають. Пішли до священника старші люди з родини запитати, чого зволікається шлюб. Тоді батюшка каже: “А нехай прийде до мене сам батько Авксентій Петрович”. Послали додому за Лисом, сказали, що його запрошує батюшка. А вдома гості чекають, нудяться — весілля не починається... Батюшка друзам вже повторно сказав, що до тих пір, поки до церкви не прийде батько, шлюб не дасть. Батько Авксентій швидко зібрався, прийшов до церкви. Запрошує піп Лиса до себе в келію. А були вони добре знайомі. Справа в тому, що Авксентій Лис був знаменитим пасічником, мав велику пасіку. На виставці-пасічників у Вінниці він одержав за бджолярство медаль. Священник Попель прийшов на зміну Палевичу і займався у вільний час бджолярством. Він часто консультувався щодо бджіл з Лисом, і були вони в дружніх стосунках між собою. Тут же Попель наказав прислузі принести вина і закуску. Випили добру чарку, (Яксентій любив випити), посиділи якусь годину, а тоді Попель запитує: “А чому це ви, Авксентій Петрович, порушуєте постанову сходу парафіян про заборону музикантам грати у п’ятницю на весіллі?” На що Яксентій відповів батюшкові, що знає, але свідків не було... Відомо, що поведив себе вільно з попом. Бо то не порушення господніх заповідей, а твердження і вимога смертних парафіян. Так собі посміялися та й розійшлися...

Шлюб батюшка почав давати після вечірньої молитви уже вечером. В церкві засвітили люстру — “Пані Кадило”, причому у звичайні дні її не усім світили, а лише поважним людям. Таким чином, обряд шлюб закінчено вечером при освітленні свічок та керосинових ламп. Отож, прибули додому молоді з церкви, коли смеркало, тому освітлювали приготовлені страви та печення. Але нічого — одна чарка, друга, зголоднілі в денному чеканні гості швидко сп’яніли, а там і пісні залунали, потім танці. Весілля тривало майже цілу ніч: і молоду “розбирали”, і перегулювали десь під досвіток. Попри все, весілля було веселе і гучне.

А коровай з тих пір в Ярмолинецькій парафії і Ярмолинцях перестали пекти і пригощати ним на весілля, хоча в інших селах така традиція збереглася. Коровай займав одну із складових частин весільного обряду, як і весільне гільце (невеличка, десь з метр висотою ялиночка, прикрашена стрічками, квіточками з крашених стружок тощо).

Спогади про священника Попеля

Розповідь про священника Мокія Попеля, про якого я знаю більше, бо в нього працювала не один рік хатньою робітницею мама Марія, а на його полях працював мій батько Федір Андрійович та дядько Степан Андрійович. Так от, Попель був дуже гордим, ніс себе високо, чванливо. Будучи священником старшого чину (благочинним), він об'єднував багатьох священників сусідніх парафій.

Тоді кожна церква мала своє храмове престольне свято. Ярмолинецька церква була імені Святої Трійці (на зелені свята). Отож, на престольні празники в церквах відправляли літургію божу благочинні священники. Така служба божа відправлялась на проводи через тиждень після пасхи.

Проте декому з парафіян не подобався такий пихатий характер Мокія Попеля, і почали збирати підписи проти нього. Одержавши такий ультиматум своїх мирян, Попель вимушений був залишити парафію в Ярмолинцях.

Спогади про родину Чавалахів

Жила собі на Грабині родина Марії Чавалах. У ній народився в 1904 р. син Григорій. Вирісши, він працював з батьком на полях, а з 1930 р. — у колгоспі. У 1939 р. був призваний до Червоної Армії, брав участь у війні з Фінляндією і загинув на фронті. Наступним сином був Архип, 1907 р.н., який за характером був бешкетником, мав дуже буйний характер, отакий сільський хуліган. Одного разу, після чергової випивки почалася сварка Архипа з дядьком (вуйком) Антоном, яка дійшла до краю, і Архип схватив довбню, якою били по сокирі під час розколення дерев'яних колод, та нею вдарив по голові вуйка. До потерпілого кинулись родичі, почали відливати водою. Привезли підводою лікаря, той оглянув потерпілого, зробив спробу оживити вуйка Антона, та марно. Встановили діагноз — смерть настала від закритої черепномозкової травми. Можливо, якби череп був розбитий, кров

би зійшла і вуйко Антон вижив. Отож, вуйка Антона поховали, а племінника Архипа заарештували і засудили на 15 років ув'язнення, як за навмисне вбивство. Так Архип вибув з Ярмолинець, і більше ніхто його не бачив.

У Марії Чавалахової була ще дочка Ганка, 1920 р. н. Ставши дорослою, вийшла заміж за Антона Колосовського, хоча її називали все-таки Чавалахова. Ганка відспівувала з такими ж жіночками під час похорон.

Сама ж Марія Чавалахова була відома і популярна серед жителів Березівки, та й не тільки тут, але і на Грабині, як самогонниця, шинкарка, яка постачала горілкою бажаючих, торгувала самогонкою. Марія назбирала грошей для дочки, побудувала добротну хату. Померла Марія Чавалахова у 1973 р.

Спогади про сусідів

Хочу розповісти про жінку, яка любила випити чарку горілки...

Жила в нас на Боснячині жіночка Марія, яка любила хильнути горілочки. Жила з Петром, а дітей у них не було. Отож, шукала Марія нагоди, щоб випити. Яюсь вона йде до сусіда Івана Твардовського, відкликає його до воріт і каже: “Нате вам, Іване, рубля і купіть півока (0,5 л.) горілки та приходьте до мого чоловіка Петра позичати гроші, то вип’ємо могогорич. Даю на горілку рубля”.

Через якийсь там день приходить Іван Твардовський до хати Марії, є тут і чоловік Петро, і каже: “Петре, позичте мені 5 рублів. Я хочу теля купити.” І тут же ставить на стіл пляшку, в якій було півока горілки. Тоді самогонки не було, а горілку купували в шинку.

Отож, поставив сусід Іван могогорич за те, що позичили йому гроші. А Марія до чоловіка: “Петре, чоловік прийшов і ставить могогорич, а ми що не можемо поставити горілки?”. “Ну то став, Маріє”, — каже Петро. І господиня ставить на стіл пляшку з горілкою. А Петро дає 5 руб. Іванові і каже: “А де ж ти, Іване, візьмеш віддати?”. “Яюсь буде, Петре, щось продам, зберу гроші та й віддам”, — відповів сусід.

Через днів 10-15 Іван Твардовський несе віддавати до хати Марії і Петра борг, а віддає ті самі гроші, Марія знову ставить могогорич і так чаркують. Вона щоразу шукала приводу, щоб випити.

А одного разу приходиться Марія з базару і каже чоловікові: “Петре, що я чула на базарі? Кажуть люди, що ті Хріни (прізвисько селян Прокопчуків, що жили під лісом) хотять нас порізати”. “А що ж то має

бути?” — звертається Петро до своєї жінки. “А, знаєш, запросимо охорону. Піди до кумів, хай вони прийдуть до нас ночувати”, — каже Марія. Йде Петро до кумів і запрошує їх на ніч. Бере двох кумів, які були йому двоюрідними братами, — Василя Юзькова і Василя Бородатого та просить прийти на ніч. Приходять вечором до хати Петра куми на ночівлю.

А було це якраз перед постом на Пущення. Хата Петра стояла трохи глибше від дороги, а в хатині спереду від дороги жили квартиранти-кулінари. Серед них була жінка, яка вміла добре готувати різні страви, щоб нагодувати кумів. Біжить Марія до неї і просить, щоб та жінка допомогла приготувати вечерю. Жінка погодилася. Марія швидко прибігає до своєї хати, запалила в печі, підкинула дров. Поставила у великому горщику кип’ятити воду і незабаром приходять сусідка-кулінар. На стільницю швиденько насипала пилльованої муки, замісила тісто раз, а потім другий, вбила туди десь з десяток яєць. Тісто вимісилось тверденьке, гарне. Розкачала його качалкою, скрутила у рулончик і ріже ножом на макарони. Проїшов ще якийсь час і в два прийоми зварили цілу макітру, підсмажили сала. Дуже вже смачні вийшли ті макарони. Ставить Петро добрий могорич, та ще якусь закуску поставила господиня, і сіли до столу. Було тоді з чого приготувати їжу, але не всі господині вміли готувати смачно її, а тут виручила квартирантка.

Отож, добре випили і все нажимали на макарони, вже дуже смачні вони видалися. Та й наїлися вже до несхочу, нема вже куди далі. Але в макітрі ще залишилися ота смакота. Але що поробиш? Треба лягати спати. Наступного дня починався піст, і жирного не можна було їсти. Василь Бородатий мав часи кишенькові і вночі Юзьків Василь будить його: “Василю, га, Василю”. “А що там?” — відіззався Бородатий. “Котра година?” — запитує Юзьків Василь. Бородатий Василь подивився на часи (горіла газова лампа вночі). На годиннику було 23 год. 45 хв. Та й думає: “Як скажу, що ще нема 24 год., то Юзьків Василь почне їсти, ще і мене примусить”. Бородатий Василь цього не хотів. Тому він сказав, що вже 15 хвилин на першу годину ночі.

“А, нещастя, — забідкався Юзьків Василь, — Пропала праця...”. Він би ще поїв, а тут вже наступив піст... Ще ніч ночували куми у Петра та, звичайно, ніякого нападу не було. Випили, як і минулого разу, добру чарку та й зранку розійшлися. Потім перестали охороняти кума Петра та Марію. Так жіночка Марія любила хильнути...

Окремі спогади про бувальщину

Жив на Боснячині селянин на ім'я Гринько. Як уже згадувалося кошти для життя він добував від перепродажу волів. Односельці називали це фариною, тобто він фаринив (торгував від перепродажу волів). Ходив Гринько в Смотрич, Кам'янець, Хотин пішки. Там на ярмарках він купував воли, переганяв їх в Ярмолинці. Згодом гнав волів далі в Деражню і там продавав. Гринько навіть своїх волів і не тримав, а купленими волами обслуговував своє господарство.

Одного разу Гринько і Микола Гуменюк на прізвисько Співак пішли вдвох до с. Смотрич купувати волів. Заходять там в корчму, щоб по-полуднати, бачать сидить за столом якийсь шляхтич. Біля нього шинкарка приймає замовлення, визначає, що подати йому їсти і випити. Сіли недалеко, і ярмолинчани Гринько та Микола чують, що шляхтич замовляє на завершення ще й пиріжки-пончики. А Микола все це чує і каже: “Я б тих пончиків з'їв би більше півтори копи (90 штук)”.

Панок почув це, подивився на Миколу, посміхнувся і тут же каже шинкарці: “А цьому чоловікові приготуй і подай півтори копи — 90 пончиків. Я заплачу”. Проїшов ще якийсь там час, поки шляхтич обідав. Приносить сам кухар три полумиски пончиків і поставив на столі перед Миколою. А шляхтич спостерігає за ним, не поспішає йти. Микола накинувся їсти ті пончики і всі чистесенько з'їв. Шляхтич посміхнувся, заплатив шинкарці якихось там 2 руб. 50 коп., та й пішов. Микола подякував шляхтичу за пиріжки, та й пішли і вони в слід за ним. Отак могли їсти люди...

Були люди, які багато споживали їжі. Так, у нас на Боснячині жив, уже згаданий, Василь Юзків. Встає він рано, обійшов худобу, всипав в жолоб коням оброку і готується їхати на фурманку до Проскурова. Але її ще треба знайти. Ото ж перед тим, як їхати підводою до крамниць, Василь звертається до жінки Гані: “Дай-но щось перекусити”. То вона йому великий гладущик кислого молока, так літрів на 6, ставить перед ним на стіл. Василь спочатку дерев'яною ложкою-варежкою поїдає, а потім перехилиє глечик і всього осушує його. Швиденько запрягав коней у воза і виїжджав до крамниць, домовлявся там про перевезення товару. Загрузившись, Василь доїжджав до Звіринського ставу, зупиняв на дорозі коней, чіпляв їм опалку з оброком на дишель і годував їх. А сам швиденько вуличкою прибіг до

хати і до жінки: “Давай-но, Ганю, обідати”. Вона йому супу-крупняку, так літрів з 8. Василь з’їдав його швидко і бігом до воза — їхати далі до Проскурова. До вечора Юзьків Василь ніде нічого не їв, бо був ситий.

А інші їздові — фурманщики дотримувалися певного порядку. Перевозивши вантаж до Проскурова, доїжджали до Перегінки, розпрягали коней і обов’язково підпасали їх. Тоді був такий неписаний закон, попасти коней. Ну і самі чоловіки підкріплювалися — хто своїм полуденком, а хто йшов до шинку. Коли їхали з Проскурова, то минали Перегінку, але уже в Антонівцях обов’язково розпрягали коней, щоб попасти їх, і самі також щось там полуднали. І через якийсь там час продовжували поїздку. Отож, було провиною, коли фурмани не зупиняли і не пасли коней на шляху перевезення вантажу.

Були вже пізніше фурмани-біржаки, які їздили до Проскурова трьома кіньми і ніде не зупинялися пасти коней. Вже на місці призначення коні відпочивали, тоді ж їх і годували. А щоб доїхати до Проскурова з Ярмолинець кіньми потрібно було 3 години. За перевезення товару фурману платили за підводу 40-60 коп., а іноді і 80 коп.

Отак здійснювали селяни фурманку і отакі були люди, які багато споживали харчів...

Історичний календар

1. Ярмолинці — центр колись волості, в наш час району.
2. Площа Ярмолинець — 0,9 тис. кв. км.
3. Населення в районі — 38,8 тис. чол., з них міського — 8,9 тис. (2003 р.)
4. Селище Ярмолинці утворилося внаслідок злиття п’яти поселень: Ярмолинці, Березівка, Грабина, Буринці, Писарівка.
5. Перша згадка про Ярмолинці припадає на 1400 рік.
6. 1407 р. Ярмолинці були продані королем Польщі Владиславом II (Ягайлом) за бойові заслуги вихідцю з Угорщини шляхтичу Ходьку Кроаті та його сину.
7. 1445 р. в Ярмолинцях було збудовано укріплений замок; Ярмолинці одержали Магдебурзьке право і були переведені до категорії містечок; син

Олександра Дахна одержав містечко Ярмолинці в спадщину і став зватися Ярмолинським.

10. 1757 р. — Ярмолинці купив за 245 тис. золотих рублів польський поміщик, генерал Павло Старжинський.

11. 1761 р. — на кошти генерала Старжинського було збудовано в Ярмолинцях римо-католицький костьол.

12. 1772 р. — містечко Ярмолинці купив поміщик Войцех Мархоцький.

13. 1787 р. — Мархоцькі одержали королівську грамоту на проведення в Ярмолинцях торгів і ярмарків.

14. 1793 р. — Ярмолинецький костьол перебудовано у православну церкву ім. Святої Трійці (проіснувала до 1932 р).

15. 1798 р. — граф Іван Орловський обміняв містечко Ярмолинці з навколишніми селами у Ігнатія Сцібор-Мархоцького.

16. 1835 р. — в Ярмолинці було перенесено з с. Тинної Петропавлівський ярмарок.

17. 1840 р. — на кошти графа Адама Орловського було збудовано римо-католицький костьол.

18. 1848 р. — біля костьолу в Ярмолинцях поховано графа Адама Орловського.

19. 1936р. — в Ярмолинцях збудовано середню загальноосвітню школу.

20. 8 липня 1941 р. — німецькі загарбники захопили Ярмолинці.

21. 27 березня 1944 р. — Ярмолинці визволено від німецьких загарбників.

22. 1976 р. — збудовано двоповерхову Буринецьку середню школу (Ярмолинці) імені Степана Івановича Хоптяра — Героя Радянського Союзу.

23. 1992 р. — в Ярмолинцях перебудовано приміщення Грабинецької земської трикласної школи в греко-православну церкву.

Місцеві міри площі у співвідношенні до гектара

1 дес. — 1,0925 га, що дорівнює 1,1 га

1 пішак поля — 5 дес., що дорівнює 5,5 га

1 поєдинок поля — 2 пішаки, що становить 11 га

10 дес. — 11 га, або 600 кв. сажнів

5 дес. — 300 кв. сажнів

1 сажень — 2,1336 м.

*Родословная
Хоптяров*

(Восемь поколений)

Предисловие

То, о чём я, Хоптяр Сергей Фёдорович, хочу рассказать, услышал от брата моего деда — Хоптяра Василия Петровича, о себе и о людях, которые встречались ему в труде, быте, а также о бывших и интересных историях, происходивших в Яромлинцах. Василий Петрович остался в своём доме одиноким человеком, а было в его семье семеро детей. После смерти хозяйки, которая в январе 1920 г. умерла от тифа, дедушке одному в доме было очень тяжело, досадно и грустно. Поэтому он приходил к людям. Дед Василий часто приходил вечерами в наш дом и рассказывал о своей жизни и жизни в ближайшей округе. Его рассказы прозвучали в период 1920-1925 гг.

Воспоминания наших родственников охватывают восемь поколений (более 200 лет), о нашем роде, о жизни многих предков и современников, о событиях, которые происходили вокруг них. Во многих случаях родственники сами становились участниками событий, которые стали историей и канули в неповторимое прошлое. Данные мемуары — это память и честование наших предков.

Возможно, по-разному воспримут это жизненное повествование родственники. Потому как нет в них чего-то чрезвычайного, особенного, героизма, пафоса и возвеличивания. В родословной отображена обыденная жизнь простого, трудового, крестьянского, хлеборобского рода нашего края. И это ярко свидетельствует о том, что мы не “Иваны, родства не помнящие” ...

Да, мы помним свой род, откуда и кто мы на этой земле, в светлой памяти наших давних родственников, современников и передаём эту память своим детям, внукам, нынешним и грядущим поколениям. Очень надеемся, что будущие поколения Хоптяров продолжат начатое мною и золотыми буквами впишут свою жизненную эстафету, затем чтобы передать дальше...

Хоптяр С. Ф.

Родословная записана представителем пятого поколения Хоптяром Сергеем Фёдоровичем на протяжении 1981-1990 гг. Много лет отец, Хоптяр Сергей Фёдорович, собирал материал о нашем роде, спрашивал односельчан, вспоминал рассказы родственников о наших предках, нередко обращался к архивным документам и записывал в толстых тетрадях... Уже давно нет нашего отца, более десяти лет лежат эти записи истории нашего рода в рукописи. Считаю

сыновым долгом издать их и познакомить родственников и любителей прошлого с одной из страниц книги-памяти истории наших ярмолинчан.

Роду Хоптяров, былым, настоящим и будущим поколениям посвящается...

Хоптяр А.С.

Среди главных задач человеческого бытия, вместе с тем, чтобы посадить дерево, построить дом, воспитать ребёнка, нам видятся ещё и необходимость создания книги своей родословной. Вот и мы предлагаем нашей родне и другим читателям повествование, которое свидетельствует о происхождении, последовательности поколений рода Хоптяров. На основании этого построено и родовое дерево — схематическое изображение, которое отображает родственные связи между представителями восьми поколений Хоптяров. Особенностью предлагаемого издания является то, что обычно родословное дерево включает 3-4 предыдущих поколения родственников, мы же исследуем целых восемь!

Продолжительное время мой дедушка Сергей Фёдорович и отец Анатолий Сергеевич собирали материалы о своих, предыдущих поколениях и бережно их сохраняли. В 2003 г. было опубликовано первое издание родословной Хоптяров, которое вызвало большой интерес и очень быстро распространилось. К нему обращались и наши земляки, пытаясь отыскать след своих родственников. В отдельных случаях это им удавалось, поскольку в нашей родословной упоминается значительное количество участников более 200-летнего исторического прошлого. Учитывая пожелания наших родственников, которые живут за пределами Украины, второе издание предлагается в украинско-русском варианте. Новое научное этнолого-генеалогическое издание также включает очерк по истории Ярмолинца, отдельные этнологические зарисовки быта что, надеемся, привлечёт внимание более широкого круга ценителей исторического краеведения.

Давний хлебоборский род Хоптяров своими корнями уходит в конец XVIII в. Именно тогда, как свидетельствуют источники, Хоптяр Домина в 1790 г. владел небольшим земельным наделом в Ярмолинцах. Все деды-прадеды по отцовской линии были крестьянами, хлебоборами, которые испытали на себе притеснения разных землевладельцев. Доводя родословную до современности, мы, как эстафету, передаём родословную святыню в руки молодого поколения, с надеждой на её продолжение в будущем...

Хоптяр Ю.А.

Давнейший представитель рода Хоптяров – Хоптяр Домина

Первым родственником, известным нам по пересказам, был Домина Хоптяр (см. Приложение №1), который по подсчётам дедов **1790 г.р.** (вероятно, несколько раньше. — Прим. Хоптяра Ю.А.). Жил он тогда в предместье Ярмолинец — Боснячине, которая принадлежала к земельной общине по ул. Сутковецкой, 108 (ул. Чапаева, 122). (Название улиц дается по состоянию на 1978 г.). Вследствие политики насильственного насаждения католической веры польской шляхтой (помещиками) по отношению к украинскому населению, будучи украинцем, Домина вынужден был принять униатскую (католическую) веру. Польская шляхта, таким образом, стремилась навсегда закрепиться на украинских землях и поработить украинский народ. Униатами ставилась цель — ликвидировать украинскую культуру, язык, православную религию. Таким образом, под давлением польской шляхты, которая хозяйничала на Правобережной Украине, украинское население вынуждено было переходить в католичество.

Как известно из истории Украины, Богдан Хмельницкий в 1654 г. присоединил Левобережную Украину к России, а Правобережье находилось в составе Польши, которую тогда называли Речь Посполита. Граница Украины проходила тогда по линии Гомель — Житомир — Умань. После второго раздела Польши в 1793 г. Вольнь, Подолие и другие украинские земли были присоединены к России. Сама Польша была разделена между Россией, Австрией и Пруссией.

Род Хоптяров был испокон веков хлеборобским, и Домина работал на помещичьих землях. Очевидно, тогда и получил фамилию Хоптяр. Относительно фамилии существует легенда, что хоптяром называли ребёнка, рождённого в высокой траве — хопте. Раньше селяне не имели фамилий, их называли, скажем, Степан Касьянов или сын Касьян Корнеев и т.п.

О Домине известно немного, но всё же знаем, что работал на барщине, страдал от угнетения польской шляхты, которая стремилась колони-

зирать украинское население. С 1793 г. начинается российская колонизация Украины. Царизм также намереваясь надолго утвердиться на этих благодатных землях. Вследствие имперской политики Российской империи в Украине утвердилось крепостничество, и украинский народ подвергся жестокому экономическому, социальному и культурному гнёту.

Было у Хоптяра Домины пять синовей: Антох, Штефан, Пётр, Юзько, Янко.

Дети и внуки Домины Хоптяра

Хоптяр Антох — старший сын Домины

Старшим из синовей Домины был **Антох** (очевидно Антон), **1808** г.р. Проживал он на краю Босняцкой земельной общины на ул. Сутковецкой (теперь ул. Чапаева, 102,104). За пересказами, работал во времена крепостничества у помещика гуменным (то есть завхозом). В его собственном владении было 10 дес. (почти 11 га земли). Имел единственного сына — Петра. Жил зажиточно, а в хозяйстве у него работали наёмные рабочие; было две пары лошадей, и если одной упряжкой ездил сам Антох, то другая задействовалась рабочими в хозяйстве. Двор состоял из двух хат, под соломенной крышей. Стены хат были поставлены из тонких палок, обмазанных глиной, и снаружи побелены. В одной хате жил хозяин с женой и сыном, а в другой — наёмные рабочие...

Пётр Хоптяр — сын Антоха, внук Домины

Пётр, 1842 г.р. был единственным сыном Антоха. Продолжал хозяйничать на отцовском наследстве (10 дес. поля). Жил долго и наживал добро. Имел четверых добрых коней, построил два дома, хлева, стойла для коней. В хозяйстве были коровы, свиньи, телята, которыми занимались наёмные рабочие. Следует отметить, что зажиточные крестьяне сами были работающими и собственноручно также работали в поле вместе с рабочими.

Сергей Фёдорович вспоминал, как в 1916 г. мама Мария брала его в жатву в поле и дидо Петро жали серпом рожь. Она была высокая и густая, так что серп очень туго проходил между спелыми стеблями. Осенью дидо Петро пахал землю парюю добрых коней.

Детей у Петра не было, потому он усыновил доих сыновей двоюродных братьев Василия и Гринька — соответственно Семёна и Михайла, оставив им свое хозяйство. Таким образом, Пётр усыновил двоих своих родственников, причём каждому из них досталось по 5 дес. поля и новой хате. О них расскажем отдельно. Умер дед Пётр в **1919** г., заболев тифом. Прожил **77** лет.

Штефан Доминович Хоптяр

Штефан (очевидно, Степан) Доминович Хоптяр — второй сын Домины, **1810** г. р. Женился в “прыймы” в Буринецкую земельную общину. Ему досталась для хозяйствования 10 дес. земли (поединок). В семье Штефана было четверо сыновей: **Михаил** (его сынвья Федот и Мефодий), **Лука** (его сыновья Феодосий, Николай, Владимир, Александр), **Антон** (сыновья Андрей, 1897 г.р.; Лука, 1902 г.р.; Алексей, 1907 г.р. и Николай ?). Больше о наследниках Штефана у нас нет сведений... Сергей Фёдорович самого Антона не запомнил, а вот с его сыном Андреем встречался. Как-то он возвратился в Ярмолинцы со службы на флоте в морской форме, тельняшке... А сын Антона Лука Хоптяр в 1931 г. был председателем Сутковецкого колхоза (соседнее с. Сутковцы. — Прим. автора). **Именно он взял Сергея Фёдоровича впервые на работу бухгалтером.** Под его руководством проработал он недолго, поскольку получил повестку на службу в армию, однако послужить в тот раз не пришлось.

Пётр Доминович Хоптяр

Пётр Доминович Хоптяр, 1812 г.р. Как каждый парень в то время, искал куда бы “пристать в прыймы” (удачно жениться). Таким местом оказалась усадьба Курятника посередине Босняччины, возле пастбища (ул. Чапаева, 114–124). В этой семье было две сестры Курятнички. К старшей посватался “в прыймы” Тодос Гевал, а к младшей — прадед Пётр. У самого

Курятника было 10 дес. земли в поле и 2,5 га усадьбы возле хаты. Через несколько лет после женитьбы Петра, муж старшей сестры (свояк) говорит: “Знаеш, Петро, чтоб мы тут не теснились, я тебе куплю землю и дом, куда бы ты перешел жить”. Пётр согласился. А таким местом оказалась земля бедной селянки вдовы Француз. У неё была задолженность за неуплату налогов (40 руб.), и налоговики продали хозяйство, что называется с молотка. Таким образом, Тодос Гевал — старший зять, купил для Петра 5 дес. полевой земли и 0,70 га усадьбы со старенькой хатой, где и поселился прадед Пётр с семьёй (переулочок Чапаева, 4-6.). Переулочок тогда проходил между усадьбой Головатого и Твардовского, что были границей между Босняцкой и Буринцею земельными общинами. Тогда сосед Головатый предложил Петру Хоптяру перенести улочку посередине обеих усадеб. Так было удобнее обоим соседям, а именно: ближе к колодцу.

Итак, прадед Пётр хозяйничал на 5 дес. земли, имел “пишак” поля и отрабатывал барщину: 3 дня в неделю работал на барском поле, а остальное время — на собственном. Платил подушный налог за себя и за взрослых детей, которые жили в его хате и были не женаты.

Тогда существовал порядок в Ярмолинцах: ограждали усадьбы не заборами, а канавами 1,5 м глубины и 1 м 80 см ширины да так, чтобы скотина не могла перепрыгнуть. Называли вырытые канавы — рвами. И поныне остатки тех рвов можно увидеть. А копали тогда исключительно деревянными лопатами с железными наконечниками. Такой “kozyрёк” надевался на конец деревянной лопаты. Копать землю такой лопатой было крайне тяжело, поскольку к ней прилипала земля, которую постоянно нужно было чистить, к тому же сама лопата была нелёгкой. Поскольку времени не хватало, копали по ночам, и делать это нужно было каждому хазяину.

Вообще, обработка земли всегда была тяжелым крестьянским делом. Пахали поля деревянным плугом, в который впрягали четверо коней или пару волов. Рало деревянного плуга слабо углублялось, поэтому пахарь должен был постоянно со всей силы давить на него. От такого труда руки сильно уставали и опухали, часто под мышками образовывались опухоли.

Было у Петра пятеро детей. О них расскажем ниже.

Традиционно у крестьян семьи были большими, так как была необходимость в хлеборобской рабочей силе. Правда, с другой стороны, в

многодетных семьях земля очень дробилась между наследниками, росло малоземелье, а с ним и бедность. **Потому преимущественно женились так, как сказал отец — “не по любви, а на земельных наделах”**. Редко когда происходили счастливые совпадения...

Юзько Доминович Хоптяр

Хоптяр Юзько Доминович, 1816 г.р., — четвертый сын Домины. Жил на отцовском хозяйстве (ул. Чапаева, 116, 118, 122.). Получил от отца Юзько 10 дес. земли (поединок поля). Юзько обрабатывал своё поле вместе с семьёй, трудился на барщине заказных 3 дня.

У него было четверо детей — синовья: Николай (1842 г.р.), Василий (1848 г.р.), Гринько (1851 г.р.), Иван (1855 г.р.).

Род Юзька Доминовича Хоптяра

Сын Юзька Доминовича Хоптяра — Хоптяр Николай Юзькович

Николай Юзькович (а может, Иосифович), **1842 г.р.**, поселился на одной четвертой части усадьбы возле старой отцовской хаты и на 2,5 дес. поля. Николай построил новую хату (ул. Чапаева, 22). С трудом удавалось ему сводить концы з концами, ведь семья была большая: 8 детей, из них 6 дочерей и 2 сына, которых нужно было поставить на ноги ...

Самую старшую дочь **Марию, 1886 г.р.** посватали в с.Сказинцы (теперь с.Ясенёвка) за Гната Кукуруку.

Вторая дочка — **Ганка, 1889 г.р.**, замуж вышла за Иосифа Гарсона (позже его называли Карсоном) и стала невесткой в богатом роду (мы родственники с бывшими соседями Геленкой Карсоновой, Володей и Ниной Хоптярами, их детьми Надей и Володей). При советской власти семья Карсонов получила по 5 сотых земли на душу. А также возле дома было 6 сотых земли. А жили они по ул. Горького, 22 (у леса в урочище “Зверинец”). Имели Карсоны троих детей: дочку **Нядю**, которая вышла

замуж за Василия Лыса и жили по ул. Фрунзе, 42; сына **Данилку**, 1910 г.р., проживавшего на отцовской усадьбе по ул. Горького, 24, и меньшую дочь — **Геленку**, 1912 г.р. (жила потом по соседству с нами по ул. Фрунзе, 13). Она вышла замуж за Хоптяра Никиту (по прозвищу Нёнё). Сначала жили они у леса на Новиченцах по ул. Горького, 17. У них было двое детей — дочь **Ганя** (Гануська), 1937 г.р., и сын **Володя**, 1939 г.р. Дочь вышла замуж за ярмолинчанина Кравчука и они выехали на постоянное место жительства в Жмеринку (большой железнодорожный узел), так как муж был инженером-железнодорожником. Сын **Владимир Хоптяр** (1939-2001) построил новый дом рядом с нами по ул. Фрунзе, 13 и женился на Нине, родом с с. Соколовка, по специальности швея, которая работала в Ярмолинецкой артели. Они воспитали двое детей — доченьку **Надю** (1963 г.р.) и сына **Володю** (1967 г.р.).

А бабушка **Ганка**, похоронив мужа Иосифа Карсона, жила сама на Новиченцах, по ул. Горького, 22. Проходя на базар по ул. Фрунзе, часто проводывала внуков, правнуков и, конечно, дочь Геленку, которая уже тогда жила у сына Володи.

Третья дочка Николая — **Палажка**, 1892 г.р., вышла замуж в Буринцы за Степана Бырко. Земли было немного, потому перебивались как могли. Лишь в 1921 г. получили земли на “выселке” Шевченко, построили дом и хозяйничали.

Четвёртая дочка Николая — **Домка**, 1903 г.р., была посватана в невестки за Гуменюка Василия. Он построил дом по ул. Чапаева, 114. Родили они троих детей: **Катерину**, **Ганну** и **Григория**. Будучи взрослыми, дети уехали из Ярмолинец.

Пятая дочка Николая — **Зофия** (очевидно, София), 1907 г.р., после смерти отца Николая вышла замуж за вдовца Хоптяра Петра Семёновича и проживала по ул. Фрунзе, 108.

Младший сын Николая — **Павел**, 1900 г.р., достигнув совершеннолетия, женился и жил в семье Врублевского Антона. Построил дом по ул. Тургенева, 18. Хозяйничал на выделенной земле до 1930 г., жил в труде, жизненных заботах. Большую часть своей жизни проработал в колхозе. Было у них трое детей: дочка **Ганна** вышла замуж за Бырко. Сын **Антон** поселился на отцовской усадьбе, проработал в колхозе

с.Березовка. Сын **Иван, 1918** г.р., женился и жил в семье жены по фамилии Смерега (ул. Калинина, 6).

Старший сын Николая — **Григорий, 1894** г.р., остался жить в отцовском доме, получил в наследство 2,5 дес. поля. Жили бедно и в постоянной нужде. Хотя после 1917 г. земли добавили, как уже говорилось, по 50 сотых на едока, а их у Григория было 8 человек. В целом, хотя площадь поля увеличилась, но нищета в семье осталась. Подростали дети, создавали свои семьи, женились и выходили замуж. А местом работы стало колхозное поле, где рабочие руки всегда были нужны. Для мужчин — ездовой на конюшне, пастух, а для женщин — обработка земли, работа на фермах и т.д. За выполненную работу платили раз в год по трудодням натурой, зерном, сахаром, денег тогда не платили. Колхозникам не выдавали паспортов, без которых они не могли никуда уехать, сменить место жительства. Потому нужно было вести натуральное хозяйство: держать корову, свинью, кур, сажать огородные культуры, обрабатывать огород, и так жить.

Василий Юзькович Хоптяр

Василий Юзькович Хоптяр, 1848 г.р., поселился на выделенной отцом Юзьком одной четвертине усадьбы и 2,5 дес. поля. Построил хату, хлев, ригу и жил по ул. Чапаева, 120. Конечно, 2,5 дес. поля не могли прокормить крестьянскую семью, которая вскоре состояла из 6 детей. Потому Василий искал дополнительного заработка, которым стала фурманка, то есть перевозка своей подводой различных грузов в направлении Проскурова и других ближайших населённых пунктов. Для тех, кто мог купить пару коней, иметь хорошую телегу, хороший воз, была возможность получить подряд по перевозке грузов купцов, торговцев, коммерсантов.

Дети Василия Юзьковича Хоптяра

Семён Васильевич Хоптяр

Старшим в семье Василия Юзьковича был сын **Семён** (называли в народе Сёмка), **1890** г.р., который женился на Параске Лабань из с.Грабына. Он был грамотным, закончил 3 класса церковно-приходской

школы, учился хорошо. Отец хотел дать сыну образование, вывести, как говорится, в люди. Потому определил сына в школу. В 1914 г. Семён был призван на службу в царскую армию. После революционных событий 1917 г. он вернулся домой. У Василия был бездетный двоюродный брат Пётр, который решил усыновить Семёна. Это был счастливый случай, значительнее, чем, ещё недавно, в лотерею выиграть автомашину “Волга”. Таким образом, Семён Хоптяр после женитьбы начал хозяйничать на 5 дес. земли, полученных в наследство от дядьки Петра, а в придачу ещё хлеба, ригу, земельный инвентарь. Семён усердно трудился на земле. Как порядочного, грамотного человека на собрании земельной общины Семён Хоптяр был избран секретарём — писать протоколы собраний, с чем он успешно справлялся. После революции Семён трудился, воспитывал детей. В 1930 г. он вступил в колхоз “Весела спилка” на Боснячине (теперь Березовка) и работал там бухгалтером. Умер Семён Васильевич Хоптяр в **1936 г.**, прожив 46 лет.

У Семёна Хоптяра было 4 детей:

1. **Гелена, 1918** г.р., вышла замуж за Заокипного на Грабыну, где жила и работала.

2. **Василий, 1920** г.р., остался неженатым. Его мобилизовали в армию в начале Великой Отечественной войны, а в 1943 г. он погиб, защищая Родину.

3. **Лида, 1922** г.р., окончив педагогический институт, работала учительницей. Вышла замуж за Василия Рогачевского. Жили они по ул. Чапаева, 102.

4. **Иван, 1924** г.р., окончив школу, выучился на агронома. Женился, но детей не было. Работал в разных колхозах.

Алексей (Олекса) Васильевич

Вторым сыном Василия Хоптяра был **Алексей, 1894** г.р. Так как жену Василия звали Гандзя, то его называли “Гандзин Волекса”. Не будем вдаваться в подробности отношений молодых, как они создавали семейные отношения — по любви женились или по расчёту поля-земли.

Олекса был сапожником. Жил он по ул. Хмельницкого, 31, и что важно — возле шоссе на дороге. Вскоре Олексе Хоптяру земельная

община добавила земли. Будучи сапожником, Олекса Васильевич набирал учеников, их называли челядниками. Такое положение было до 1930 г., пока все ремесленники: сапожники, портные, столяры, фотографы не объединились в артель. Ныне быткомбинат. Так, до 1947 г., до конца жизни, Олекса Васильевич Хоптяр работал в артели.

Дети:

1. Старший сын Алексея — **Антон**, звали его дома Тосько, **1915** г.р. Немного учился в начальной школе и параллельно у отца ремеслу шить. Однако недуг сломил Антона, и он в 1929 г. умер.

2. **Пётр**, **1918** г.р. Стал радиомонтёром, электриком. Женился, поселился на Буринцах (ул. Котовского, 14). Имел одного сына. Дожил Пётр до пенсионного возраста.

3. **Зина**, **1920** г.р. Стала учительницей, работала в Ярмолинецкой школе № 2 в Буринцах. Вышла замуж за Прокопчука, с мужем построили дом в конце отцовской усадьбы и там жили.

4. **Николай** (г.р.?). Женившись, остался в отцовской хате, по ул. Хмельницкой, 31. Воспитал двух дочерей.

5. **Владимир**, **1924** г.р. Окончил ветеринарный техникум, стал ветврачом. Проживал по ул. Хмельницкого, 35. Имел двух дочерей.

6. **Иван**, **1926** г.р. Окончил технический вуз, стал инженером и работал в Волгограде главным инженером завода.

Ганна Васильевна

Единственной дочерью Василия Хоптяра была **Ганна**, **1896** г.р. Вышла замуж за Петра Волошина (его называли Вавриково Петро), который проживал по адресу: ул. Котовского, 14. Хозяйство 5 дес. поля. В семье родилось двое мальчиков, но они умерли в школьном возрасте.

Иван Васильевич

Иван освоил ремесло сапожника быстро приспособился к жизни. Женился и жил в семье жены в Писаревке. Хозяйничал на 4 дес. земли, шил обувь. После революции работал в колхозе, в дорожной бригаде. Дожил Иван до 1963 г., воспитал троих детей.

Феодосий Хоптяр

Феодосий (Федосько), 1900 г.р., умер в детском возрасте.

Владимир Васильевич Хоптяр

Самый младший сын Василия Хоптяра — Владимир, **1901** г.р. Унаследовал всё отцовское хозяйство (ул. Чапаева, 120), то есть: хату, хлеба, ригу, землю 2,5 дес. Был призван на флот, где отслужил 6 лет. В 1929 г. демобилизовался, как раз в коллективизацию сельского хозяйства, был активистом. Поэтому его избрали председателем колхоза “Весела спилка” в с.Боснячина (теперь Березовка). После женитьбы в семье Владимира родилось двое детей:

1) **Евгения, 1925** г.р. Вышла замуж, выехала в Киев;

2) **Антон, 1927** г.р. Выехал из Ярмолинец. Где-то продолжил род Хоптяров.

Сын Юзька — Гринько Юзькив Хоптяр

Юзька сын — **Гринько, 1851** г.р. (см. Приложение №1). Поселился, как и его братья Николай, Василий и Иван, на выделенной отцом одной четвертой части усадьбы, на 2,5 дес. Построил хату, хлеба (ул. Чапаева, 118). Земли было мало, потому жизнь у Гринька складывалась нелегко. Он вынужден был промышлять: покупать и перепродавать скот. Гринько ходил в Каменц-Подольский или ещё дальше — в Хотин (100 км.). Покупал на ярмарке волов, пригонял их своим ходом в Ярмолинцы и продавал здесь на ярмарке. Его заработок составлял 3-5 руб.

Так проделывал не он один. Кто фурманил, а кто ходил пешком за скотом. Приобретённый скот улучшал положение, поскольку ситуативно использовался в хозяйстве. Кроме того, не нужно было круглый год кормить скотину.

Дети Гринька (пятеро детей)

Старшим был **Михаил (Мишка), 1894** г.р. Он служил 4 года (1914-1918 гг.). в царской армии. Как и все солдаты, Михаил хлебнул горя военной жизни: голод, холод, война, разруха революции и гражданской войны. Попал в плен к немцам, однако, выжил, вернулся домой и был усыновлён бездетным дядькой Петром. Таким образом, усыновленный

Мишка получил “выигрыш”: хату со всеми хозяйственными постройками, усадьбу и ещё 5 дес. поля (ул. Чапаева, 104).

Было у Михаила четверо детей:

1. **Евгения, 1922** г.р.
2. **Григорий, 1924** г.р., женившись, остался в родительском доме (ул. Чапаева, 104). Женился на Вале Гевал. Григорий трагически погиб.
3. **Владимир, 1926** г.р.
4. **Зина, 1928** г.р., вышла замуж за Маснюка. Поселилась жить на половине родительской хаты по ул. Чапаева, 104. Родила двоих детей.

Дочь Гринька — Явдоха

Явдоха, 1897 г.р., вышла замуж в с.Корытну и выбыла из фамилии Хоптяров.

Сын Гринька — Фёдор

Фёдор, 1900 г.р., остался в отцовской усадьбе (ул. Чапаева, 118.): хата, хлева, 2,5 дес. земли. Он хозяйничал как мог. Багатства там не было. В 1929 г. пошел в колхоз, а вскоре был назначен бригадиром полевой бригады тут же, на Боснячине (Березовка).

Дети:

1. **Ганна, 1924** г.р., вышла замуж за Ковальчука Петра. На выделенной усадьбе по ул. Коцюбинского, построили хату. В советское время работала в колхозе. Воспитывала детей.
2. **Сергей, 1926** г.р., построил хату (пер. Хмельницкого, 7), женился, работал с женой в колхозе. Воспитали двух дочерей.
3. **Домина, 1928** г.р., женился, жил на отцовской усадьбе (ул. Чапаева, 118.). Домина работала в колхозе, имел двоих детей.
4. **Владимир, 1930** г.р., уехал из Ярмолинец, где-то продолжает род Хоптяров.

Дочери Гринька — Катерина и Ганна

Катерина, 1906 г.р., вышла замуж за Заокотнюка Михаила. Семья поселилась в усадьбе мужа в с.Боснячина (Березовка) по ул.Советской, 47. Катерина воспитала двух дочерей: **Надю, 1923** г.р., и **Нюсю, 1925** г.р.

Ганна, 1908 г.р. вышла замуж за Олексу Курятника. Поселились супруги по ул. Чапаева, 126 у Курятников. Воспитали двух дочерей.

Сын Юзька Доминовича Хоптяра —

Иван Юзькович

Иван, 1855 г.р., от отца получил часть усадьбы возле хаты и 2,5 дес. земли (ул. Чапаева, 116). Иван хозяйничал в тяжелых материальных условиях, земли было мало. У Ивана было две дочери, и когда они вышли замуж, отец поделил между ними всё хозяйство.

Старшая дочь **Ганна** была замужем за Василием Прокопчуком, воспитывали сына Александра.

Младшая дочь, **Настя**, вышла замуж за Николая Гевала, который вел хозяйство на 2,5 дес. земли. Однако жили они зажиточно, очевидно, имели определённый запас денег из приданого. Гевал был побогаче своих соседей. Было у Николая с Настей трое детей, один из них, **Олекса, 1891** г.р., был призван в царскую армию в начале Первой мировой войны 1914-1918 гг., воевал на фронтах. Остался в живых, вернулся домой, женился в 1922 г. и хозяйничал на родительской усадьбе.

Сын Домины Хоптяра —

Янко Доминович Хоптяр

Янко, 1825 г.р. (см. Приложение №1), был, как и вся родня, хлеборобом. Женился, как говорят в народе, “в прыймы” в зажиточную семью. У родителей жены была добротная хата с хлевами, 10 дес. земли. Было тут где жить и на чем хозяйничать (пер. Хмельницького, 14, 15, 18.). Янко был римо-католической веры. Другие наследники Домины: Антох, Штефан, Петро и Юзько были греко-православной веры.

Дети:

1. **Ганна, 1841** г.р., вышла замуж за Ивана Хоптяра. Имели 7 детей, построились на Оболони (ул. Чкалова, 11, 13).

2. **Юзько, 1846** г.р., поселился на краю Боснячины, женился “в прыймы” (ул. Коцюбинского, 22), где земли было 5 дес. Нажили шестеро детей. О них речь пойдет ниже.

3. **Николай, 1850** г.р., поселился на пустыре в долине (пер. Ломоносова, 4). У него было 4 детей, а земли — 5 дес. (пишак поля).

4. **Стах, 1855** г.р., остался хозяйничать на отцовской усадьбе (пер. Хмельницкого, 18). У Стаха оказалась нелёгкая судьба. Он был призван в царскую армию и прослужил 25 лет. На целое поколение задержались его наследники. Сергей Фёдорович хорошо помнил Стаха. Как-то пасли они вместе в ночном коней, а одет Стах был в полотняные штаны-шаровары на учкуре (поясе) и сорочку из домотканого полотна. На голове он носил соломенную шляпу (брыль).

Здесь мы должны сделать небольшое отступление и сказать несколько слов о быте тех времён. Вообще крестьяне в большинстве имели небольшой выбор одежды. Мужчины носили из домотканого полотна широкие штаны-шаровары на учкуре, в которые заправляли сорочку. А в праздник сорочки были вышитые красными и чёрными нитками (особенность Подолия). На голове летом носили соломенные шляпы. Осенью и весной носили также жупан (гунька) да свитки (плащ) из домотканого полотна, которое извиготовливали в Сутковецкой мельнице. Почему в мельнице? Просто там был свободный от зерна и муки зал, и мельник одновременно был ткачом. Молодые хлопцы носили смушевые шапки (типа пилотки). Все — и мужчины и женщины, и тем более дети — ходили до поздней осени босиком. Хотя на праздник в церковь обували юхтовые, намазанные дёгтем сапоги. Обували также постолы, изготовленные из соломы или коры липы. Женщины, девушки носили по весне белые платочки, а в холодное время тёплые платки. В праздники носили большие цветастые платки. Зимой в морозы надевали кожухи (тулупы), которые шили мастера в с. Зиньков.

В лавках на Петропавловской ярмарке в продаже были и мужские костюмы, пальто, обувь, что, конечно, недёшево стоило, да крестьянство и не покупало товар этот поскольку было не принято носить такое одеяние.

Женщины носили преимущественно полотняную домотканую одежду. Нередко полотно красили натуральными отварами. Женщины, девушки носили белые домотканые сорочки и платья (сукни). Никакого нижнего белья не носили, как это сегодня принято, потому что его просто не было. Прикрывался женский пол длинными сорочками и юбками, и так ходили

зимой и летом. Зимой носили кожухи и овечьи гуньки, подвязывая их домоткаными поясами. Обувались в сапоги, реже — битые валенки.

Итак, после 25-летней службы в солдатах, Стах сам хозяйничал на 2,5 дес. земли. В своё время Янко Хоптяр разделил своих 10 дес. поля между 4 сыновьями, вручив каждому по 2,5 дес. поля. Характерно, что жена Стаха имела способности к врачеванию народной медициной и была костоправом. Умела вправлять вывихи, складывать переломанные кости, даже Сергею Фёдоровичу как-то поправила руку в локте. У Стаха было пятеро детей. О них расскажем ниже.

5. Пятым сыном Янко Хоптяра был **Михаил, 1858** г.р. Став взрослым, женился, поселился на отцовской земле (пер. Хмельницкого, 16). Хозяйничал на 2,5 дес. Было у Михаила 4 сына. О них расскажем ниже.

6. Шестым сыном Янко был **Вицько (Викентий), 1862** г.р. Ставши взрослым, женился, поселился на отцовской земле (пер. Хмельницкого, 16). Хозяйничал на 2,5 дес. У Вицька в хозяйстве своих лошадей не было, а обрабатывать землю ему помогали два зятя. У Вицька было 6 душ детей. О них расскажем ниже.

7. Седьмым ребёнком Янко была дочь **Франка, 1865** г.р. Вышла замуж, пошла в невестки в семью мужа Розпаченюка, который проживал по ул. Чкалова, 12.

Род Петра Доминовича Хоптяра

У Петра Доминовича Хоптяра было **5 детей** (см. Приложение №1).

Дочь Петра Хоптяра — Настя (1851-1923). Вышла замуж в невестки к Тодорку Скородыму, который жил тогда по пер. Хмельницкого 7,9,11. Земли у них было всего 5 дес., потому поле арендовали у безлошадных или оказавшихся в долгах крестьян. Саму бабуся Настю (сестру деда Андрея) Сергей Фёдорович запомнил. В 1920 г. она приходила в его хату

и рассказывала маме о своей жизни, что муж Тодорко (Фёдор) издевался над ней, желал ей смерти. А случилось так, что Тодорко заболел тифом и помер сам.

Родила Настя с Тодорком 6 детей:

1. **Ирина, 1878** г.р., вышла замуж в невестки за Бородия Иосифа на Писаривку (ул.Комсомольская).

2. **Палажка, 1880** г.р., вышла замуж в невестки за Панька Слышко (пер.Хмельницкого,10). Палажка з Паньком воспитали 7 душ детей.

3. **Григорий, 1890** г.р., женился, построил дом на отцовской усадьбе (пер.Хмельницкого,11.). Воспитал троих детей.

4. **Иван, 1896** г.р., женился, жил в семье жены селянина Фасоляка, который хозяйничал в Буринцах (ул.Мичурина). Воспитал двух дочерей.

5. **Фёдор** (? г.р.) женился, привёл невестку Надьку. Поселился в отцовской хате (пер.Хмельницкого,9.). Воспитал двух дочерей.

6. **Владимир, 1904** г.р., женился, привёл невестку. Однако Владимир внезапно заболел и скоропостижно умер. Молодая вдова вскоре вышла замуж за молодого парня и выбыла из Скородымов.

Дочь Петра Хоптяра – Катерина

Катерина, 1853 г.р., вышла замуж за Ивана Марусия на Грабыну (ул.Партизанська,8). Иван Марусий имел прозвище “Тамбовец”, потому что его отец был солдатом в Тамбовской губернии.

Сын Петра Хоптяра – Андрей Хоптяр

Следующим потомком Петра Хоптяра был **Андрей Хоптяр, (1855-1895)**. Он женился в 1879 г на Ганне, которая проживала по ул.Чапаева,106. Хозяйничал на 5 дес. (5,5 га) земли. Была хата, хлева, скот. Через 8 лет, к младшей сестре Ганны – Марии, посватался зажиточный крестьянин Яков Пареный. Сёстры были неродные по отцу. При поддержке адвокатов, которым хорошенько подмазал, Яков подал в суд на старшую сестру Ганну, обвинив её в незаконном владении наследством на землю и хозяйство. Суд удовлетворил иск Пареного, признав законным наследником его жену Марию, а в качестве компенсации присудил, чтоб Яков Пареный уплатил Андрею Хоптяру 100 руб. за труд на этом хозяйстве.

Так, прадед Андрей Хоптяр вернулся в отцовскую хату (пер. Чапаева, 4.) практически ни с чем, получив лишь 100 руб. На часть отцовской земли претендовал ещё брат Онофрий, который в то время служил в царской армии. Поэтому прадед Андрей построил на полученные 100 руб. новую хату, в стороне от старой. Жить было тяжело: нужда, малоземелье...

В старой хате уже жил его брат — Василий с семьёй, а также сёстры — Настя и Ганна. Вернувшись в родительский дом как претендент на часть наследства, он вызвал недовольство обоих братьев — Василия и Онофрия: “Мол, ты нам стал преградой к хорошей жизни”. Всё это не способствовало доброжелательной атмосфере...

Вдобавок, случилась ещё и такая неприятность. Как честного и порядочного человека, Андрея Хоптяра, хотя и совсем неграмотного, избрали председателем селянской кассы взаимопомощи, а кассиром — Василия, то есть брата Андрея. Грамоте Василий обучился в армии, в солдатах. Затаив на брата злобу за то, что тот нарушил спокойствие в хозяйстве — вернулся в отцовский двор и отнял положенную часть земли, Василий так повёл дела, что у Андрея после ревизии в кассе оказался недочёт в размере 30 руб. После повторной ревизии недоимка составила только 15 руб.

Нужно было возвратить деньги, поэтому пришлось срочно искать работу, и Андрей нашел её у священника (ксёндза). Он работал у ксёндза разнорабочим и садовником (ксёндзу привозили из Польши различные сорта яблонь и груш). Ксёндз помог частично погасить долг, а его остаток позже уплатил сын Андрея — Иосиф, который нанялся пастухом. Также отрабатывал долг отца на барском фольварке и старший сын Фёдор.

Нужда, тяжёлый труд, ссоры с братьями, переживания, связанные с долгом селянскому банку, тяжело измучили и истожили деда Андрея. И поздней осенью, 30 ноября 1895 г., в 40-летнем возрасте он умер. На похороны Андрея приехал брат Онофрий, которого вызвали из армии телеграммой. Ямщик за два часа доставил телеграмму из Ярмолинец в с. Николаев, что под Проскуровом (ныне г. Хмельницкий), где тогда служил Онофрий.

В то время телеграммы доставлялись специальным экипажем: двухколёсная телега (бричка), запряженная лошадьми (1-2) с бубенцами, чтоб все уступали дорогу. Примечательно, что, в случае крайней

необходимости, курьер имел право у любого человека забрать коня, впрячь его в свою телегу и гнать дальше. Если падал загнанный конь, в уставе было записано, что тогда сам ямщик должен бегом нести депешу по указанному адресу. Лишь после изобретения Морзе была отменена подобная практика.

Сын Петра Доминовича Хоптяра – Василий

Василий Петрович Хоптяр, 1860 г.р. Став юношей, был призван в царскую армию. В солдатах прослужив 6 лет, где и научился грамоте. Служил в артиллерии и рассказывал, что все артиллеристы носили на боку шашку. Будучи солдатом, он в 1892 г. был свидетелем казни народовольца Андрея Кожухова. На акт казни вывели из казарм 4 полка солдат, и построили в квадрат – каре. В центре Сенатской площади был установлен эшафот, к нему подвели Андрея Кожухова. Прочитали приговор, по которому он обвинялся в покушении на царя. Грянул барабанный бой. Осуждённому дали последнее слово, в котором Кожухов сказал: "Господа, друзья, товарищи! Несмотря на то, что я умру, меня не будет, но таких революционеров, как я, — тысячи. Мы своего добьёмся! Самодержавие будет уничтожено!" Снова застучали барабаны. Палач выбил из-под ног подставку, петля затянулась на шее Кожухова...

Так вот, после 6-летней службы Василий вернулся домой и хозяйничал на 5 дес. поля и 0,70 га домашней усадьбы. Он женился и привёл невестку в родительский дом. Получилось так, что сёстры Катерина та Настя вышли замуж и жили в семьях мужей.

Василий Петрович был одним из тех родственников, которые имели хорошую память, поэтому многое из родословной Хоптяров написано по рассказам деда Василия. Именно Василий Петрович предоставил значительный материал для создания родословной.

На склоне лет дед Василий поздней осенью и зимой 1923-24 гг., после смерти супруги, убегая от одиночества и досады, приходил в хату к Сергею Фёдоровичу и рассказывал о прошлом, о пережитом. А был дед Василь умелым рассказчиком.

Нередко пожилые люди на склоне лет с удовольствием рассказывают о прожитых годах, передают приобретённый опыт младшим поколениям, детям и внукам.

Сын Петра Доминовича Хоптяра – Онофрий

Онофрий Петрович (1861-1895), отслужил в царской армии 10 лет (при царе Николае II) и вернулся домой. Однако не очень стремился хозяйничать. Братьям Андрею и Василию сказал: "Так вот, братки, в солдатах я был 10 лет. В это время вы пользовались моей долей поля, а теперь я буду пользоваться всей землёй несколько лет". Пошел Онофрий к шурину Николаю Скородыму и сдал в 1891 г. все 5 дес. поля в аренду, получив за это 100 руб.

В то время государственная контора подбирала для монопольной торговли приказчиков-продавцов с деньгами для залога не менее 100 руб. Онофрий принял водочный магазин (т.н. монополюку) в с. Николаев (теперь Хмельницкий район).

Случилось так, как уже упоминалось, что брат Андрей Хоптяр умер в силу тяжелых переживаний из-за растраты, 30 ноября 1895 г. А ровно через 40 дней после смерти Андрея скоропостижно умер брат Онофрий Хоптяр. Казначей произвёл ревизию в магазине, где торговал Онофрий, не нашел растраты, поэтому те 100 руб., которые были в залоге, вернули вдове. Она вместе с 2-летним сыном Онофрия Владимиром выехала в Киев и осталась там жить. Продолжительное время о них ничего не знали. Лишь в 60-70-х годах XX в. в Киеве Хоптяра Владимира Онофриевича разыскал его двоюродный племянник — Пётр Фёдорович Хоптяр, который тоже проживал с семьёй в Киеве, на Куринёвке.

Тем временем в 1896 г. закончились 5 лет аренды 5 дес. земли, которую Онофрий отдал своему шурину Николаю Скородыму. Поэтому Василий возвращает шурину 50 руб. (за аренду из расчета 100 руб. на 10 лет) и пользуется землей как полноценный наследник и законный хозяин.

Прошло время. Однажды сын Андрея Хоптяра — Степан — говорит дядьке Василию: "Если Вы хотите, что б мы с Фёдором (племянники) уважали Вас, тогда поделите землю покойного Онофрия в 5 дес. между нами, братьями".

Василий подумал и согласился поделить землю в 5 дес. поровну между Степаном и Федькой. "А огород возле хаты площадью 0,8 га отдаю, — сказал Василий, — тебе, племянник Иосиф, так как ты воевал на фронтах русско-японской войны 1904-1905 гг., а также на австрийско-германском фронте Первой мировой... Иосиф, ты пострадал, был в плену".

Позже вся земля была перераспределена в памятном 1917 г.

Род Василия Петровича Хоптяра

Дети:

1. **Дочь** Василия — **Мария** (Манька), **1884** г.р., вышла замуж в с. Сказинцы (теперь с. Ясенёвка) за Завадского. Дети: **Степан**, **1905** г.р., **Семен**, **1910** г.р.

2. **Волеська** (Александра), **1887** г.р., вышла замуж за Мельника Григория, который работал швейцаром в частном ресторане.

Жили Григорий и Волеська на Буринцах (ул.Школьная, 2). Было у них трое детей: **Дмитрий**, **1909** г.р., другие дети неизвестны.

3. **Мотря**, **1890** г.р., вышла замуж за Матуса Фёдора и жили на ул.Олега Кошевого. Работали Мотря и Фёдор на барском фольварке (хозяйстве). Лишь после революции 1917 г. они получили землю, построили свой дом по ул.Горького, 14.

Мотря с Фёдором воспитали четверых детей:

1) **Марко**, **1910** г.р., работал в советское время трактористом в колхозе.

2) **Мария**, **1913** г.р.

3) **Михаил**, **1916** г.р., жил в отцовской усадьбе.

4) **Нина**, **1919** г.р., жила с семьёй на Березовке.

4. Четвертым ребёнком Василя был **сын Кирилл Хоптяр**, **1894** г.р., позже его называли **Кирилл Бородатый**. Женившись, поселился в меньшей половине отцовской хаты. Со временем Кирилл построил себе хату на выделенной отцом усадьбе (пер. Чапаева, 5). После женитьбы, Кирилл Васильевич работал на разных работах: лесником помещичьего леса. В 1914 г. Кирилл Хоптяр был призван на службу в царскую армию. Воевал в Первую мировую войну, был ранен в левую ногу. Осколком повредило также лицо: щеку, зубы. После революции Кирилл Васильевич демобилизовался и взялся за плотничество. Вместе со своим шурином (мужем сестры Катерины) Иваном Гевалом начал плотничать — ставил крыши на постройках (всего более 300).

В 1919-1920 гг. — время активного строительства крестьянских хозяйств. Лесоматериал разрешили брать из национализированного леса. Так, на Березовку (Боснячину), на ул. Коцюбинского переселилось 30

семей. Этому способствовала работа небольшого кирпичного завода, который ранее принадлежал помещику. Немало крестьянских семей пошли на хуторские земли, на “выселок” Шевченко, где были земли поповского хутора. Сегодня там находится более 100 дворов.

Умер Хоптяр Кирилл в 1973 г., вырастив 9 детей. О них расскажем ниже.

5. Пятым ребёнком Василия Хоптяра был **Пётр, 1898** г.р. Окончив двуклассную школу, пошел на курсы телеграфистов по системе “Морзе”. Работал на железнодорожной станции Ярмолинцы. В 1921 г. по доносу его арестовали чекисты. Однако после расследования его оправдали и направили учиться на курсы красных командиров. В 1924 г. Петр Васильевич был назначен командиром полка в Харькове, служил в разных местах. Кроме того, освоив ветеринарное дело, Пётр Васильевич Хоптяр во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. занимался ветеринарией и осуществлял поставки лошадей для армейской кавалерии. Для этого он командировался в Киргизию, Туркмению, Казахстан, где из табунов на конных заводах отбирал лошадей.

Был такой случай. Как-то в 1943 г. брат Сергея Фёдоровича, Пётр Фёдорович Хоптяр, неся военную службу в Туркмении, по заданию командования должен был в Киргизии для кавалерийской части получить лошадей, которых отбирали военные ветврачи. Каково было удивление Петра Васильевича Хоптяра, когда он узнал, что сопровождал эшелон с лошадьми тоже Пётр Хоптяр. Таким образом, один Хоптяр отправлял, а другой Хоптяр принимал лошадей. Так встретились далеко от родных мест два Хоптяра Петра из Ярмолинец.

После войны Пётр Васильевич вернулся в Харьков, вышел на пенсию. Наследников не оставил.

6. **Катерина, 1906** г.р., вышла замуж за Ивана Гевала, имели хозяйство. Как уже говорилось, вместе с Кириллом Иван Гевал плотничал. Ивана постигло несчастье: в 1937 г. он был репрессирован и погиб в тюрьме. Катерина, уже без мужа, воспитала двоих детей: **Галину** и **Антон**.

7. **Савва (Савка), 1904** г.р., в 1922 г. рано женился на Домке, так как в доме нужна была хозяйка, поскольку, как уже говорилось, Варвара (жена Василия) умерла от тифа в 1920 г. Хозяиничал на земле площадью

в 2,5 дес. Вскоре Савка у брата Кирилла научился плотничать и добился определённых успехов, выполнял разные заказы от табуретки до крыши.

Работал бригадиром колхоза в Березовке, а его жена Домка была звеньевой на полях. Савка с Домкою воспитали и вырастили **семерых детей** (к сожалению, знаем лишь некоторых):

1) **Наталка, 1923 г.р.**, вышла замуж за Петра Горецкого. Природа наградила её очень красивым и сильным голосом-альтом. Не раз при случае слышалось её пение в народном стиле, и думалось, что если бы Наташа пошла учиться пению, то могла бы стать профессиональной певицей.

2) **Василий** был призван в Красную Армию и остался служить. Женился на россиянке и проживал в Волгограде.

Род Андрея Петровича Хоптяра

Дети

1. **Фёдор, 1879 г.р.**

2. **Иосиф, 1882 г.р.**

3. **Дарка, 1885 г.р.**

4. **Степан, 1887 г.р.**

Фёдор Андреевич Хоптяр

Фёдор (1879-1963), отец Сергея Фёдоровича (см. Приложение №1), был православной веры. Как и все крестьянские дети, пас скотину, лошадей. С раннего детства помогал родителям на полевых работах. Земли было мало (2,5 дес). Семья отца Андрея жила в нужде и бедности (см. выше). Фёдор часто искал заработка. Как уже говорилось, он нанимался в хозяйство священника Попеля. Именно там Фёдор познакомился с сиротой Марией Федрик. Женился на ней в 1903 г. Семья поселилась в старой отцовской хате (пер. Чапаева, 4), собственно, где и родился сам Фёдор (в тот же год, что и Сталин). После женитьбы Фёдор заработал денег и купил пару коней,

хорошую повозку, корову. Кроме земледелия, он начал заниматься фурманки (извозом). Всё же земли было мало. По совету жены Марии, Фёдор взял у попа 5 дес. поля и обрабатывал его за половину урожая.

Фёдор Андреевич ещё в школьном возрасте научился грамоте, знал арифметику.

Хотя Фёдор был не строевым (не годен для армии), так как страдал плоскостопием, всё равно его мобилизовали в 1914 г. в армию на Первую мировую войну. Служил ездовым в обозном подразделении.

В 1935 г. умерла жена и остался Фёдор Андреевич хозяйничать вдовцом, больше не женился, работал сторожем в колхозе. В 1963 г., на 84 году жизни, Фёдор Андреевич Хоптяр умер. Похоронен на кладбище в г. Ярмолинцы.

Род Фёдора Андреевича Хоптяра

Дети:

1. Филип, 1904 г.р.
2. Пётр, 1907 г.р.
3. Сергей, 1909 г.р.
4. Зина, 1924 г.р.

Хоптяр Филипп Фёдорович — заслуженный учитель Украинской ССР

Родился **12 ноября 1904 г.** в с. Боснячина (Березовка) — окраина Ярмолинец, тогда Проскуровского уезда Подольской губернии, теперь Хмельницкой области. Рос в бедной крестьянской семье, з деда-прадеда хлебобобовского рода, украинец, православной веры, крещённый в церкви.

С малых лет привыкал к крестьянскому труду родителей, пас скот, помогал отцу по хозяйству. В 1911 г. случилось несчастье. Маленький семилетний Филипп упал в саду с яблони и сломал в плечевом суставе левую руку. За помощью своевременно не обратились и позже врачи не смогли обойтись без ампутации. Вообще Филипп уже взрослым не любил об этом вспоминать и никогда не говорил на эту тему.

Потому в дальнейшем, чтоб приспособить парня к жизни, необходимо было его учить. Сначала Филипп учился в церковно-приходской начальной школе, потом закончил неполную среднюю школу. Младшие братья уже от него научились грамоте, сидя у сундука (скрыни), в то время, когда старший брат выполнял домашнее задание.

В 1920-1923 гг. Филипп Хоптяр учился в Проскуровском педагогическом техникуме. Обучение было платным, а денег у родителей не было. Потому нередко платили натурой — зерном или просом. А расстояние от Ярмолинец до Проскурова (ныне Хмельницкого) составляло около 30 км, и преодолевали его люди преимущественно пешком. Продукты питания студенту носили мама Мария и братья. Учился Филипп усердно, поступил в комсомол, стал активистом. По окончании педтехникума, Ф.Ф.Хоптяр учительствовал в Ярмолинецкой начальной школе.

В 1924 г. Филипп Фёдорович Хоптяр был принят в ряды ВКП(б), и тогда его назначили директором Ярмолинецкой школы. Вскоре Филипп принимает, вместе с младшим братом Петром, активное участие в создании Сказинецкой коммуны. Будучи директором школы и коммунистом, он проявляет активность в социалистическом строительстве Ярмолинец и района. В 1930 г. Филипп Фёдорович был организатором строительства Ярмолинецкой средней школы, которая вступила в действие через 6 лет.

Несколько ранее, в 1926 г., Филипп Фёдорович обручился с комсомолкой-активисткой Екатериной Гуменюк. Вскоре она работала заведующей детским садиком в Ярмолинцах.

В 1930 г. Филипп Фёдорович поступил в Каменец-Подольский институт народного образования (ИНО) на заочное отделение исторического факультета. В 1935 г. его назначили директором средней школы в приграничное с. Жванец (18 км от Каменца-Подольского).

С 1938 г. Филипп Фёдорович работал инспектором Каменец-Подольского обласного отдела народного образования. Окончил исторический факультет Киевского пединститута им. Драгоманова, хотя поступал он в Каменец-Подольский пединститут, но, в связи с его закрытием, пришлось переводиться в Киев.

В 1940 г. Филиппа Фёдоровича назначили директором Славутского педагогического училища.

В июне 1941 г. Хоптяр Ф.Ф. эвакуировался с семьёй в Среднюю Азию — в Туркмению. Во время войны в 1941-1943 гг. он работал директором средней школы, преподавал историю в г. Теджене. В трудные годы эвакуации жили впроголодь, не имея нормальной одежды и обуви. Умерла младшая доченька Лариса и мать Катерины Ивановны — Мария Дорофеевна Андрущак (Гуменюк). Вся семья переболела малярией. В 1944 г. сразу после освобождения Украины от немцев, Хоптяр Ф.Ф. возвращается в Каменец-Подольскую область. Тут, на освобождённой территории, он восстанавливает работу системы образования, работая заместителем заведующего обласного отдела народного образования А.И. Горильченко.

В 1949-1950 гг. он — директор Каменец-Подольской средней школы № 3. В период 1950-1956 гг. Филипп Фёдорович — директор Каменец-Подольского педагогического училища. Неоднократно его избирают депутатом горсовета. В 1953 г. Хоптяру Ф.Ф. присвоено звание “Заслуженный учитель Украинской ССР”.

В 1956-1964 гг. Филипп Фёдорович — директор Каменец-Подольской вечерней школы рабочей молодёжи № 1.

В 1964 г. заслуженный педагог Хоптяр Ф.Ф. вышел на пенсию.

14 ноября 1976 г. перестало биться **на 72 году жизни** неумоимое сердце талантливого педагога **Хоптяра Филиппа Фёдоровича**.

Дети: Ленина (1927 г.р.), Людмила (1944 г.р.), Игорь (1946 г.р.). Всего в семье было пятеро детей, но двое из них — Володя и Лариса — умерли ещё в детском возрасте.

Род Филиппа Фёдоровича Хоптяра

Ленина Филипповна Хоптяр

Ленина родилась **8 июля 1927 г.** в Ярмолинцах. Поначалу называли её Люсей, а потом переименовали. После окончания средней школы, в 1953 г., Ленина успешно заканчивает Львовский сельскохозяйственный институт. Получила специальность учёный-агроном по овощеводству. Была замужем за Алексеем (Леонидом Крыленком), к сожалению, детей не было. Поначалу

работала преподавателем в школе подготовки руководящих кадров сельского хозяйства в Каменце-Подольском. С 1956 г. и до пенсии (1992 г.) работала в Каменец-Подольском сельскохозяйственном институте на кафедре плодовоовощеводства. Специализировалась на виноделии, проживает в Каменце-Подольском по ул. Великанова. Супруги много путешествовали, эксплуатируя вначале мотоцикл ИЖ-49, затем ЗАЗ-965 (55-90 ХМГ), ВАЗ-2101 (81-24 ХМИ). Кстати, автор этих строк впервые сел за руль именно на Запорожце в конце 60-х гг. во дворе Каменец-Подольского педучилища (ул. Гагарина).

Владимир Филиппович

Вторым ребёнком Филиппа Фёдоровича Хоптяра был сын **Владимир**, 1929 г.р. Однако, к большому сожалению, в школьном возрасте, в 1938 г. Володя умер в Каменце от перитонита.

Лариса Филипповна

Лариса, 1939 г.р., во время войны в эвакуации в Туркмении умерла.

Людмила Филипповна

Людмила, 1944 г.р. Окончила Каменец-Подольскую среднюю школу № 9. Сначала работала телефонисткой, позже поступила и окончила Черновицкий университет, факультет иностранной филологии. Преподавала английский язык одной из школ Каменца-Подольского. Выехала в Белорусь, в г. Оршу (родину первого мужа Андрея), где и работает преподавателем в железнодорожном техникуме. Людмила квалифицированно владеет английским языком, часто бывает за границей.

Дети: Марина, 1968 г.р. (дети Марины — правнуки Филиппа Фёдоровича — **Максим**, 15.02.1987 г.р., и **Кирилл** 13.10.1999).

Сергей, 1981 г.р., учился на юридическом факультете Витебского института, который в 2001 г. и окончил. Женат на Лене (модельер по специальности), а 9.02.2005 г. у них родилась дочь **Лиза**.

Игорь Филиппович

Игорь, 1946 г.р., после окончания 8 классов окончил Каменец-Подольский индустриальный техникум. Служил в Вооруженных Силах,

демобилизвался и женился в 1971 г. на Тамаре Резник из с. Татарьски (теперь с.Смотрич, пригород Каменца.). Супруги работали на электронном, электро-механическом заводах. Игорь заочно окончил ещё Хмельницкий технологический институт бытового обслуживания и получил диплом инженера. Жена Тамара также окончила заочно экономический факультет Каменец-Подольского сельскохозяйственного института, в котором тогда работала Ленина Филипповна. Игорь работал технологом, начальником цеха. В семье Игоря и Тамары двое сыновей — продолжателей рода Хоптяров: **Владимир, 1972** г.р. После окончания 8 классов поступил и, как его отец, закончил Каменец-Подольский индустриальный техникум. Женат. Работал за границей (Италия).

Младший сын Игоря — **Юрий Хоптяр, 1976** г.р., также пошел по стопам отца и старшего брата Вовки. После окончания 8 классов, учился и получил диплом Каменец-Подольского индустриального техникума. Вскоре, в 1997 г., женился на АLINE — каменчанке, воспитывают дочь **Марину (1999** г.р.). Работал на электромеханическом заводе сборщиком, а сегодня шофёром скорой помощи в подчинении заведующего поликлиникой городской больницы Бориса Ярославовича Цвигуна.

Сын Фёдора Андреевича— Пётр Фёдорович Хоптяр

Пётр Фёдорович (1907-1993) (см. Приложение №1). Отец Фёдор хотел, чтоб сын овладел ремеслом, и отдал Петра в 1922 г. в ученики (челядники) к сапожнику Телятнику. А через пять лет надомного обучения у него, Пётр уже умел шить сапоги и разную обувь. Тогда ассортимент производства был небольшой. Происходил постепенный переход от кустарного производства к фабричному, что делало обувь красивее и дешевле.

На Петра большое влияние оказывал старший брат Филипп. На минимальном уровне владел грамотой, которой научился у Филиппа, и ещё ходил одну зиму в школу. Подобно брату, Пётр Хоптяр поступил в комсомол, стал активистом. Весною-летом 1927 г. он был членом Сказинецкой коммуны (ныне с.Ясенёвка Ярмолинецкого района). Осенью того ж года Пётр был призван в Красную Армию. Дома осталась невеста

Женя Расин... Как комсомолец-активист, Пётр Фёдорович направляется командованием на учёбу в школу младших, а вскоре и средних командиров. За добросовестную службу Петру дали краткострочный отпуск домой. Приехал он в Ярмолинцы, надеясь на женитьбу с невестой, а она, не дождавшись его, вышла замуж за другого... Пётр это тяжело переживал.

Кстати, по нашим наблюдениям, практически все мужчины рода Хоптяров — однолюбы!

В связи с такими событиями долго в родительском доме он не задержался и через несколько дней уехал на службу обратно в часть. После этого учился в школе политруков, стал офицером. В 1932 г. Пётр Фёдорович женился на сотруднице штаба (вольнонаёмной), уроженкой г. Золотоноша, что на Полтавщине, Бете Айзеховне, с которой прожил вместе в мире и взаимопонимании более 50 лет.

В 1938 г., Пётр Фёдорович принимает участие во Всеармейском совещании политруков, среди участников которого был Сталин. Так что Пётр лично видел и встречался с Иосифом Сталиным, что в то время имело большое значение.

Великая Отечественная война 1941-1945 гг. застала П.Ф.Хоптяра в Средней Азии в г. Теджене, где дислоцировалась его воинская часть и жила семья. Советский Союз держал миллионную армию на границе с Ираном. После победы над немецкими захватчиками часть, в которой служил майор Хоптяр П.Ф., перебросили на Дальний Восток для борьбы с японскими милитаристами. После разгрома союзницы Германии — Японии — воинскую часть майора Хоптяра П.Ф. переводят в Болгарию. Отсюда в 1950 г. П.Ф.Хоптяр вышел в отставку.

Таким образом, Пётр Фёдорович прослужил 23 года, дослужился до звания майор, однако армейской пенсии ему не дали, хотя он был участником Великой Отечественной войны, награждён орденом Красной звезды и многими медалями.

После демобилизации Пётр Фёдорович поселяется с определёнными трудностями в Киеве, получает коммунальную квартиру на Куренёвке. Устраивается работать по своей первой специальности — мастер по пошиву обуви на 4-ю обувную фабрику в г. Киеве. Там избирается секретарём партийной организации, вначале цеха, а вскоре — фабрики. Работает в отделе

ОТК. Всего на фабрике Пётр Фёдорович Хоптяр проработал около 40 лет.

11 августа 1993 г. Пётра Фёдоровича Хоптяра не стало... Тело кремировали, а урну с прахом захоронили на Байковом кладбище.

Пётр Фёдорович вместе с женой Бетей воспитали троих детей: **Тамару, Мишу, Валерия.**

Род Петра Фёдоровича Хоптяра

Дочь Тамара (Диамара), Петровна

Тамара (1933-1999), её поначалу называли Диамара (диалектический материализм). Окончила в Киеве десятилетку, поступила и закончила институт лёгкой промышленности и, получив диплом инженера, специализировалась, как отец, по производству обуви. Вышла замуж за киевлянина Владимира Кулешова, который окончил институт кинематографии. Молодая семья выехала работать в Ригу, где Володя работал на радиозаводе VEF. Там получили квартиру и жили-поживали. Имели мотороллер с коляской, на котором путешествовали и даже приезжали в Ярмолинцы, двигаясь на Карпаты. Позже приобрели ЗАЗ-965 ("Горбатый"). После смерти мужа Тамара проживала в Киеве.

Вместе с мужем воспитала двоих детей: **Ольгу, 1963 г.р.**, и **Алексея, 1969 г.р.**

Ольга вышла замуж за парня из г. Долина Ивано-Франковской области и, окончив мединститут, стала врачом. Проживает во Львове. Ольга воспитывает троих детей — **Володю (1985 г.р.)**, **Бориса (1986 г.р.)**, **Елену (1989 г.р.)**.

Сын Тамары Петровны — **Алёша**, живет в г. Рига, женат.

Хоптяр Михаил Петрович

Михаил (1937-2004) после окончания средней школы в Киеве, служил в армии, поступил в экономический институт и по окончании получил

дипом инженера-экономиста. Женился на Татьяне, и они вместе работали на одном механическом заводе в Киеве.

Они воспитали сына **Олега**. Он окончил речной техникум, в армии был музыкантом. Олег женился и проживал в Киеве.

Хоптяр Валерий Петрович

Валерий, 1940 г.р. После средней школы поступил в Киевский институт кино на факультет киноаппаратуры, по окончании которого получил специальность инженера-акустика. Служил в армии в Скадовске. После увольнения в запас увлеклся туризмом. Во время туристического путешествия по Карелии познакомился с Наташей из Ленинграда, с которой и связал свою дальнейшую судьбу. Вскоре переехал в Ленинград (теперь С.-Петербург), работал инженером.

Дети: Даша (1970 г.р.), замужем за Николаем, проживает в Стокгольме (Швеция), **Митя (1974** г.р.), женат, проживает в Германии, работает по контракту.

Сын Фёдора Андреевича – Сергей Фёдорович Хоптяр и его род

Третьим сыном Фёдора Андреевича Хоптяра был **Сергей (1909-1993)**, один из авторов родословной (см. Приложение №1).

Родился **7 октября** (в паспорте было записано 10 октября) **1909** г. в с. Боснячина (Березовка), теперь Ярмолинцы. Родом из небогатой украинской семьи, православной веры. Детство прошло в нужде и труде. Рос, как все крестьянские дети, пас коров, овец, а повзрослев — коней гнал на пастбище в ночное. Играл в детские игры: кымпы, или цурки (две палочки — одна коротенькая, друга длинная, примерно сантиметров 80), на выгоне, играл в жмурки (прятки) и т.д. Большую часть времени

приходилось помогать отцу по хозяйству. Поэтому лучше всего запомнилась работа с отцом в поле. С детства водил коней во время пахоты, культивировал поле боронами и, вообще, был незаменимым помощником отца в работе, ведь Филипп учился, остался с одной ручкой. Пётр учился ремеслу сапожника у надомного мастера Телятника, а Сергей был рабочим подростком под руками отца. Подросши, ходил косить хлеб с отцом, вязать снопы с мамою. Часто с отцом косил пшеницу, рожь, гречку, просо. Для отца он был, как говорили, “заслонкой”. В школе учился всего три зимы, так как на дальнейшую учёбу у родителей не было средств. Так в труде рос и выросел.

Одновременно с работой в хозяйстве отца, искал и другую работу, нашёл её на почте — почтальоном. Разносил корреспонденцию крестьянам Ярмолинец.

В 20-30-х гг. советское государство проводило работу по ликвидации неграмотности среди трудящихся масс. Образовывались пункты-ликбезы, а для этого привлекались грамотные граждане от 16 до 50 лет с образованием не менее 4 классов. Тогда был принят закон, согласно которому все неграмотные в возрасте от 8 до 50 лет должны были обучаться грамоте. С этой целью для взрослых организовывались в свободных хатах, комнатах, учебных заведениях сёл и городов — школы, которые называли ликбезы или избы-читальни (клубы).

Такая школа-ликбез была и на Боснячине, в хате Григория Гевала. Как-то, разнося корреспонденцию, Сергей зашёл в хату Григория Гевала. Учитель Гройсер попросил его заменить, и Сергей согласился, провёл урок, обучая односельчан грамоте. Ему преподавание даже понравилось.

Когда Сергей встретился с Григорием Гевалом, тот заметил, что С.Ф.Хоптяр грамотный и посоветовал поступить на трёхмесячные курсы счетоводов в Ярмолинцах. В январе 1931 г. Сергей был принят на эти курсы. Тут уже учились более 30 ярмолинчан: Христофор Борецкий, Юстина Твардовская, Бася Корень и другие. Занятия на курсах проводили опытные специалисты-бухгалтеры Василий Безвоцук, Хливак, Потульный.

По окончании курсов, 29 марта 1931 г., инструктор кохоза Буйняк направил С.Ф.Хоптяра на работу счетоводом в кохоз “Красный хлебобор” с. Сутковцы. Председателем колхоза тогда был наш далёкий родич Лука Степанович Хоптяр, а учётчиком-табельщиком — Фурман.

Поработал недолго, потому что той же весной 1931 г. ему вручили повестку в армию и он пошел за расчётом. Фурман выдал Сергею мешок (80 кг) муки и дал повозку. Однако, когда он прибыл в военкомат, туда уже явилось таких же 70 призывников. Оказалось, что для армии не нужно было такого количества новобранцев, то ли не все были абсолютно здоровы, вобщем, после медосмотра взяли в армию лишь 3-х призывников. Всех остальных отправили по домам, в том числе и Хоптяра С.Ф. Правда, в военном билете появилась запись: "Плоскостопие. Не годен к службе в армии. Нестроевой". Таким образом, ему дали отсрочку от службы. Пришел Сергей домой, рассказал обо всём родителям. Мама Мария тогда и говорит сыну: "Если тебя сынок в армию не взяли, то тогда женись. Девушка у тебя есть." Парень промолчал в знак согласия.

Действительно, девушка по имени Женья у него была, знакомство с которой имеет свою историю...

А было это так. Сергей часто помогал по хозяйству своему дядьке Степану, который жил по меже с семьёй Фасоляков, то есть родителей Жени. Дядька Степан женился на Наде (Надьке) единственной дочери Михалка Муса и жил в семье жены на Грабыне.

Отец часто помогал брату Степану в обработке поля, и приобщал к этому делу и Сергея. Был такой случай: у отца Фёдора был один вол, а у дядьки Степана — один конь, а нужно было пахать поле. Вот в таком тандеме — вол и конь — пахали, возили, обрабатывали землю. Во время работы в поле Сергей встретился и познакомился с Евгенией (по документам была Ксения Фасоляк). Сергей посмотрел на неё пристально и влюбился... Завязалась дружба, стал он с девушкой встречаться. Сергей приглашал Женю в клуб, кинотеатр, в котором устроился на работу билетёром — котролёром входных билетов. В то время ему шел уже 22-й год.

Итак, служба в армии отпала, и возник вопрос о женитьбе. Мама Мария пошла как-то в с. Грабыну в гости к дядьке Степану. Прийдя в хату, она попросила Надю (жену дядьки Степана) позвать Марию Фасоляк (маму будущей невестки Жени). Кстати, обе Марии были хорошо знакомы, пели вместе в церковном хоре, здоровались при встречах. Мама Мария ещё девушкой была на свадьбе у Марии Фасоляк (девичья фамилия Лыс).

Заходит Мария Фасоляк, а мама Мария Хоптяр говорит: "А скажи, голубушка Мария, что будет с нашими детьми?" Мария Фасоляк

переспросила: "С какими детьми?" Мария Хоптяр продолжала: "У тебя есть дочка, а у меня — парень. Так их как-то надо подружить". И дальше продолжала: "У меня такое дело: скоро приезжает из армии сын Пётр и хочет жениться на девушке Расин Жене. Видишь, у меня две невестки и обе Жени, я бы хотела вместе обоим сыновьям свадьбу сыграть". Мария Фасоляк согласилась.

После этих встреч и разговоров с Марией Фасоляк, Сергей решил идти свататься. Как-то под вечер, зашел он в хату Фасоляков на сватовство, прихватил с собой две бутылки горилки — могорыч. В это время сложилась такая непростая ситуация, что Жене просто нужно было выйти замуж, так как, несмотря на существующие традиции, зимой 1931 г. вышла замуж младшая сестра Наташа, оставив в девках старшую Женю. И так, в хате находились, кроме Жени и её матери, младшая сестра Наташа и её муж — Викентий Сигизмундович Долинский (Вицьк) (1906-1975). С Женей Сергей уже встречался 4 месяца. Выпили могорыч и договорились о свадьбе. На всё это было получено "добро" и согласие матери Жени — Марии Фасоляк.

Итак, в апреле 1931 г., через несколько дней после сватовства, молодые расписались в сельсовете и в ЗАГСе. А родич Фасоляков (муж сестры Марии — Ганки) Никита Марусий, который был церковным старостой, договорился со священником, чтобы тот обвенчал их в церкви... Отгуляли свадьбу дома у жениха на Боснячине... Сергей стал женатым...

В том же, 1931 г., в с. Вовковинцы, недалеко от с. Деражня (теперь районный центр Хмельницкой области), начали строительство военного городка. Для строительства Ярмолинская строительная артель заготавливала стройматериалы (камень, кирпич). Из Деражни для их закупки прибывали военпреды. Они как-то встретились с Сергеем и предложили поехать на строительные работы в с. Вовковинцы. Он, подумав, согласился и поехал туда на работу, где был принят на должность заведующего центральным складом. Работа оказалась такая же, как у продавца в магазине, с зарплатой 85 руб. Нашел квартиру в Деражне и вскоре на выходные поехал поездом в Ярмолинцы и забрал молодую жену. Жили почти год на квартире у хозяйки Поли. В Деражне **13 сентября 1932 г. родился первенец Анатолий**. В конце 1932 г. они вернулись поездом в Ярмолинцы. Помогал

им с переездом Коля, 16-летний брат Жени. Во время переезда случился курьёз. На станции возле поезда на перроне стояли их вещи, а вор, который вылез из-под вагона, стащил баул с подушками, надеясь, что там какие-то драгоценности.

В Ярмолинцах поселились в хате мамы-тёщи Марии. Она в это время записалась в колхоз, сдала туда свой сельскохозяйственный инвентарь: плуг, драпак, бороны. В хозяйстве осталась корова, именно она спасла семью от голодной смерти в трагическом 1933 г.

Семью нужно было содержать, поэтому Сергей устроился работать на почту в “Союзпечать”, где проработал с конца 1932 г. по 22 июня 1941 г.

Трагическим для Сергея Фёдоровича оказался 1935 г., когда 15 июня умерла мама **Мария Михайловна Хоптяр**.

Жизнь многогранна, в ней горе сменяется радостью... И в семью Сергея и Жени пришла радость — 16 февраля 1936 г. родилась доченька **Валя**.

Вскоре наступил репрессивный 1937 г. Сергей Фёдорович чудом избежал ареста. В одно зимнее утро пришли энкаведисты и арестовали Наташу и Вицька (сестру Жени и шурина). Сергея Фёдоровича дома не застали, так как он готовил годовой отчёт и на работу пошел очень рано — на рассвете. На почте, где он работал, арестовали начальника Сальникова и многих сотрудников, связных-монтеров.

Создалась такая ситуация, что вследствие репрессий на почте просто не кому было работать. Как-то зашел на почту начальник НКВД Луцкер и обратился к оставшимся на рабочих местах. Он не выговаривал из-за своей национальной принадлежности, а может особенности речи, букву “р”. Он сказал: “Мы изъяли ввагов нагода. А вы габотайте”.

Очень много было тогда репрессировано в Ярмолинцах людей: заведующий наробразования Р.Билан, председатель колхоза В.Пшелуцкий, директор школы, член ВЦИК Войт, работники станции, члены правления колхоза, много людей с польскими фамилиями — Рутынский, Янковский, Долинский и т.д.

Единственной радостью того тяжелого времени было то, что 6 апреля 1937 г. в семье родился третий ребёнок — дочь **Мария**. Росла болезненной, частые бронхиты, кашель. К счастью, вижила, переросла...

Сергей Фёдорович работал на почте в “Союзпечати”. В 1938 г. его командировали на курсы бухгалтеров в Киев. Здесь он повысил свой професиональный уровень теоретически, ведь был изначально бухгалтером-практиком.

В 1938 г. проводили радио в Ярмолинцах, причём первым на Грабыне оно было проведено в хату Сергея Фёдоровича, а далее протянули линию ещё к нескольким соседям.

Семья разрасталась, и 22 июня 1939 г. родилась доченька **Лёня** (Лена), а ровно через два года, 22 июня 1941 г. грянула Великая Отечественная война... В первые дни войны в Ярмолинцах, как и по всей стране, была проведена мобилизация как мужчин, так и незамужних женщин, медиков.

Работников почты, визвали в военкомат, забрали паспорта и военные билеты и приказали быть постоянно на работе до особого распоряжения. Потому на работе у Сергея Фёдоровича в углу лежал “вещь-мешок”, в которам была пара белья, кружка, сухари. Однако военкомат так и не вызвал работников почты (не успели). 8 июля 1941 г. в Ярмолинцы вошли немцы... Так Сергей остался дома, хозяйничал в огороде, саду. Держали корову и, ведя натуральное хозяйство кормили четверых малых детей от 2-х до 9-ти лет, можно сказать, “мелких деток”.

В декабре 1941 г., послушав совета зятя дядьки Степана — П.Г.Мельника, по профессии лесничего, переехали вместе с семьёй в г. Городок, что в 22 км от Ярмолинец. Там, в Городке, образовалось надлесничество, и Сергей начал работать в конторе счетоводом и кассиром. Директором надлесничества был Радченко. Поселились они на съёмной квартире в доме бабушки Гвоздовской напротив дворца пионеров. Директор Радченко выделил им и другим работникам гектар поля на Кошарне (урочище за с.Польный Олексинец вблизи Городка). Помогли вспахать и засеять поле пшеницей, ячменем, гречкой и просом ездовые из бывшего колхоза с.Мархливы. Работали они по ночам, чтобы не видели немцы. При немцах колхозы называли “Селянский двор”. Эти же люди помогли собрать урожай, за что Сергей их отблагодарил: выписал им дров, материал на строительство хаты.

В сентябре 1942 г. немцы даже попытались организовать учёбу в школах начальных классов. В школу в 3-й класс пошел лишь старший сын

Анатолий, который до войны начал учиться. А учителем был Артеменко, и как-то он заходил в надлесничество, чтоб выписать дров. Так Сергей с ним познакомился. В его семье, кроме жены-учительницы, было ещё двое детей — сын Женья и дочь Майя. Как оказалось позже, Артеменко был членом подпольной организации в Городке. Она была создана в 1941-1942 гг., ее членами также были: Верещинский, Виноградский, Коваленко и другие герои. Летом 1942 г. организация была раскрыта гестаповцами, а Артеменко арестован вместе со своими товарищами по борьбе. В школе, возле кладбища, ниже больницы, была немецкая жандармерия, где арестованных подпольщиков допрашивали и пытали. Однажды, один из арестованных подпольщиков попытался бежать, но его схватили и сильно избили. Вскоре, после жестоких пыток, герои-подпольщики были повешены на дубе возле дома культуры. Говорят, что был такой шуцман Хомич, который допрашивал и убил своего родного брата, награждённого в довоенное время Орденом Ленина.

Тогда же, осенью 1942 г., гитлеровцы вместе с шуцманами в Городке согнали на площадь всех евреев, целыми семьями, посадили их на телеге, которые собрали со всей округи. Евреям гестаповцы заявили, что их отправляют в Палестину. Повезли в сторону Ярмолинец, где их обещали посадить в эшелоны на железнодорожной станции. Немцы ежемесячно собирали с евреев дань золотом, а те его отдавали, думая, что этим откупятся от уничтожения. В Городке ходили слухи, что евреи, сдали столько золота, что можно было из него вылить в полный рост статую Гитлера....

Так вот, повезли евреев всех возрастов колонной, которая растянулась на несколько километров, в сопровождении шуцманов под Ярмолинцы и загнали в полуразрушенные многоэтажные дома Военстроя (так называли военный городок у железнодорожной станции). Невдалеке была вырыта глубокая яма-траншея, куда группами выводили евреев. Затем заставляли высыпать в кучу золото и драгоценности, раздеваться и ложиться в траншею штабелями и так их расстреливали. Это было страшное зрелище... Некоторые пытались спастись бегством, но повезло немногим...

В условиях войны нужно было как-то жить дальше, сеять хлеб, кормить детей. Итак, собрали урожай летом 1942 г., и отвезли всё в хлев возле

дома. Было немного зерна пшеницы, ячменя, проса и гречихи. Выкопали картошку и свеклу кормовую, всё это вырастили на одном гектаре. В другой половине дома поселилась на квартиру переводчица немка Марта, а служила она гебис-комиссару Минору. Ещё переводчиками в Городке работали супруги, учителя немецкого языка по фамилии Сухарде. Ходили слухи, что они были связаны с партизанами.

В это время умерла пожилая хозяйка дома Гвоздовская. У неё была дочь Лёнька, которая жила с мужем и 3 детьми в с. Борщивка Городецкого района. Дочь часто навещала маму.

Ещё летом 1943 г. в Городок прибыло много автомашин с немецкой пехотой. Это были какие-то остатки немецких войск из-под Сталинграда. Уже от самих немцев население узнало, что произошла большая битва в которой захватчики потерпели сокрушительное поражение. Вообще о ходе войны и боях на фронтах люди ничего не знали. Не было радио, газет, никакой связи с советской властью. Немцы были очень подавлены и, конечно, не хотели говорить о поражении.

Так вот, гебис-комиссар Минор захотел создать, так сказать для поднятия боевого духа, немецкую улицу — именно ту, где семья Хоптяров жила на квартире. Поэтому немец Минор приказал, а это было поздней осенью 1943 г., чтобы все квартиранты немедленно освободили дома. Вскоре Сергею удалось найти квартиру на Мархлёвке (район Городка) в доме Гановича. Как оказалось, самого хозяина ещё в советские времена выслали в Казахстан, а за его домом присматривали родственники.

Так семья Хоптяров и сестра Наташа поселились на новом месте. У них было хозяйство: корова, свинья, куры, гуси, утки. Тогда же лесничий с Лысогорки продал им за символическую цену худого коня, поскольку зимой ему не чем было кормить животное. Конь на зерновых скоро поправился. На коне любил ездить 11-летний Толя. Он присматривал за ним: кормил, водил к колодцу на водопой, чистил. Зимой смастерили одноконные сани и так ездили к бабушке Мамусе (так назвал бабушку Марию Фасоляк Толя, ещё будучи маленьким) и дедушке Фёдору Хоптяру. Летом одалживали телегу. Корм коню готовили, измельчая солому на сечку и размешивая с ячменем. С помощью коня выполнялись разные работы: ездили на старую мельницу на р. Тростянке, развозили на огород гражданке Заобурной

удобрения. Толя ездил в Новоселку за подсолнечным маслом с тётёй Наташей, возили свой мак, подсолнух, которые поджаривали на маслобойне.

Так было до 25 марта 1944 г., когда пришли в Городок освободители и буквально сразу прошла мобилизация мужчин на войну. Всей семьёй (четверо детей, мама Женя, тётя Наташа) пошли провожать Сергея Фёдоровича в армию. Дома никого не осталось, а в это время советские солдаты забрали коня, о чём рассказали соседи. Однако на фронт Сергея Фёдоровича не взяли, а дали как работнику лесничества временную отсрочку, тогда ее называли “бронь”. После этого он ещё несколько недель работал в Городецком лесничестве. Его могли в любой день забрать на войну.

Назрела необходимость переезда семьи назад в Ярмолинцы, в свою хату, и в конце апреля 1944 г. переезд состоялся. Договорились с нашими офицерами, поставив им хороший могорыч, и те дали два грузовика “Студебеккера”, машины повышенной проходимости (вездеходы), которые поставляли в СССР по “Ленд-лизу” (договору) из США. На них загрузили всё имущество. Переезжать вынуждены были ночью, потому что командование запретило осуществлять какие-либо перевозки гражданскому населению военным транспортом. И всё расстояние в 22 км Городок — Ярмолинцы по разбитой шоссейной дороге машины прошли не более чем за полчаса. На своём дворе быстро разгрузили грузовики, и под покровом ночи военные вернулись на место дислокации своей части. К своей хате в Ярмолинцах заехали не по дороге, которая была очень грязной, непроходимой даже для вездеходов “Студебеккеров”, а прямо от рынка через огороды. На улицах стояла весенняя распутица (по колено грязи), а на огородах повсюду были брошены немцами легковые и грузовые автомашины, а то и танки. Дядька Степан на своём огороде полностью разобрал по винтику немецкую легковую машину “Мерседес”, даже салон использовал под курятник.

Таким образом, семья переехала в Ярмолинцы, а Сергей Фёдорович устроился на работу в бухгалтерии бытовой артели, которая имела цеха: швейный, столярный. В военкомате ему и здесь дали “бронь”, поскольку бухгалтеров тогда было очень мало. Однако уже в мае 1944 г. Сергея Фёдоровича вызвали в военкомат и вручили повестку. Так, в возрасте 35 лет он был призван в армию. Как довоенного работника почты (по

документам), приписали к связистам и направили в Волчанск (Харьковская обл.), в школу артиллеристов. Тут очень тщательно обучали артиллерийскому делу, и параллельно ещё азам связи. Сюда же, в Волчанск, к нему летом приезжала жена Женя и побыла один день.

В июле 1944 г. он окончил артиллерийскую школу-курсы, и был направлен на Второй Белорусский фронт, которым командовал маршал К.К. Рокоссовский, пополнив войсковое соединение (дивизион) на территории Польши. Дальше была Восточная Пруссия. Этот дивизион и другие механизированные части составляли резерв Главного Командования. Именно потому их так старательно обучали и готовили. Фронт продвигался достаточно быстро: вначале артподготовка — и определённую территорию брали приступом. Часто бывало так, что автомобили “Студебеккеры”, “Шевроле” дивизиона на скорости врывались на территорию, занятую врагом без боя. Правда, были и бои, большие потери людей и техники... Приходило пополнение и опять — вперёд!

Сергей Фёдорович вспоминал, как нередко врывались в городишко, а там немецкое радио в домах работает, идет трансляция. Правда, таким образом они рисковали попасть в окружение, но Бог миловал. Немецкие солдаты в панике быстро отступали, просто убежали.

Очень тщательно готовились к форсированию реки Одер. За подготовку к форсированию Одера Сергей Фёдорович был **награждён медалью “За отвагу”**. Потом были бои за Кенигсберг, за что он был награждён ещё одной **медалью — “За взятие Кенигсберга”**. За отличную службу ему присвоили звание — ефрейтор. Конец войны застал его в Прибалтике...

Позже, к 50-летию Великой Отечественной войны, Сергей Фёдорович был награждён орденом Великой Отечественной войны II степени. Кроме того, вручили Знак “Участник Великой Отечественной войны” и ещё три юбилейные медали.

Из военных приключений Сергей Фёдорович вспоминал такой случай. Во время артподготовки ночью пропала телефонная связь. Командир артдивизиона приказал ему восстановить связь! Он кабель — в руку, катушку с намотанным кабелем — за спину и пошел. Добрался до ямы, образованной разрывом снаряда. Светало. С трудом нашел концы

оборванного кабеля, его отбросило взрывной волной. Нарастил кабель, соединил его, проверил — связь пошла. Он провод в руку — и назад в расположение части. Возвращался назад, но тут за кустами услышал немецкую речь. Он ползком вокруг тех кустов, еле нашел провод-кабель и бегом что было силы к своим...

А было и так, что чуть не погиб. Нужно было восстановить связь вдоль железнодорожного полотна. Только с катушкой кабеля выполз на насыпь, а тут его обстрелял немецкий снайпер. Он вжался в землю и потихоньку перелез на другую сторону. Хотя снайпер продолжал вести огонь, Сергей всё же пополз с другой стороны пути и добрался невредимым.

Жаль, что многие бойцы гибли уже после Победы... А гибли из-за халатности. Сергею Фёдоровичу запомнился такой случай. Садятся бойцы в накрытый брезентом кузов грузовика, один из них ставит автомат, ударяет прикладом по дну кузова, одновременно наклоняясь над стволом, а автомат не был на предохранителе и раздаётся очередь... Конечно, всё это списывалось на военные потери. И вообще, даже на войне много людей гибло не от пуль, разрывов бомб и снарядов, осколков и т.п. Много было несчастных случаев: падения с машин, попадания под колёса или гусеницы военной техники. А сколько погибло из-за военной неразберихи, когда, не имея связи, ориентации в расположении войск, вели артподготовку, бомбили с самолётов по своим и т.д. Таких погибших набирается, по подсчётам Сергея Фёдоровича, **15-20%** от количества всех потерь.

После Победы домой, в Ярмолинцы, в свою семью Сергей Фёдорович вернулся в декабре 1945 г. Привёз немного трофейной одежды: несколько костюмов, обувь, платья для жены и девочек. Конечно, это не самое важное, хотя и в этом нуждалась семья.

Самое главное то, что дети дождались с войны отца !!! Ведь им было от 6 до 13 годков, их нужно было растить и выводить в люди!

Вернувшись с фронта, Сергей Фёдорович начал искать работу и хотел снова работать в лесничестве. Он знал эту систему бухгалтерии, ведь лес был прибыльным делом. Дрова на топливо всегда были нужны. Работникам лесничества, дровами выдавали паёк, кроме зарплаты, их можно было продать.

Однажды в Ярмолинцах он встретился с лесничим Ковальчуком А.М., который организовал в Городке новое лесничество. Он и предложил работу

бухгалтера, и Сергей сразу согласился. Семья вторично в конце августа 1946 г. переехала жить в Городок, поселившись в половине дома по ул.Первомайской. Детям нужно было идти в школу.

Поздней осенью в семье родилась девочка, назвали её Ганей, однако к большому несчастью родилась неживой. Приехала Мамуся, и похоронили кроху на кладбище в Городке.

В то время СССР получал по “Ленд-лизу” американские продукты: молочный и яичный порошок, мясные консервы, конфеты, печенье, кофе, какао и т.д. Эти продукты были очень вкусные, но их было крайне мало. В это же время в Украине разразилась сильная засуха, что привело к голоду. Однако голод 1947 г. семья Хоптяров пережила не тяжело благодаря “Его Величеству Случаю”. Дело в том, что им выделили огород в лесу в урочище Камлай, что возле с.Остапковцы на Городоччине. Там находилось лесное хозяйство: хата лесника, хлева, конюшня, погреб большой, сельскохозяйственный инвентарь для обработки земельных участков под посадку леса. Главным лесничим был тогда Кулаенко.

Так вот, повезло им потому, что огородный участок располагался в болотовине, не в воде, конечно, а на влажных грунтах. А тогда, лето 1946 г., было очень жарко, и на этом мокром грунте собрали хороший урожай картошки. Собрали и привезли домой полную грузовую машину “Шевроле” картошки и свёклы. Убрали всё это в сухой погреб (лѣх). Кроме того, на зиму вырастили кабана. Была полная кадушка засоленного сала, немного муки и доилась корова. А корову держали в “сутеринах”, так в Городке называли полуподвальное помещение. Женя в тесто добавляла чищенной картошки, чтоб меньше шло муки, и по такому рецепту пекла хлеб. Так они пережили зиму и весну голодного 1947 года.

Пережили и денежную реформу 1947 г. Тогда произошла смена курса рубля и производился обмен денег: 10 руб. старых — обменивали на 1 рубль новых.

В 1949 г. лесничество в Городке расформировали, а лесхоз организовался в Ярмолинцах, и Сергей Фёдорович перешел работать в это лесное хозяйство. Лесхоз, а вскоре лесхоззаг, находился недалеко от их хаты в Ярмолинцах, в пяти минутах ходьбы.

Дети в Городке закончили учёбу, перешли в следующие классы, и в июне 1949 г. они опять переехали в Ярмолинцы, оставив позади прожитые в согласии годы в Городке.

В Ярмолинецком лесхоззаге Сергей Фёдорович тоже работал в бухгалтерии. В то время там был главный бухгалтер с соответствующим дипломным образованием, а Сергей вёл отдел ширпотреба: ободы для колёс телег, паркетная планка, плетения из лозы, выгачивание деревянных изделий, заготовка ягод, сбор лекарственных трав. Так проработал Сергей Фёдорович Хоптяр в Ярмолинецком лесхоззаге с 1949 г. до выхода на пенсию в 1969 г. Целых **20 лет**. В эти годы избирался народным заседателем в суде.

Дети после окончания школы, поступили на учёбу в другие учебные заведения.

Сын **Анатолий** в 1951 г., после годичной болезни позвоночника, поступил в Каменец-Подольское педагогическое училище.

Дочь **Валя** поступила в 1954 г. в Московский экономический институт на факультет “Экономика сельского хозяйства”.

Дочь **Мария** в 1952 г. поступила в Сторожинецкий лесной техникум.

Младшая доченька **Леночка** окончила 10 классов в 1956 г. и также поступала в Московский экономический институт, но не прошла по конкурсу и возвратилась домой. Работала год старшей пионервожатой в своей Ярмолинецкой средней школе. В следующем 1957 г. Лена успешно сдала вступительные экзамены в Московский институт народного хозяйства.

В 1955 г. Анатолий окончил Каменец-Подольское педагогическое училище с отличием и в тот же год без экзаменов поступил в Каменец-Подольский педагогический институт на историко-филологический факультет, на специальность “Учитель истории, украинского языка и литературы”.

В эти годы дети создают семьи.

Валя по окончании Московского экономического института в 1958 г. выходит замуж за Юрия Кроткова, уроженца г. Загорска (Сергиев Посад), где и остались постоянно жить. Правда, одно время проживали в Каменце-Подольском.

На IV курсе пединститута, в 1959 г., Анатолий женился на Светлане Ивановне Зарицкой из с. Самчики Староконстантиновского района. В

1960 г. после окончания института был направлен вместе с женой Светланой, которая закончила Винницкий пединститут, на работу в среднюю школу с.Гуменцы (7 км от Каменца-Подольского). В школе Анатолий работал учителем истории, а Светлана — учительницей физики. С распределением на работу помогла Ольга Игнатъевна Балакирская (Водзинская) — сестра Валентины Игнатъевны Балакирской, мамы Светланы Ивановны. Ольга Игнатъевна работала инспектором обласного отдела народного образования Хмельницкой области.

О нём как продолжателе рода фамилии Хоптяров расскажем ниже.

Наименшая дочка Леночка вышла замуж по окончании института в 1962 г. за ярмолинчанина, одноклассника Аркадия Борецкого, который окончил Харьковский юридический институт и зарекомендовал себя как талантливый юрист. Жили в Смотриче, Каменце-Подольском, Хмельницком.

Борецкий Аркадий Владимирович благодаря своим личным качествам и упорному труду сделал головокружительную карьеру, круто прошел по служебной леснице от следователя, заместителя прокурора района, завотделом облпрокуратуры — до завотделом Генеральной прокуратуры и заместителя Генерального прокурора СССР (1987 г.). Так простой парень из Ярмолинец достиг звания генерал-лейтенанта юстиции, защитил кандидатскую диссертацию и с 1972 г. проживает с семьёй в Москве. Занимается преподавательской деятельностью.

Средняя дочка Мария окончила в 1954 г. Сторожинецкий лесной техникум и была направлена на работу в г. Шахты Ростовской области в отдел железной дороги по надзору за придорожными насаждениями. Продолжала учиться и в 1966 г. окончила заочно Новочеркасский сельскохозяйственный институт, факультет лесного хозяйства. Вышла замуж за Николая Анчутина и проживала в г. Шахты, а позже — в курортном городе Феодосия. В то время они эксплуатировали мотоцикл “ЯВА-350” (госномер 75-00 ККЮ) и путешествовали на нём, приезжали в конце 60-х гг. в Ярмолинцы и Каменец-Подольский. Позже супруги Анчутины переехали в станицу Медведовскую, Краснодарского края. Совхоз “Россия” выделил им дом, где Мария проживает и теперь по ул.Красная, 22.

Наверное, в связи с тем, что все дети получили высшее образование и соответствующую специальность, домой на проживание не вернулись. Устроились жить там, где была работа, которая кормила. И Сергей Фёдорович и Евгения Дмитриевна остались на старость одни... Родовались письмам, которые с нетерпением ожидали, ждали и приезда внуков на каникулы. Каждый раз мама Женя вспоминала своих детей, радовалась появлению внуков. Правда, чаще других навещал родителей Толя, который к родителям был ближе всех и с семьёй приезжал из Каменца-Подольского.

Пошли внуки. Первой внучкой в 1960 г. родилась **Танечка Кроткова**. А 9 июля 1961 г. в Ярмолинцах родился внук **Юра Хоптяр**. Толя родителям постоянно помогал: то жому достать, то угля, брикета, досок из столярной артели на топливо привезти. После того, как купили автомашину “Москвич 412” 23.07.1981 г. (госномер 72-88 ХМР), Толя приезжал, практически, каждые выходные и праздники. Автомобилем осуществляли все нужные перевозки, в том числе картофель с огорода, который был возле хозяйства лесхоза, недалеко от “Зверинецкого” пруда.

К ним наведовались летом и другие дети, а на каникулы — внуки. Дети всегда были смыслом жизни и предметом помыслов и воспоминаний. Мама Женя говорила ещё и так: “Если бы я не выучила детей, тогда они были бы все возле меня. А то выучила их, и они все ушли в иные края”.

Однако семейная жизнь не у всех детей сложилась в согласии. Жизненное кредо Сергея Фёдоровича: “Нехай будет гречка, абы не суперечка”, к сожалению, не всегда срабатывало.

Если у старшего Анатолия и младшей дочки Лены семейные отношения были в порядке, то у Вали муж Юра запил, семья была обижена безмерными выпивками, вплоть до заболевания алкоголизмом. Это едва не стало причиной развода, а уже была внучка Таня. Спас лишь счастливый случай, когда Юра поехал к врачу в Челябинск и за несколько лечебных сеансов — вылечился. Юра вернулся в семью, купил мотоцикл “Урал”, а вскоре — автомашину “Жигули” (ВАЗ-2102, госномер 05-45 ЮВЕ) и до конца своей жизни спиртного в рот не брал.

Похожее произошло и в семье Марии, где безмерное употребление водки зятем Николаем приносило вред и его здоровью, и семье. Частые

скандалы, пропивание денег портило семейное согласие и препятствовало счастливой жизни. Из-за пагубного пристрастия Коля потерял хорошую работу, товарищей из руководства совхоза. Фактически чрезмерное табакокурение и водка были одной из причин заболевания Коли (инсульт) и преждевременной смерти.

Так Сергей с Женей и жили в Ярмолинцах, вели небольшое хозяйство: куры, корова, иногда кабанчика прикармливали. Работали на огородах около дома и в поле (15 сотых давали на работе в лесхозе). Обработывали ещё за половину урожая огород зубного врача под Сказинцами. В основном тут выращивали картофель. Кроме того, мама Женя подрабатывала мелкими торгами, продавала молоко, яблоки, сливы, орехи, морковь, щавель, яйца и т.д. Жили в одной половине дома — другую половину отдавали в наём квартирантам. Немного пенсии, прибыль от хозяйства и квартирантов — так и жили. Деньги складывали на книжку, а потом понемногу отдавали детям — Марии, Вале, Толе, меньше Лене, которая менее других нуждалась в деньгах. Обязательно, как подарок на День рождения посылали деньги внукам (внука Юрия такой подарок нашел даже на Ровенском полигоне, когда тот служил в Советской Армии). Вообще богатства не нажили, а так, жили на среднем уровне.

Шли годы, уже и неплохо было им, но начало подводить здоровье. Зимой 1976 г. Сергей Фёдорович упал с лесницы — поднимался на чердак — и поломал ногу. Потом было две операции паховой грыжи, образовавшийся из-за подъёма тяжестей. Начались глазные болезни у Жени, ей удалили катаракту на обоих глазах, после чего она носила очки.

Рядом со счастьем было и горе. Мама Сергея Мария Хоптяр умерла ещё летом 1935 г. В 1965 г. умер его отец — Фёдор Андреевич, а в 1968 г. умерла мама Мария Фасоляк — тёща Сергея Фёдоровича. В конце августа 1975 г. умер муж Наташи (сестры Жени) — Викентий Сигизмундович Долинский (в народе его называли Вицьк, или Вицько).

Викентий Сигизмундович отсидел на Кольме 10 лет, вернулся в 1948 г. домой в Ярмолинцы. Обвинения ему в конце 30-х гг. инкриминировались бессмысленные — вроде бы он польский шпион, так как, будучи сапожником, покупал для изготовления сапог качественную польскую кожу. всю жизнь Вицьо проработал сапожником в артели, потом на пенсии дома

немного подрабатывал. Так, в 1975 г. Вицька не стало, и Наташа осталась одна.

Хата Наталии Дмитриевны была в саду с другой стороны усадьбы. Наташа пела в хоре вместе с несколькими певчими во время похоронного обряда, за что получала пару рублей. Кроме того, была небольшая пенсия, кормила кур, обрабатывала огород около хаты и так жила.

Наташу иногда пугали “непрощенные гости” (то ли пьяницы, то ли воры), поэтому она сделала толстые ставни, которые закрывала на ночь. Кое-кто из тех “непрощенных” видимо думал, что Вицько на Кольме заработал и привёз домой золото, и мечтал как бы украсть, ограбить вдову. В действительности, естественно, никакого золота Вицько не привёз, а приехал чуть живой в одной фуфайчине. Поднакопив немного денег, он построил глиняную хату. Жили Хоптяры и Долинские через сад в родственном согласии и мире, роднились, как говорят. Не было праздника, чтоб они не собирались. Вицьк и Наташа нередко помогали детям рублём, обувью, за что Сергей с Женей им были очень благодарны. Правда, Вицьк любил, как и многие мастера, выпить спиртного или крепкий чай (чефир). Сосед Гришка Француз не раз говорил Вицьку при встречах: “Брось водку пить, Викентий, помрёшь”. На что Вицьк отшучивался, что все там будем. Прожил Викентий Сигизмундович 69 лет.

А 14 мая 1985 г. умерла жена Сергея Фёдоровича – Евгения Дмитриевна (1911-1985). И остался он один в печали и досаде с тяжелыми мыслями и воспоминаниями о прожитых в супружестве годах...

А тем временем шли годы. Сергей Фёдорович вообще редко болел. Женин брат Коля Фасоляк, который жил в Москве, был профессором, как-то сказал, что у него такое здоровье благодаря сочетанию физического домашнего труда с умственным трудом на работе. Вместе с тем, рано или поздно болезни настигают человека. Так случилось и с Сергеем Фёдоровичем. Пошел он к лесничему в лес Эвелину, чтоб продать свои дрова, которые как паёк получал от лесничества. Шел он по лесной дороге и упал. Вскоре подобрали его, привезли домой. В другой раз, взял Сергей немного зерна кукурузы в мешок и пошел по направлению к Гряде, чтобы смолотить на Сутковецкой мельнице. Однако возле Зверинецкого пруда на обочине дороги он опять упал. Люди обходили его, думали, что пьяный, но

подобрала милиция — ГАИ. Так, в конце 80-х гг. перенес Сергей Фёдорович новый удар (инсульт). Правда, организм не парализовало, но силы иссякли. А жизнь продолжалась...

Вскоре у внуков Олега и Тани Борецких появился первый правнук **Женя (1986 г.р.)**. Далее у Юры и Алёны родился правнук **Андрей (1987 г.р.)**, а у внучки Оли Липатовой (дочки Лены) и зятя Володи — правнук **Денис (1991 г.р.)**. У Наташи Ветровой (дочки Марии) и зятя Сергея — правнучка **Катя (1993 г.р.)**. Вот Сергей Фёдорович дождался и правнуков. К большому сожалению, Евгения Дмитриевна правнуков так и не дождалась, а так их хотела увидеть...

Вместе с тем, силы покидали Сергея Фёдоровича, он уже не мог находиться один. Поэтому попросился на проживание к дочери Марии, которая тогда уже была вдовой и жила в станице Медведовской на Кубани. Климат там очень тёплый, зимы короткие. К сожалению, в то время помочь Марии в домашнем хозяйстве, или в огороде дедушка уже не мог. Его проживание сводилось к телевизору, который смотрел регулярно, хотя часто не запоминал увиденное...

А время продолжало свой неумолимый бег и вырывало из рода близких и родных людей:

13 марта 1988 г. умерла Наташа Фасоляк-Долинская (1912-1988);

16 июля 1988 г. умерла сваха (Толина тёща), учительница Валентина Игнатьвна Балакирская (1911-1988);

29 октября 1991 г. навеки покинула нас наша Валентина Сергеевна (1936-1991)...

Сергей Фёдорович прожил у Марии в Медведовской на Кубани остаток своей жизни...

Перестало биться сердце нашего отца, деда, прадеда **10 января 1993 г.**, на 84 году жизни и похоронен **Сергей Фёдорович Хоптяр (1909-1993)** в станице Медведовской Краснодарского края Российской Федерации.

Сын Сергея Фёдоровича — Анатолий Сергеевич Хоптяр

Одним из продолжателей фамилии Хоптяров, родословной, нашей ветки родового дерева после Сергея Фёдоровича был его сын Анатолий Хоптяр

(1932-2003). Родился Анатолий Сергеевич **13 сентября 1932 г.** в пгт. Деражня (см. Приложение №1). Однако семья тогда переехала в Ярмолинцы, где и прошло детство Анатолия. Рос, как и все дети: пас корову, до войны ходил в детский садик, болел детскими болезнями. В семье он был мальчик-первенец (перваком) и старшим из детей.

В 1938 г. пошел в первый класс, а когда началась война, Анатолий перешел в 3-й класс. Во время немецкой оккупации проживал вместе с семьей в Ярмолинцах и Городке. Рос трудолюбивым, помогал в домашнем хозяйстве. В Городке закончил 7 классов и в 1944 г. семья переехала опять в свою хату в Ярмолинцы. И тут случилось несчастье. Будучи в 8 классе средней школы, Анатолий получил травму позвоночника — упал с дерева. Началось серьёзное заболевание позвоночника, но, к счастью, удалось вылечиться. В 9 класс перевели по состоянию здоровья без экзаменов и в 1950 г. он окончил среднюю школу. В 1951 г. поступил, а в 1955 г. закончил Каменец-Подольское педагогическое училище с отличием. Получил профессию учителя начальных классов. Имея красный диплом, в 1955 г. поступил в Каменец-Подольский педагогический институт, на историко-филологический факультет, который закончил в 1960 г. А за год до окончания вуза 19 июля 1959 г. Анатолий женился на Светлане Зарицкой (1936-2002) из с. Самчики, Староконстантиновского района. После окончания в 1960 г. института Анатолий в качестве учителя истории (вместе с женой — учительницей физики) направляется работать в Гуменецкую среднюю школу (7 км от Каменца). Там проработали: Толя до 1966 г., а Светлана завучем школы до августа 1968 г. С 1966 г. Анатолий перешел на работу учителем истории Каменец-Подольской СШ № 8.

С 1 сентября 1967 г. Анатолий Сергеевич, после вторичного приглашения на работу в Каменец-Подольский пединститут им. В.П. Затонского, переходит туда на должность преподавателя (ассистента) кафедры педагогики. С августа 1968 г. семья Анатолия переезжает на постоянное жительство в г. Каменец-Подольский, в общежитие по адресу: ул. Карла Маркса, 10, кв. 27 (старый город).

В 1972 г. Анатолий поехал в Москву и поступил в годичную аспирантуру при научно-исследовательском институте общих проблем воспитания Академии педагогических наук СССР. Настоячиво занимался

научной работой и 12 апреля 1973 г. успешно защитил диссертацию на соискание учёной степени кандидата педагогических наук.

Сразу после этих событий получил в центре Каменца трёхкомнатную квартиру по адресу: ул.Шевченко,11, кв.15. Вскоре был избран (в 1975 г.) деканом факультета начальных классов пединститута и на этой должности работал до 1981 г. В этом же году министром образования М.В.Фоменко был назначен проректором по заочному обучению, то есть заместителем ректора пединститута Анатолия Алексеевича Копылова. На этой должности проработал Анатолий Сергеевич 16 лет. С 1997 г. — работающий пенсионер, продолжал читать лекции студентам в вузовских аудиториях. Анатолий награждён медалью “За отличные успехи в работе” (Высшая школа СССР), знаком “Отличник образования Украины”, многочисленными грамотами и благодарностями.

Большим счастьем для Анатолия Сергеевича была его родня. Вместе со Светланой Ивановной за 43 года совместной жизни они создали прочную семью, вырастили, вывели в люди двоих сыновей, дождались внуков. Образцом дружбы и взаимопонимания могут служить отношения, которые с 1986 г. стали родственными, со сватами Александром Степановичем и Верой Спиридоновной Юрковыми.

После смерти жены Светланы 22 июня 2002 г., Анатолий Сергеевич сильно переживал утрату. Начал болеть и, вследствие второго инсульта, на 72-м году жизни, 11.10.2003 г. перестало биться сердце дорогого отца, дедушки — Анатолия Сергеевича Хоптяра.

Старший сын Анатолия — Юрий Анатолиевич Хоптяр

Старший сын Анатолия — Юрий Хоптяр, родился **9 июля 1961 г.** в пгт. Ярмолинцы (см. Приложение №1). Детство прошло по месту работы родителей-учителей в с. Гуменцы и Каменце-Подольском. В 1968-1978 гг. Юра хорошо учился и закончил среднюю школу № 1 г.Каменца-Подольского. В 1978 г. поступил на исторический факультет Каменец-Подольского пединститута и в 1982 г. окончил его с отличием. Работал по направлению в сельской средней школе — с.Новое Село Ярмолинецкого района — учителем истории. Позже — учитель истории Каменец-Подольской средней школы № 16, где работала и мама Светлана Ивановна. В 1983 г.

Юрия избирают ассистентом общенаучной кафедры Каменец-Подольского филиала Хмельницкого технологического института бытового обслуживания (ХТИБО). Имея высшее образование, полтора года (в мае 1984 — ноябре 1985 гг.) служил в армии в г.Хмельницком, как и его дед, связистом в ракетном дивизионе. Тут, при военном училище, окончил офицерские курсы, и ему приказом Министра обороны Соколова присвоено звание лейтенанта артиллерии. Демобилизовался 27 ноября 1985 г., а через три дня прибыл в институт, и его как преподавателя этого вуза до призыва приняли на работу.

В 1987 г. перешел работать ассистентом в педагогический институт. С 1987 по 1990 гг. стажировался в аспирантуре при Киевском университете им. Т.Г.Шевченко на историческом факультете, а 10 декабря 1990 г. Юрий Хоптяр успешно защитил кандидатскую диссертацию на соискание учёной степени кандидата исторических наук. Тогда все 19 членов специализированного учёного совета проголосовали единогласно. С 1995 г. доцент кафедры истории народов России и специальных исторических дисциплин Каменец-Подольского государственного университета. Преподавал историю, право. Параллельно работал в филиале Киевского университета туризма, экономики и права. Юрий постоянно в работе, автор нескольких книг и учебников. В 2006 г. Юрия на учёном совете университета единогласно избрали профессором.

Личная жизнь также складывалась весьма удачно. Ещё в 1986 г. Юрий Анатольевич женился на каменчанке Алле (Алёне) Юрковой (1968 г.р.). Она 1986 г. закончила школу с медалью и с отличием окончила русско-английский факультет Каменец-Подольского пединститута. Вначале работала в школе, около 10 лет, преподавала английский язык, позже занималась предпринимательством. Сейчас работает менеджером на фирме “Розмарин”, которая принадлежит её сестре, талантливому и успешному модельеру — Татьяне Александровне Цвигун.

Дети: Андрей, 1987 г.р., в 2005 г. закончил с медалью школу №9 и поступил на исторический факультет Каменец-Подольского государственного университета. Именно туда, где учились отец и оба деда (Анатолий Сергеевич Хоптяр и Александр Степанович Юрков). Учится на отлично, получает повышенную стипендию. Андрей продолжил традиции своего отца, деда, прадеда и решил стать, как и они, историком, исследователем старины...

Младший сын Анатолия – Сергей Анатольевич Хоптяр

Сергей Хоптяр (3.04.1967 г.р.) после окончания в 1984 г. средней школы № 1 Каменца-Подольского поступил и в 1992 г. закончил с отличием радиофизический факультет Томского университета. Однако в 1985 г. был призван в Вооруженные Силы и прослужил 2 года в Средней Азии, в Туркмении, в г.Джебел, около г.Красноводска. По окончании университета закончил аспирантуру, где специализировался по проблеме лазерной энергии. Работает ведущим инженером в отделе информационных технологий и автоматизации компании “Сопос” в Томске.

В 1989 г. женился на сибирячке, однокурснице Алёне Ставер. Алёна переквалифицировалась на экономиста и работает главным бухгалтером в системе Академии Наук. Получили квартиру в Томске, живут дружно.

Дети: Максим, 1992 г.р., Дмитрий, 2002 г.р.

Дочка Фёдора Хоптяра – Зина Фёдоровна

Самым младшим ребёнком Фёдора Хоптяра (см. Приложение №1) была дочь **Зина (1924-1992)**, которая рано осталась сироткою, поскольку в 1935 г. умерла мама Мария. Жила Зина (дома называли Женя) при отце. Досталась ей тяжелая судьба, поскольку непосильно трудилась с 11-летнего возраста, выполняла взрослую работу: обстирывала отца, рубила дрова, готовила пищу, пекла хлеб, носила воду с колодца, обрабатывала огород. Закончила начальные классы. С юных лет и до выхода на пенсию тяжело работала в колхозе. Нет ни одного поля на Березовских колхозных землях, где бы не трудилась Зина Фёдоровна.

Была замужем за Бадоном в 1946 г., который на войне был ранен в горло. Вместо трахеи ему был вставлен протез — металлическая трубочка, поэтому разговаривал Бадон хриплым шепотом, держась за горло. Родила

Зина ребёночка, который младенцем умер. Жизнь в семье не сложилась, и супруги разошлись.

Потом жила Зина с каким-то бестолковым Геною. Но он как пришел, так и ушел. Всё с отцом ругался.

Наконец, Зина вышла замуж за Фёдора Григорьевича Рогачевского — порядочного и серьёзного человека, по специальности — строителя, 1922 г.р., уроженца с.Соколовка Ярмолинецкого района. Имел он в другой семье двоих взрослых сыновей, которые жили отдельно.

С Фёдором Григорьевичем назвали единственного сыночка **Виктора**, 1967 г.р. Он окончил 8 классов, а позже — Лесоводское профессионально-техническое училище. Получил специальность механизатора широкого профиля и шофёра, поэтому Виктор служил в армии водителем. Вернулся домой в Ярмолинцы и работал шофёром в сельхозтехнике. Мама Зина радовалась сыну, заботилась о нём. Не раз для покупки одежды и обуви сыну приезжала на рынок в Каменец. Мечтала о женитьбе Виктора и готовилась к этому...

Однако человек предполагает, а Бог располагает. Сучилась беда: 12 января 1992 г., в тот месяц ввели в Украине новые деньги — купоны, Зина Фёдоровна на 68 году жизни, внезапно умерла (инфаркт) на станции Конотоп. А случилось это во время поездки на похороны жены брата Фёдора Григорьевича в Сумскую область. Муж Федя заболел и не мог поехать. А Зина настояла, что поедет поездом.... Похоронена на Ярмолинецком кладбище.

А в декабре того ж 1992 г. умер и муж Зины — Фёдор Григорьевич (1922-1992 гг.). Сын Виктор остался один на хозяйстве... Через год он женился на Катерине, которая жила по соседству. Дело в том, что люди из с.Барановка купили хату, где когда-то жил Савка Хоптяр. В этой родне и жила Катя, которая закончила физико-математический факультет Черновицкого университета и работала в Ярмолинецкой школе.

В семье Виктора родились две дочечки: **Света**, 1994 г.р., и **Люба**, 1995 г.р.

Итак, с болью отходит старшее поколение, с радостью рождается молодая смена Хоптярского рода. И все они в нашем роду от того памятного *Домины Хоптяра*, имя которого сохранили в памяти его потомки и передали последующим поколениям рода Хоптяров.

Род Андрея Петровича Хоптяра

(продолжение)

Вторым сыном Андрея Петровича был Иосиф Андреевич Хоптяр (1882-1982) (см. Приложение №1). Рос он, как и все дети Андрея, в нелегких материальных условиях. Вынужден был пасти общественный скот-череду, чтобы заработать деньги и вернуть задолженность, недоимку, которую допустил отец Андрей в селянском банке.

Вскоре пристроили Иосифа учиться ремеслу — на портного к Марку Волошину. Однако обучение было прервано в 1904 г. призывом в армию. В составе войсковой части Иосиф направляется на русско-японскую войну, в степи Манчжурии. В 1905 г. вернулся с войны домой. Тут его ожидали нужда и безземелье, потому хозяйствовать не было возможности. В связи с этим он пошел на военную службу в царскую армию, на должность старшины-прапорщика. Конечно, путь к офицерскому званию Иосифу был закрыт, так как он не был дворянского происхождения, а родом из крестьян. В связи с этим Иосифу присваивают звание подпрапорщика. Так он и дослужил до 1914 г., получал положенное военное жалованье.

В 1911 г. Иосиф Андреевич женился на Марии Твардовской.

А 1 августа 1914 г. Иосиф Андреевич Хоптяр в составе своей войсковой части под командованием генерала Брусилова, отбыл на австрийско-германский фронт Первой мировой войны. Там, под Перемышлем, Иосиф Хоптяр попал в окружение австрийских войск и в плен. Потянулись тяжёлые 1916-1917 гг. плена в Венгрии. И только революция 1917 г. освободила его из плена и возвратила на родину в Ярмолинцы.

А тут, уже в 1917 г., в ходе гражданской войны была образована Украинская Народная Республика (УНР). Это было суровое время борьбы украинского народа за свою государственность и независимость. Оказалось, что все средства, заработанные Иосифом на службе в царской армии, девальвировались (пропали), и надежды на покупку земли оказались тщетными. Прибыв домой, Иосиф работал в комбед (комитет неимущих крестьян). Потом пошел работать в артель портным, а позже пере-

квалифицировался на портного-шапочника. Шил людям головные уборы: фуражки, кепки, зимние шапки. Он досконально овладел этой профессией имел специальные швейные машины. В 1928 г. Иосиф построил хату, хозяйничал вместе со своим тестем Яковом Твардовским на его земле. Последние годы жизни жил у сына Коли в Каменце.

Прожил Иосиф Андреевич дольше всех родственников нашего рода – СТО ЛЕТ (1882 – 1982)!!! Похоронен на кладбище в Каменце-Подольском.

Дети: **Николай, 1928 г.р.**

Сын Иосифа – Николай Хоптяр (1928-1984)

У Иосифа Андреевича был единственный сын – **Николай, 1928 г.р.** Детство Коли прошло в Ярмолинцах. Мальчик рос талантливым и способным: хорошо учился, рисовал, фотографировал, от отца у него было умение шить головные уборы.

Учёба в школе была прервана Великой Отечественной войной. После освобождения Каменец-Подольской области в марте 1944 г. Коля продолжил учёбу в Ярмолинецкой десятилетке. Хорошо жил и учился в сложных материальных условиях. Достиг определённых успехов в изучении предметов физико-математического цикла. По своей натуре спокойный, уравновешенный, немного молчаливый.

В 1949 г. окончил 10 классов и поступил в Киевский политехнический институт, который окончил в 1954 г. Получил диплом инженера и был направлен на работу на большой завод в г.Калининграде. В то же время женился на ярмолинчанке Галине Хмилёвской, 1936 г.р., которая окончила Львовский фармацевтический институт. Вскоре семья Хоптяров переезжает в Каменец-Подольский, где Коля устроился инженером на завод твердосплавных инструментов (завод “Мотор”). Жена, Галина Михайловна, долгое время работала заведующей Каменец-Подольской аптекой № 2.

Однако в семье Хоптяров не обошлось без горя — в 1984 г. Николай Иосифович Хоптяр трагически погиб.

Дети: **Тетьяна, 1958 г.р.**, закончила среднюю школу № 5, поступила и окончила, как и мама Галя, Львовский фармацевтический институт. Таня замужем, имеет сына **Дмитрия, 1984 г.р.**

Дочь Андрея Хоптяра — Дарья и её семья

Кроме троих сыновей, была у Андрея Петровича Хоптяра и дочка — **Дарья** (Дарка). Её выдали замуж за Дмитрия Кобыльщика, и она в 1907 г. получила право наследства. А в 1914 г. Дмитрия мобилизовали в армию. Он пошел на Первую мировую войну и погиб. Остались сиротами двое его сыновей. Беда не приходит одна. Новое несчастье постигло Дона — её укусила бешеная собака и Дона заболела. Начались симптомы слабоумия, потери здравого смысла. К тому же в 1919 г. вспыхнула эпидемия тифа и несчастная Дарка заболела тифом. От этих болезней Дарья Андреевна умерла...

Дети: Михаил (Михасько), 1907 г.р., и Андрей, 1912 г.р.

Михасько работал на разных работах, а в 30-е гг. выехал в Краматорск и работал рабочим на металлургических заводах. Женился на работнице из Донбасса, нажили троих дочерей: **Валю, Любу, Женю**. Вернулся Михасько в Ярмолинцы во время войны, при немцах. Будучи уже пенсионного возраста, Михасько работал банщиком в Ярмолинецкой бане. Чтобы парить клиентов в бане он, заготавливал веники из дубовых веток и продавал их желающим. Так вот, как-то Михасько полез на высокий дуб в лесу, чтоб наломать веток и, не удержав равновесие, упал, повредив позвоночник. Произошел паралич, и Михаил более 10 лет пролежал парализованный. Умер Михаил Дмитриевич где-то в 80-х годах.

Младшим сыном Дарки и Дмитрия Кобыльщикова был **Андрей, 1912 г.р.** по специальности портной. Молодым уехал из Ярмолинец и вернулся сюда после окончания Отечественной войны. Женился на молодой девушке, вскоре родилась дочка. Уже в немолодом возрасте братья Михасько и Андрей сильно поругались, да так, что даже на похороны старшего брата Михаила Андрей не пришел...

Сын Андрея Хоптяра —

Степан и его семья

Степан (1887-1962) когда подрос, начал искать работу, ведь земли было мало. Сначала Степан Андреевич пошел работать конюхом у попа. Но случилось несчастье — кони понесли да так, что перевернули фаэтон, и при этом Степан поломал правую ногу. Нога срослась, но навсегда осталась хромота (инвалидность).

Его пытались призвать в армию, но медкомиссия признала его негодным для службы. При этом записали: "Перелом правой голени, неправильно сросшийся".

Степан устроился на строительство шоссейной дороги Ярмолинцы — Городок.

В 1917 г. Степан Андреевич женился на Надежде Мус и перешел жить в семью жены на Грабыну. Работал стрелочником на железной дороге до 1935 г. Позже работал в колхозе, в дорожной бригаде. Понемногу дома мастерил, а для этого имел большой набор столярных инструментов, добротный верстак. Степан был очень трудолюбивым, немного грамотным. В 1962 г. Степан Андреевич Хоптяр умер.

Дети: Феодосий, Мария, Владимир.

Сын Степана — Феодосий

Старший сын — **Феодосий (Федосько) (1919-1974)** с детства помогал отцу в хозяйстве. Немного учился, закончил начальные классы. Во время гражданской войны мальчиком разбирали взрывчатку, и ему оторвало на левой руке верхние фаланги пальцев. К службе в армии был негоден.

Уже взрослым парнем поехал по вербовке на нефтяные промыслы в Башкирию, где много достиг — стал начальником участка. Воспитал двух дочерей.

Умер Феодосий Степанович в 1974 г.

Дочка Степана — Мария

Мария, 1920 г.р., росла помощницей мамы Нади и очень симпатичной девушкой. Вышла замуж за Петра Игнатьевича Мельника (1916-1990), который закончил Каменец-Подольский лесной техникум и работал лесничим. Интересно, что именно он первым в нашем районе, на Грабыне купил радиоприёмник в 1937 г., первым начал заниматься фотографированием на стеклянные фотопластинки.

Дети: Мила (1940 г.р.), Ольга (1942 г.р.), Володя (1950 г.р.).

Мила окончила сначала Стороженецкий лесной техникум, а потом лесной институт. **Оля** окончила техникум лёгкой промышленности (ткачиха).

Володя закончил лесной институт.

Сын Степана – Владимир Хоптяр (1925-1944)

Владимир Степанович Хоптяр, 1925 г.р. Закончил начальные классы, помогал родителям по хозяйству. Во время немецкой оккупации проживал в семье сестры Марии на Лысогирском участке лесничества и там работал. Не раз встречался с партизанами, помогал им тайно. После освобождения Каменец-Подольской области был мобилизован в Советскую Армию. В 1944 г. в боях за Карпаты вражеская пуля оборвала жизнь Владимира Степановича Хоптяра в 19 лет...

Заканчиваются последние строчки родословной Хоптяров...

Конечно, не всё сохранили в памяти. Конечно, стоило за это повествование взяться раньше, тогда можно было бы больше собрать фактов о жизни нашего рода у многих родственников, которых теперь уже нет...

Родословная по материнской линии Сергея Фёдоровича Хоптяра – Марии Михайловны Федрик (Хоптяр)

Проживала Мария (1883-1935) в с. Боснячина, а теперь Ярмолинцы (см. Приложение №2). Относительно фамилии **Федрик** — это не местная фамилия. Вероятнее всего, ещё до 1810 г., её завезли солдаты, которые проходили службу в Ярмолинцах и стояли на постое в селянских домах.

Сергей Фёдорович вспоминал, как мама Мария Федрик рассказывала, что у её родителей было четверо детей. Мать и отец умерли в 1890 г. от эпидемии холеры, тогда вспыхнувшей в Ярмолинцах. В целях дезинфекции стражники ходили из хаты в хату с разведённой в деревянных вёдрах известью, которой заливали полы домов.

Дети Федриков:

1. **Степанида, 1875** г.р.
2. **Мария, 1883** г.р.
3. **Ирина или Ярина, 1885** г.р.
4. **Иосиф, 1883** г.р.

Трагически начала складываться их судьба, дети остались сиротами в возрасте от 7 до 15 лет, и их разобрали в свои семьи соседи. Вскоре Степанида вышла замуж за Зиновия Дрыбушко, человека с плохим характером и нравом: деспотичного, пакостного. Женившись на Степаниде, он завладел лучшими землями этих детей.

Мария пошла в батрачки к попу Попелю, работала помощницей в доме. Тут, на церковных землях, батрачил и Фёдор Хоптяр, с которым познакомилась Мария. Через некоторое время Фёдор и Мария поженились. Фёдор работал за половину урожая и обрабатывал 5 дес. церковного поля своими лошадьми, инвентарём, а также обеспечивал семенами.

Родословная по отцовской линии супруги Сергея Фёдоровича – Евгении, Дмитрия Фасоляка

Самым давним предком по отцовской линии Евгении был **Захар Фасоляк** – с деда-прадеда хлебороб (см. Приложение №3). Захар женился, имел двоих детей: дочку **Зофию** (Софию) и сына **Василия**. На Софии женился Гилько (Илько), у них было трое детей: **Штефан, Ксенька и Люкера**. Штефан вернулся с гражданской войны в 1920 г., но умер от тифа. Рассказывала тёща Мария, что Штефан был неженатым. Пытаясь спастись от эпидемии болезни, он одевался в тулуп и залезал на печку, надеясь, что жара его спасёт. Но надежда была тщетной, и таким образом спастись не удалось.

Была ещё у Гилька дочка Ксенька, у которой росло двое сыновей: Демьян и Степан (вырали без отца). Ксенька “завербовала” себе мужа из постоянных солдат, Фёдку Богацкого. Он усыновил обоих мальчиков, Демьяна и Степана, записал их на свою фамилию. Такова была жизнь, такая была у этих людей судьба...

Младшая сестра Люкера вышла замуж за вдовца – Ивана Сидорчука (по уличному – Батилюк). А сын Захара Василь женился на Ирине Прокопчук (по уличному – Хамуть) из Буринец. К своим отцовским 5 дес. земли добавил как приданное ещё треть поля в сеножатях и 0,56 га возле дома.

Поселился Василий Фасоляк в половине отцовской хаты, а через сени жила семья Зофии и Гилька. Дочь Люкера после замужества пошла в семью мужа. Позже тут остались жить Ксенька, Фёдка Богацкий и сыновья Демьян и Степан. Это была беспокойная семейка...

В свою очередь, в семье Василия и Ирины было два сына – **Дмитрий (1882-1920)** и **Василий (1884-1932)**.

Дмитрий как старший сын считался кормильцем. Мать Ирина ослепла на один глаз (вол махнул головой и рогом его повредил), жила у старшего

сына Дмитрия в своей половине хаты на Грабыне, куда приняла после женитьбы в 1904 г. невестку Марию Лыс. Имели 5 дес. земли, немного поля в сеножатях и приусадебный участок возле дома.

У Дмитрия и Марии было трое детей: **Женя (1911-1985), Наташа (1912-1988), Коля (1916-1999).**

Жили Дмитрий и Мария в мире и согласии. Были они хорошими хозяевами, усердно обрабатывали свои поля. Дмитрий имел добрую пару коней, часто фурманил (таксовал). Были коровы, росли телята. Завели свиноматку, которая давала постоянную прибыль. Семья Фасоляков имела добротные хлева, конюшню, просторный сеновал.

Находили общий язык невестка и свекровь. Рассказывали такой случай: бабушка Ирина держала на руках полуторагодовалую Женю, а в печи варила обед. Вытянула из печи горшок кипятка и поставила его за челюсти печи одной рукой, а другой держала ребёнка. И в это мгновение Женя, схватив за ухо этот горшок, плеснула себе кипятком на левую ручку выше локтя и обожглась. Потом ручка зажила, но на всю жизнь осталось не очень заметное пятно.

Дружно жили супруги Фасоляков, прилежно работали на своих полях, множилось в их хозяйстве добро, одним словом жили зажиточно. Так, в согласии и труде, прожили они 16 лет. Но случилась беда: в 1920 г. умер муж Марии Дмитрий Васильевич от эпидемии сыпного тифа. Ох и хлебнула горя вдова Мария с тремя детьми, обворовывали её соседи.

А с младшим братом **Василием** сложилось так, что его в 1906 г. призвали в царскую армию. Служил Василий Фасоляк в лейб-гвардии, в Санкт-Петербурге. Это было особенное придворное войско, солдаты туда подбирались одного роста. В 1912 г., отслужив, Василий Васильевич вернулся домой в Ярмолинцы. Вскоре женился на Ганне Дичаковской в Буринцах, по прозвищу Дуфилка. После этого он забрал часть отцовского добра: три хлева, конюшню, где стояла пара коней, коровник и свинарник. Получил половину отцовского поля — 2,5 га земли.

В это время, в 1920 г., умер старший брат Дмитрий, и Мария осталась вдовой с тремя детьми. Нужно было теперь работать одной, так как дети были малолетними.

У Марии Авксентьевны были деньги, в том числе и золото. Часть средств накопили с мужем Дмитрием, которые они экономно тратили.

Немного золотых отдал отец Авксентий Лыс за то, что Мария присматривала за ним в старости. А отец был добрым пасечником, имел более 100 пней-ульев. Такая благосклонность Авксентия к Марии вызвала ропот в адрес Марии со стороны её братьев, сестёр, и особенно семьи сына А.П.Лыса — Якова.

В свою очередь Мамуся (так называл бабушку Марию маленький Толя) решила построить дом. Для этого купила под снос строение, в котором был кабак, называли тогда его “Шомова хата”. Сам корчмарь, еврей Шома, в 1920 г. уехал в Америку. Так вот этот дом разобрали на стройматериал и перевезли во двор Марии братья Михаил и Николай.

В этом месте следует внести пояснения, поскольку тогда сложилась очень сложная ситуация, в которой оказалось семейство нашей Марии Фасоляк. Как уже упоминалось, в старой хате ещё деда Захарки, в одной половине жила семья Дмитрия, старая мать Ирина, а в другой половине через сени жили Гилько и Зофия, Ксенька з сыновьями — Демьяном и Степаном, к тому же ещё и новым мужем Федыкой Богацким. Тут определённое время жила и Люкера с Иваном Батилуком (Ткачуком), которые позже пошли в Иванову хату. Поэтому из-за тесноты Мария решила построить отдельную хату, разделить пополам усадьбу, огород, сад и т.д.

Вначале Мария Авксентьевна предложила Федыке Богацкому, который уже тогда стал хозяином в половине хаты, строить себе новую на средства Марии. Но он наотрез отказался. Тогда мама Мария начала действовать. Она пригласила братьев Михаила и Николая, наняла нескольких мастеров. А сама на время строительства дома вместе с детьми перешла в старую хату соседа Михаила Муса.

Разобрав свою половину хаты, Мария Фасоляк освободила место для строительства тут новой хаты. Убедившись, что дальше жить в такой разобранной хате невозможно (не было в печи тяги, стены дали трещины), Федыка Богацкий обратился к Марии и сказал, что согласен на строительство для своей семьи новой хаты на тех условиях, которые раньше предлагала Мария Фасоляк. Он взял у Марии деньги, молодую корову, согласился, чтобы Мария кормила строителей. И достаточно быстро перед нашей хатой — метров через 10-12, Федыка построил из глиняных брикетов (балабухов) стены, а там и накрыл соломой.

После этого и Мария, в основном, завершила строительство хаты в 1921 г. Правда, переходить в “сырое” жильё пришлось на зиму. А было ещё хозяйство. Так, Марии Авксентьевне одной тяжело было хозяйничать. За работу на строительстве взял себе вола Михаил. Пришлось продать коней. Одной с детьми нужно было обрабатывать землю: пахать, сеять, косить, вязать в снопы и перевозить в хлева, а потом обмолачивать зимой. Очень тяжело, не по возрасту, работали дочки Женя и Наташа. Во время строительства, они до заморозков месили ногами глину, носили замесы глины, выполняли работу по хозяйству.

По соседству с ними жил неженатый Емельян Иванович Скопенюк (1893-1976), который предложил Марии совместное проживание на нажитом Фасоляками добре. Он был на 9 лет моложе Марии Авксентьевны, но талантливым мастером и умел ремонтировать разные механизмы, ружья, бытовую технику, даже настраивал рояли, играл на струнных инструментах. Конечно, Емельян Иванович был самоучкой и не имел дипломного образования. Врачи ему поставили диагноз “порок сердца”, потому не пил ни водки, ни вина, однако немного курил. Любопытная деталь. Ещё до войны Емельян Иванович ездил в Крым на курорт, купался в море, бывал на экскурсиях. В то время этот было в диковинку. А вообще, с возрастом Скопенюк не любил куда-то ездить, был домоседом. Отрицательными чертами характера были вспыльчивость и категоричность. Работал в Ярмолинецкой средней школе завхозом, а после войны — лаборантом в физкабинете.

Таким образом, в 1921 г. Мария хату построила, обжила одну комнату и так перезимовали. Емельян Скопенюк пришел на всё готовое — хата, в основном, была построена. Приняв в 1924 г. его предложение, Мария взялась за отделение части земли для Скопенюка от родительской. В усадьбе Скопенюков ещё жили отец Иван Скопенюк, который остался вдовцом и женился повторно, а также мачеха Емельяна с тремя детьми. Для того, чтобы освободить земельный участок — часть усадьбы — для Емельяна Скопенюка, Мария построила хату на отдельной усадьбе у леса для мачехи Миляна (так иногда называли Емельяна).

А в то время, в 1925 г. у Марии Авксентьевны и Емельяна родилась **Лида**. Однако между супругами начались ссоры и раздоры. Начали

судиться и по решению суда Емельяну Скопенюку отдали половину стололы и ещё какое-то имущество. Позже супруги помирились.

В 1944 г. Лида вышла замуж за начальника Ярмолинецкой милиции Николая Васильевича Пашина — русского с Поволжья. Было у них двое детей: **Алла, 1944 г.р.**, и **сын Саша, 1948 г.р.** Причём, Пашин непомерно выпивал, что приводило к ссорам и напряжению в семье.

И так, жизнь Марии и Скопенюка периодически сопровождалась склоками. Он жил в своей маленькой лачужке, а Мария Авксентьевна оставалась с тремя своими детьми, да ещё и Лида была четвертой. Нужно было ставить детей на ноги. Очень тяжело работали старшие дочери Женя и Наташа. Мама Мария была к ним требовательна, и даже, иногда, сурова.

Женя и Наташа в трудах росли и выросли. Как уже упоминалось, в феврале 1931 г. младшая Наташа вышла замуж за ярмолинчанина Викентия Долинского. В июне 1931 г. Сергей Фёдорович познакомился с Женей. И, как уже говорилось, после того, как ему дали отсрочку от армии, в **октябре 1931 г. старшая сестра Женя вышла замуж за Сергея Хоптяра.** Поселились они с Женей в построенной Марией Авксентьевной хате (ул.Фрунзе, 15) и прожили 55 лет вместе, воспитали четверых детей...

Следует отдельно рассказать о сыне Марии Авксентьевны — **Николае Дмитриевиче Фасоляке (1916-1999).**

Родился **Николай 16 декабря 1916 г.** в селянской хлеборобской семье в с. Грабына (Ярмолинцы). В 1920 г. умер его отец — Дмитрий Васильевич. С раннего детства Николай помогал вместе с сёстрами в домашнем хозяйстве, а позже работал в подмастерьях в мастерской Качуровского в Ярмолинцах.

После окончания местной семилетки Коля поступил в Каменец-Подольский лесной техникум, где закончил два курса. Как-то летом в Ярмолинцы из Ленинграда к своим родителям приезжал сын Зелинского и зашел к Скопенюку, что-то отремонтировать. В Ленинграде он учился на выпускном курсе Ленинградской лесотехнической академии. В мастерской Скопенюка он встретился с Колей. Разговорились, и в ходе разговора ленинградский гость попросил Николая определить по-латыни названия нескольких распространённых деревьев. Коля без труда правильно ответил. Собеселник был приятно удивлён знаниями Коли. Послушав совета

студента-ленинградца, Николай Фасоляк поехал в Ленинград и подал документы в лесотехническую академию им. С.М.Кирова.

Но не всё было легко и просто в реализации намерений юноши. Успешно сдав первых два экзамена по математике и биологии, Николай, однако, не справился с диктантом по русскому языку. И, понятно, не был зачислен в академию. Но юноша твёрдо решил не уезжать из Ленинграда, ночевал в студенческих аудиториях, ходил на занятия. Чтобы на что-то жить, он разгружал вагоны с углём и так перебивался.

О настойчивом юноше, который ходит на занятия и ночует в аудиториях, узнал декан факультета. Вызвали Николая в деканат, где декан, выслушав Фасоляка, посоветовал пойти на приём к ректору академии. С последней надеждой Николай Фасоляк пошел к ректору, рассказал ему о своём сложном материальном положении и о большом желании учиться. А на вопрос руководителя вуза: “Как учиться будешь?”, — сельский парень ответил: “На отлично буду учиться”... Так оно и произошло.

После зачисления в вуз, Коля усердно учился, получал повышенную стипендию и в 1940 г. с отличием закончил лесотехническую академию им.С.М.Кирова. Как лучшего выпускника, Николая Дмитриевича — молодого инженера, рекомендуют в аспирантуру, куда он вскоре и поступил.

Но закончить учёбу не удалось. Лишь год проучился аспирант, и началась Великая Отечественная война... Добровольцем он пополняет ряды Ленинградского народного ополчения и направляется на фронт. Дважды Николай Дмитриевич был тяжело ранен. Впервые под Ленинградом — тогда его удалось вывезти из окружения с Ленинградского фронта. Во второй раз ранение ноги получил на Курско-Орловской дуге. Подолгу лечился в госпиталях... А после лечения, для армии был уже негоден. В 1943 г. приехал в Москву, работал на военном заводе и вскоре обручился с Лидией Васильевной (по специальности фармацевт), 1922 г.р., уроженке Подмосковья.

В 1944 г. родился сын **Геннадий**. Он закончил высшее техническое училище им. Баумана. Работал на на Байконуре, принимал участие в запуске космических кораблей. Женат на Ольге, выпускнице того же вуза, что и Гена. Родилась дочь Марина.

В Москве Н.Д.Фасоляк учился в аспирантуре, разрабатывал проблемы экономики. В 1950 г. Николай Дмитриевич Фасоляк защитил диссертацию на соискание учёной степени кандидата экономических наук.

11 марта 1951 г. родился второй ребёнок Фасоляков — **Татьяна**. Закончив школу, она поступила в Московский государственный университет на механико-математический факультет. Потом была аспирантура и защита кандидатской диссертации. Вышла замуж за Виктора Титова. Имеет двоих детей: **Алексея** и **Машу**. Живет в Москве.

Третьим ребёнком Фасоляков родился **сын Дмитрий, 1959 г.р.** Закончил институт. Женат.

В 1969 г. Н.Д.Фасоляк успешно защитил докторскую диссертацию и стал доктором экономических наук, профессором. Долгое время профессор Н.Д.Фасоляк работал заведующим кафедрой Московского экономического института, который получил название “Институт народного хозяйства им. Г.В. Плеханова”. В этом известном вузе и проработал профессор Н.Д.Фасоляк около 50 лет. Умер **Николай Дмитриевич 16 февраля 1999 г.** Похоронен на кладбище с. Снегири, где находится дача Фасоляков в Подмосковье.

Родословная

по материнской линии

супруги Сергея Фёдоровича –

Евгении

Лыс Авксентий Петрович (см. Приложение №4) проживал на окраине Ярмолинец – Грабыне, по соседству с хозяйствами Кравчуков, Смереги и усадьбой помещика Косткевича... Хозяйство находилось возле глубокой ямы, образовавшейся вследствие добычи песка для строительства домов, которые были необходимы для обслуживания Петропавловской ярмарки.

У Авксентия Лыса было восемь детей:

1) **Настя** – вышла замуж за Хрезента (Франка) Стецкого в с.Кадыевку;

2) **Михаил** (Михал) женился на Ирине Гладуцкой;

3) **Мария** (мама будущей жены Сергея Фёдоровича – **Жени**), которая вышла замуж в семью мужа за Дмитрия Фасоляка (Дмитрий умер от сыпного тифа в 1920 г., в возрасте 38 лет.);

4) **Ганна** (Ганка) вышла замуж за Марусия Никиту (Луку);

5) **Николай**, женился на Ганке в с. Томашовка. Они были бездетными, поэтому взяли на воспитание и усыновили племянника Степана (сына старшей дочери Лыса – Насти из Кадыевки);

6) **Яков** женился на Гилене Балицкой (поселился в усадьбе и хате отца Авксентия);

7) **Явдоха** (Евдокия) вышла замуж за Василия Ковбасюка;

8) **Татьяна** вышла замуж за стражника Николая Вовколупа из г. Староконстантинов. Туда, в урочище Заслуч, возле мельницы, переехала она на постоянное проживание. Жила напротив красной кирпичной мельницы

при въезде в Староконстантинов. Супруги Татьяна и Николай Вовколупы были бездетными, поэтому удочерили дочку — **Алёнку** (Лену). После замужества Лены в 1936 г. с парнем по фамилии Нынык, родился сын. Однако Лена внезапно умерла. Куда-то исчез и этот самый Нынык, поэтому внука Колю воспитывала Татьяна Авкентьевна самостоятельно. Умерла Тетяна Авксентьевна в 1964 г. *Внук Коля Нынык женился на Зине Афицкой, которая работала научным сотрудником опытной сельскохозяйственной станции с.Самчики.* Там и проживали, детей не имели. Николай работал в опытном хозяйстве шофёром на автомобиле ГАЗ-51 (госномер 42-35 ХМИ).

Очерк по истории Ярмолинцев

Первое упоминание о Ярмолинцах. Развитие Ярмолинцев и окрестных земель в XV-XVIII вв.

История Ярмолинеччины имеет древние корни, проникающие на глубину более чем 600-летнего существования. Первое письменное упоминание о Ярмолинцах относится к 1400 г.¹ Именно здесь, на пути из Каменца в Меджибож, тогда останавливались передохнуть польские литераторы, которые в своих путевых записках упомянули Ярмолинцы. Вместе с тем, археологические исследования свидетельствуют, что люди проживали здесь значительно раньше — ещё в период трипольской культуры в III тыс. до н.э.²

В 1407 г. поселение Ярмолинцы польский король Владислав II (Ягайло) подарил Ходько "...за его верную службу на веки вечные ему, и его детям, его наместникам."³

Польские исследователи считали, что Ходько, будто бы, по происхождению был из Хорватии (Кроатии), а тем временем, более вероятно, "... это был род местного украинского происхождения, и хорватское происхождение появилось тогда, когда потомки Ходько стали стесняться своего украинского происхождения."⁴

Для защиты от нападения татар сын Ходько Александр в 1445 г. построил в Ярмолинцах укрепленный замок.⁵ Это оборонительное сооружение было небольшое, общей площадью 0,25 га, и располагалось в юго-восточном районе поселения между крестьянскими усадьбами, имело форму треугольника (ширина 50 м, длина 85 м).⁶ Вскоре Ярмолинцы перевели в категорию городков, а в 1455 г. было получено Магдебургское право⁷ (право международной торговли, самоуправления).

Внуки Ходько поделили в 1467 г. именьями, которые получили в наследство. Один из них, Дахно, остался владельцем Ярмолинцев и стал называться Ярмолинским, а другой — Фёдор — получил с. Сутковцы и назывался Сутковецким.

Ярмолинцы административным центром стали ещё в XV в., когда Ярмолинецкий ключ относился к Каменецкому старостату. Согласно новому административному разделу, произведённого Польшей, Ярмолинцы стали уездным центром и относился к Каменецкому воеводству.

В 1534 г. Сигизмунд II Август подтвердил за шляхтичем Ярмолинским право на владение Ярмолинцами, а в 1565 г. оно документально закреплялось люстрацией.⁸

Не обходили Ярмолинцы и округу военные лихолетья, вооружённая борьба, противостояния. Именно здесь противостояли в 1595-1596 гг. польским войскам отряды С.Наливайко, проходили полки Б.Хмельницкого и его полковников М.Кривоноса, И.Богуна во время освободительной войны 1648-1654 гг.

После подписания “вечного мира” между Россией и Польшей в 1686 г. Правобережная Украина, в том числе Подольское воеводство, должны были отойти к Речи Посполитой. В 1699 г., когда эти земли были освобождены от Турции, польская шляхта, возвратившись в имения, начала реставрацию старых жестких форм эксплуатации, к которым добавлялся еще и религиозный гнёт. Такое положение вызвало бурю возмущения крестьянства, подталкивало его к вооружённой борьбе, которая вспыхнула в начале XVIII в.

Один из казацко-крестьянских отрядов, во главе которых стоял Шпак (Фёдор Билоцкий), в 1702 г. нанёс поражение польскому войску под командованием полковника Я.Шепинга в битве между с.Савинцами и Томашовкой. После победы восставшие повернули в с.Савинцы, где разгромили помещичье имение, а после побывали в Ярмолинцах и подорвали земляные валы замка. В течение двух лет восставшие крестьяне ещё трижды побывали в Ярмолинцах.⁹

В начале XVIII в. вблизи Ярмолинец возникли фольварки Боснячина и Писаревка, которые позже объединились в один — Березовку. Крестьяне селились здесь по договору, что предусматривал определённые льготы: освобождение на несколько лет от налогов, уменьшение повинностей и отработок. Однако после окончания срока договора наступало полное закрепощение крестьянства. В 1702 г. в Ярмолинецком имении помещика Я.Шепинга (он был родом из Прибалтики) насчитывалось 500 стогов хлеба, 160 ульев, 40 коров, винокурня.¹⁰

Со временем менялись владельцы Ярмолинец и округи. В 1757 г. Ярмолинцы за 245 тыс. руб. золотом перешли от Доментия Ярмолинского к польскому генералу Павлу Старжинскому. Однако генералу не повезло с новым приобретением, так как то засуха, то эпидемии чумы препятствовали рациональному развитию хозяйства. Стараясь изменить положение дел к лучшему, Старжинский в 1761 г. начал строительство, одного из лучшего на Подолии, монастыря для монахов ордена бернардинов. Правда, завершить строительство не удалось из-за нехватки средств.

Имея большие долги, Старжинский в 1772 г. был вынужден продать местечко Войцеху Мархоцкому, который лично был знаком с польским королём. В ноябре 1781 г. король Польши, направляясь в Каменец-Подольский, останавливался отдохнуть у Мархоцкого. Используя личные связи с королём, Мархоцкому в 1787 г. удалось получить королевскую грамоту на право организации в Ярмолинцах торгов и ярмарки.¹¹

Вскоре, после скоропостижной смерти В. Мархоцкого, Ярмолинецкий ключ перешел по наследству во владение его племяннику Игнатию Сцибор-Мархоцкому, который в то время был увлечён обустройством “Миньковецкой державы”.

Ярмолинеччина в составе Российской империи (конец XVIII – начало XX вв.)

После второго раздела Польши и перехода Подолии в состав Российской империи образовалась Подольская губерния (1795 г.), а Ярмолинцы стали волостным центром Проскуровского уезда. По данным переписи 1808 г., тут насчитывалось 266 дворов и по количественным показателям Ярмолинцы уступали Городку, Зинькову, Солобковцам и некоторым другим местечкам.

В конце XVIII в. Ярмолинцы купил у Сцибор-Мархоцкого состоятельный польский шляхтич Иван (Ян) Орловский, и с того времени, на протяжении более 120 лет, вплоть до 1917 г., история местечка была связана с этим старинным польским родом. Орловские тогда владели тремя фольварками с 4,3 тыс. крепостных, большой пасекой, пивоварней, винокуренным, извстняковым и двумя кирпичными заводами. Значительные прибыли от предприятий, а также ярмарок дали возможность

Орловским построить в 30-х годах большой костёл, аналогичный бернардинскому в Варшаве, возвести один из лучших на Подолии дворцов в с.Малиевцы, соорудить на ярмарочной площади каменные склады, открыть суконную фабрику. Приглашённые немецкие мастера начали производство сукна до 80 штук (рулонов) ежемесячно. Однако нехватка воды вынудила немецких мастеров переехать в Дунаевцы.¹²

Через Ярмолинцы проходил стратегический путь в направлении западной границы, поэтому сюда часто заходили войска. В апреле 1808 г. побывал в местечке фельдмаршал М.И.Кутузов, здесь он формировал войсковые части для похода на русско-турецкую войну. Войска нуждались в жилье для расквартирования солдат, а их проживание давало определённую прибыль крестьянам. Постепенно их местечко разрасталось и в 1830 г. количество дворов достигло 333.¹³

Важное экономическое значение в системе внутренней торговли имели рынки и ярмарки. На них реализовывалась сельскохозяйственная продукция, промышленные и ремесленные изделия, заключались договоры на производство, поставки и сбыт товаров, изучался их спрос у населения.

В 1817 г. в Подольской губернии, не считая сельских, собиралось 250 ярмарок (10,6% всех ярмарок страны). Большинство их проводилось в религиозные праздники и длились ярмарки 1-2 дня, а иногда и 1-2 недели. Так, в Каменце-Подольском проходило 16 ярмарок в год, Проскурове — 13, Литине — 11, Ярмолинцах — 8 и т.д.¹⁴

Весьма ощутимое влияние на экономическое развитие Ярмолинец имел перевод сюда в 1835 г. благодаря Адаму Ивановичу Орловскому (1780-1848) из м. Тынны Ушицкого уезда самой большой в Подольской губернии Петропавловской ярмарки, которая проходила ежегодно с 29 июня по 15 июля. Кроме того, в декабре каждый год в течение недели проходила ещё и Николаевская ярмарка. Для участия в Петропавловской ярмарке ежегодно прибывало около 500 купцов, которые привозили товар, в отдельные годы на сумму до 3,2 млн руб. В связи с большим объёмом торговли Петропавловская ярмарка относилась к первой категории ярмарок.¹⁵

Петропавловская ярмарка давала значительные прибыли роду Орловских, поскольку ежегодно поступало до 20 тыс. руб. чистого дохода. На протяжении 40-80-х гг. XIX в. расширились ярмарочные площади

как на Грабыне, так и в других районах местечка. Сюда приезжали купцы из Каменца, Бара, Балты, а также Санкт-Петербурга, Нижнего Новгорода и даже из Западной Европы, Средней Азии.

В таких условиях происходило интенсивное общение многонационального населения, что способствовало взаимопроникновению этнических культур, вносило особенный колорит и создавало приподнятую праздничную атмосферу. Для большинства участников, а именно купцов, мещан, ремесленников, крестьян, ярмарки служили важным средством общения и обмена новостями.

На ярмарке можно было купить всё, начиная от бытовых мелочей и заканчивая шикарными каретами из Австрии, текстилем из Лодзи, кожаными изделиями из Могилёва-Подольского, сельскохозяйственными агрегатами местного и зарубежного производства.

В Ярмолинцах, как нигде на других ярмарках, был очень большой выбор лошадей, а для того, чтобы продемонстрировать их кондиции, устраивались скачки, после чего помпезно награждали победителей.

На период проведения ярмарки местные крестьяне, богатые евреи, другие жители Ярмолинец и окружающих — сёл Грабыны, Буринец, Боснячины, Писаревки — сдавали купцам свои дома, а сами переходили в хозяйственные постройки. На время торгов население Ярмолинец значительно возросло и ставало причиной того, что в колодцах не хватало воды и её продавали по цене одна копейка за кружку.

Петропавловская ярмарка, как и все большие ярмарки первой категории, имели свою процедуру открытия. Ярмарочное веселье возросло постепенно. Традиционно, в день открытия ярмарки, утром в местном соборе проводили службу, и в церемонии обязательно принимали участие представители местной власти и многочисленные прихожане. После окончания службы процессия направлялась на ярмарочную площадь, где духовенство её освящивало. Торжественная часть первого ярмарочного дня включала и некоторые дополнительные мероприятия, например, праздничный обед.

По окончании церемоний и мероприятий на ярмарке начиналась торговля и появлялись ярмарочные развлечения. Тут выступали лучшие музыканты, фокусники, дрессировщики, гимнасты, акробаты. Неоднократно выступали на Петропавловской ярмарке клоуны и звери известного цирка

В.Дурова (1863-1934). Воду для циркового зверья набирали из пруда, который и сегодня называется “Зверинцем”.

Ярмарка была идеальным местом для организации предприимчивыми дельцов нелегальных казино, картёжных игр, разных лотерей. Такие несанкционированные развлечения вызывали недовольство губернской администрации. При этом управляющие беспокоились не столько о доверчивых гражданах, которые могли стать жертвой мошенничества, сколько о том, что вся прибыль от таких развлечений оседала в карманах частных лиц и не попадала в казну.

Понятно, что возможностей проведения досуга у багачей и зажиточных мещан было значительно больше, чем у большинства горожан и крестьян. Для помещиков и купцов были распахнуты двери в элитарный клуб, где они проводили досуг за столами казино, посещали концерты и спектакли заезжих и местных театров. Немало купцов отдавали предпочтение проведению времени в трактирах, харчевнях, корчмах и на квартирах. Вместе с тем, застольное время препровождение характеризовало не только гостей, но и постоянных жителей.

Петропавловская ярмарка, перемешивая в одну праздничную толпу крестьян и мещан, чиновников и артистов, деловитых купцов и гуляющих людей выполняла различные культурные функции: удовлетворяла потребность в зрелищах и развлечениях, а в общении, служила местом обмена новостями, открывала более широкие возможности для реализации творческой активности населения.

Значительный вклад в развитие Петропавловской ярмарки внёс граф А.И.Орловский. Сооружение магазинов, складов, отелей, ресторанов, столовых и корчевен зависело от строительных материалов. В частности, строительный камень добывали крепостные Орловских в каменоломне “Безодня” с.Сутковцы. Здесь же производили известь, а в с.Грабына вели добычу песка. Таким образом, расстраивалось местечко, где в конце 30-х гг. XIX в. усилиями крепостных появилось восемь рядов магазинов.

Поначалу на Петропавловской ярмарке не хватало не только нужных помещений, но и ремесленников. Потому Адам Орловский отправил своих вербовщиков в Польшу для набора мастеровых, желающих жить и работать в Ярмолинцах.¹⁶

Благодаря ярмаркам постепенно наращивался экономический потенциал Орловских, которым принадлежало в середине XIX в. 1578 дес. земли. Их имение состояло из пяти фольварков по 1 тыс. крепостных в каждом, а в местечке работали 10 предприятий. По сведениям инвентаризации 1850 г., Орловским принадлежало 667 дес. полевой земли, на которой работали 35 тягловых и 108 пеших хозяйств.

Тяжело приходилось крепостным Орловских, которые обрабатывали по 182 дня ежегодно. Кроме того же для выполнения таких работ, как изготовления пряжи, обработка конопли, производство полотна, посадка овощей требовалось отработать ещё два дня в неделю каждому тягловому хозяйству и один день пешему.

В 1846 г., направляясь в г.Каменец-Подольский, посетил Ярмолинцы выдающийся украинский поэт Т.Г.Шевченко.

Адам Орловский с семьёй в межсезонье проживал за границей, в частности они владели домами и имуществом во всемирноизвестном итальянском курортном городе Ницца. Однако, это не помешало Орловским вести широкомасштабное строительство. Причём некоторые сооружения сохранились и поныне, например, помещение санэпидемстанции, отделение сбербанка, управление труда и социальной защиты и другие.

В 1848 г. XIX в. в Ницце умер Адам Орловский, но погребение проводилось в Ярмолинцах возле костёла Петра и Павла. Разрешение на захоронение возле этого культового сооружения наследники получили у Папы Римского. После этих событий вся собственность перешла к единственному сыну — Александру Адамовичу (1817-1898).

Завершив армейскую службу, Александр заключил брак с богатой невестой из с.Подгайцы Юзефой Ивановской, и вскоре у них родился сын Северин. Супруги, преимущественно, проживали в Варшаве, потому поместьем в Ярмолинцах занимались управляющие, экономы, арендаторы и другие.

В 1859 г. Александр начал строительство в Ярмолинцах нового дворца. Катализатором этого проекта стал будущий приезд императора Александра II, с которым А.А.Орловский был лично знаком ещё со времён воинской службы. Достаточно быстро на месте заезжего двора вырос одноэтажный дворец длиной 50 м и шириной — 25 м. Позже возле дворца

построили несколько помещений служебного и хозяйственного назначения на том месте, где находится современный райунивермаг. Часть тех старых сооружений сохранились до наших дней.

В том же году в построенном дворце состоялась встреча двух Александров — российского императора и польского шляхтича, в ходе которой, кроме воспоминаний о армейском прошлом, речь шла о необходимости проведения аграрных реформ. Эта проблема стала предметом обсуждения расширенного собрания в Каменце-Подольском, куда отправился Александр II.¹⁷

Помещики тогда оказали сопротивление новым аграрным идеям, однако реформирование всё же началось. Правда, манифест 19 февраля 1861 г. не давал крестьянам личной свободы, обрекал их на разорение. Уставная грамота от 27 июня 1862 г. указывала, что в Ярмоинцах было 280 крестьянских хозяйств, из них 45 тягловых, 211 пеших и 24 огородных. Эти хозяйства за 1297 дес. пахотной и 178 дес. усадебной земли должны были выплатить в течение 49 лет 48 160 руб. Кроме того, в период временнообязанного состояния (с 27 июня 1862 г. по 30 июля 1863 г.) крестьяне должны были выплатить 5802 руб. оброка и 1021 руб. подати.¹⁸

Крестьянство Ярмолинеччины в 1863 г. выступало против обязательного выкупа земли, поэтому, по распоряжению губернатора Анненкова в Ярмолинцы была направлена 6-я сотня 11-го Донского казачего полка для подавления выступлений.

Реформа вызвала недовольство крестьян. Этим пытались воспользоваться некоторые помещики. Они подстрекали сельских труженников, однако А. Орловский восставших не поддержал. В это время он расширил свои владения, прикупив сёла Вербку-Мурованую, Глушковцы, Слободку-Глушковецкую, Татаринцы. Личный капитал существенно увеличился после второго брака А. Орловского с французской княгиней Клементой де Талейран-Перигор, к тому же, он получил титул графа. В новой семье вскоре родилось три сына: Михаил, Мечислав, Ксаверий. Все они получили хорошее образование в престижных университетах Европы и проводили время преимущественно за границей.

После смерти А. А. Орловского, в соответствии с завещанием, сыновья получили солидное наследство. Так, весь Ярмолинцкий ключ, включая

Новое Село, Татаринцы, Томашовку, часть Соколовки, получил Северин (сын от первого брака); волинское имение — Михаил; Слободку-Малиевецкую и Малиевцы — Мечислав; Вербку-Мурованую, Глушковцы, Слободку-Глушковецкую передали Ксаверию.

Однако после раздела наследства молодые графья не спешили в свои имения. Ксаверий занимал должность российского дипломата, а с возрождением Польши в 1917 г. стал послом в Бразилии, а позже — Испании. Михаил постоянно проживал в Вене. Мечислав женился на американской гражданке, но, задолжав своим кредиторам, вынужден был продать отцовское наследство, которое, к счастью, выкупил Ксаверий.

С не запмятных времён на Ярмолинеччине развивался ещё один промысел — пчеловодство. Одна из самых крупных в Проскуровском уезде пасек в которой насчитывалось более 120 ульев, принадлежала Орловским.

В 70-80-х гг. XIX в. наблюдалось оживление экономической жизни, что способствовало дальнейшему росту населения Ярмолинец, и если здесь в 1882 г. проживало 4130 чел., то в 1905 г. — 5723. С 1882 г. в местечке функционировали телеграф, почта.

Вместе с тем, общий вид местечка оставался крайне не привлекательным. В том же 1882 г. Ярмолинцы посетил известный русский художник-баталист, автор легендарных панорамных полотен “Бородино”, “Оборона Севастополя” Ф.А.Рубо. Свои впечатления от посещения он воспроизвёл в картине “Улица в Ярмолинцах (Подольская губерния)”: узенькая, утопающая в грязи, кривая улочка, на которой трудно разъехаться двум экипажам, и ободранные, перекошенные халупы, с крохотными полуслепыми окошками.

Грунтовые улицы требовали мостовой, но губернское управление не могло найти для улучшения положения нужных средств. В этой связи для развития края имело немаловажное значение строительство путей сообщения. Поэтому с 1887 по 1891 гг. проходило строительство “шоссированной” дороги Проскуров—Ярмолинцы—Дунаевцы—Каменец-Подольский—Исаковцы. Эта дорога, хоть и была несколько длиннее, зато значительно улучшала междугородное сообщение по сравнению со старой (Проскуров — Ярмолинцы — Тынна — Каменец-Подольский), способствовала экономическому развитию губернии, удовлетворяла нужды населения.¹⁹

Начальником строительства дороги назначили инженера Лосского А., который активно принялся за порученное дело. В июне-августе 1887 г. на первом 30-километровом участке Проскуров — Ярмолинцы завершились все земляные работы, были наведены мосты и заготовлен необходимый каменный материал. Дорожно-строительные работы в самих Ярмолинцах проводились в мае 1888 г.²⁰

Участок Проскуров — Ярмолинцы планировалось сдать в эксплуатацию к осени 1888 г. Однако выполнить запланированное в полном объёме не удалось, поскольку средства на финансирование строительства поступали крайне не регулярно. И всё же 18 декабря 1888 г. Лосский А. докладывал Подольскому губернатору Батюшкову Д.М. о том, что участок дороги Проскуров — Татаринцы длиной 22 км всецело готов к эксплуатации.²¹ Полностью завершилось строительство дороги Проскуров — Исаковцы 1 сентября 1891 г.²²

После сдачи в эксплуатацию шоссированной дороги в течение 1897-1914 гг. велось сооружение железной дороги Проскуров — Каменец-Подольский. Это строительство требовало выделения 226,5 дес. земли, в тому числе 23 дес. на Ярмолинеччине, которые принадлежали Ксаверию Александровичу Орловскому (1862-1926). Подольский губернатор М.К.Семенякин обратился к землевладельцам с просьбой передать землю бесплатно или продать по минимальной цене. К этому предложению К.А.Орловский отнёсся с пониманием и необходимые земли передал безвозмездно. Сдача в эксплуатацию в ноябре 1914 г. железной дороги способствовала развитию как отдельных землевладельцев, так и края в целом.²³

Вместе с тем, другие сферы жизнедеятельности, такие, как охрана здоровья, образование и культура, оставались на крайне низком уровне. С 1890 г. в Ярмолинцах функционировала аптека, земская больница на 10 коек, в которой работали один врач, два фельдшера и акушерка. Больница теснилась в старом частном доме и обслуживала 37 сёл Ярмолинцевской и Шаровской волостей с населением около 38 тыс. чел.

Из учебных заведений в 1897 г. в Ярмолинцах имелись школа грамоты для девочек, церковнопарафиальная школа, одноклассное сельское училище, которое в 1905 г. реорганизовалось в двухклассное. Хотя в училище тогда

обучалось 92 ученика, закончить его удалось лишь 10 мальчикам и 2 девочкам. Такое положение объяснялось мизерным финансированием образования губернской властью, ведь на обеспечение школ выделялось всего 226 руб. в год.

В начале XX в. проявились кризисные явления в землевладении. Дробление крестьянских наделов достигло предельных границ. В 1905 г. в Ярмолинцах земельные наделы имели лишь 565 хозяйств, которым принадлежало 1955 дес., в то время как помещикам — 1613 дес. Безземелье и малоземелье подталкивало крестьян к борьбе за улучшение своего экономического положения. В марте 1905 г. крестьяне Ярмолинец и окрестностей, собравшись на сход, заявили, что не выйдут на работу, пока не подымут расценки в помещичьих экономиях до 50-ти коп. в день мужчинам, 40 коп. — женщинам, 25 коп. — подросткам. После этого розвернулось крестьянское движение, которое охватило всю волость и уже без козаков и полиции губернская власть не могла справиться с крестьянами. В апреле 1905 г. почти в каждом населённом пункте побывали войска. Четыре эскадрона Белгородского полка были расквартированы в Ярмолинцах и округе.²⁴

Столыпинская аграрная реформа 1906-1911 гг. способствовала развитию крестьянского хозяйства и образованию хуторов. Первые хутора появились на Ярмолинеччине около железной дороги, а наибольшим стал Буринецкий хутор, котрый образовался недалеко от урочища “Эвелина”.

Оставался нерешённым вопрос путей сообщения в окрестные сёла. Земский гласный И.М.Сорочинский, посетив населённые пункты Ярмолинецкой волости, подчёркивал, что дороги на Буйволовцы, Фрамполь и другие страшно запущены и требуют немедленного улучшения.

В связи с этим, в 1913 г. в местечке образовался третий дорожный участок для строительства окружных дорог. Планировалось построить 74 версты дорог на Шаровку, Фельштын и Городок. Однако все средства по требованию военного министерства были направлены на строительство “шоссированой” дороги в сторону государственной границы — на Городок.

Параллельно с дорогами прокладывалась телефонная связь, которая соединила Ярмолинцы с Проскуровом и Каменцем-Подольским. Первые

телефонные аппараты установили в помещении администрации и в усадьбе Орловских.²⁵

Начало Первой мировой войны отразилось на строительстве и работе железной дороги, в частности, 12 ноября 1914 г. открылось постоянное сообщение между Каменцем-Подольским и Проскуровом. Поезда формировались в виде пассажирско-товарного эшелона и курсировали через день. В эшелоне находились пассажирские вагоны II и III-го класса, а стоимость билетов составляла от 2 руб.20 коп. до 4 руб.45 коп. Расстояние между двумя конечными пунктами поезд преодолевал за 9 час.30 мин.²⁶

В это время продолжалось строительство железной дороги Ярмолинцы – Гусятин. Кроме того, планировалось построить железнодорожную ветку по направлению г.Бар, что существенно улучшило бы сообщение между населёнными пунктами Подолии. Поэтому в волость 4 мая 1916 г. поступил циркуляр, в котором говорилось, что правление Подольской железной дороги решило немедленно приступить к строительству колеи Ярмолинцы – Ялтушков в пределах Проскуровского и Ушицкого уездов. Однако война не позволила осуществить эти планы...

С началом войны Ярмолинцы вошли в прифронтовую зону, поэтому в армию мобилизовали почти всё мужское население, военнообязанных запаса. Более того, жителей местечка в обязательном порядке привлекали к тыловым работам по сооружению укреплений, окопов, траншей, а также перевозке грузов для нужд армии.

В апреле 1915 г. Ярмолинцы проездом посетил император Николай II (1868-1918). Царский поезд прибыл на станцию Гречаны, однако до Каменца-Подольского через Ярмолинцы император направился в автомобильном кортеже. Последний российский монарх объезжал Подолию с целью поднятия боевого духа войск, а также сбора благотворительных средств на военные нужды.²⁷

Образование и становление Ярмолинецкого района в период УССР (1917-1991 гг.)

Поражения на фронтах Первой мировой войны, обнищание крестьянских семей из-за нехватки мужских рук порождали массовое недовольство народа. Поэтому, после октябрьского переворота 1917 г. в Петрограде, крестьяне в Ярмолинцах сразу захватили усадьбу, земли Орловских и других помещиков. Об этом сообщалось в донесении Подольского губернатора 11 ноября 1917 г. В связи с этим в Ярмолинцы прибыл отряд донских казаков для наведения порядка. Однако реставрировать старый строй не удалось, поскольку в конце ноября в волости провозгласили советскую власть.

Во время гражданской войны 1918-1920 гг. Ярмолинеччина переходила из рук в руки. В конце февраля 1918 г. Ярмолинцы захватили австро-немецкие интервенты, а во второй половине ноября сюда вошли украинские войска Директории. В начале апреля 1919 г. под натиском большевистских войск армия С.Петлюры вынуждена была отойти. Однако в начале июня 1919 г. войска Директории прорвали фронт на участке Гусятин — Волочиск и снова овладели Ярмолинцами.

На протяжении 1919-1920 гг. в Ярмолинцах ещё дважды менялась власть, но 19 ноября 1920 г. отряды красноармейцев, наступая в направлении Шаровки, Солобковец, Зинькова, окончательно захватили местечко. Регулярным армейским частям активную помощь оказывал партизанский отряд, который возглавлял С.С.Хоптяр.

Начался период относительно мирного строительства, не лишённый, однако, социальных катаклизмов. В марте 1923 г. в связи с административной реформой ликвидируются в губерниях Украины уезды и волости, а образуются районы и округа. В состав созданного Ярмолинецкого района вошли земли Шаровской волости, а часть сёл в нынешних границах отошли тогда к Зиньковскому, Михайловскому, Смотрицкому, Солобковецкому, Фельштынскому районам. В то время Ярмолинецкий район относился к Проскуровскому округу, а территория района составляла 353,7 км², на которой проживало 38639 чел., из них 19 876 женщин. Хозяйственный потенциал этой административной единицы

составлял 7 883 индивидуальных хозяйства, 1 коммуна, 5 артелей, 3 совхоза и 25 673 дес. пахотной земли.

Период социалистического строительства 20-30-х гг. отличался репрессиями и террором, которые в разных формах использовались сталинским руководством, поскольку являлись необходимым условием жизнедеятельности коммунистического режима. Немаловажное значение имел процесс обеспечения функционирования командной экономики, значительным сегментом которой на определённых этапах была широкомасштабная эксплуатация заключённых. Осуществление политического курса руководством компартии представляло собой в то время определённое объединение, как правовых действий, так и государственного террора. Политика форсированной индустриализации и насильственной коллективизации привела к громадным социальным катаклизмам: массовым политическим репрессиям и голодомору.

Особенно наглядно провал планов сталинского руководства прослеживался в сельском хозяйстве. В частности, коллективизация натолкнулась на отчаянное сопротивление украинского крестьянства. По данным ОГПУ СССР, в январе-марте 1930 г. в Украине зафиксировано 3 190 крестьянских выступлений, в том числе 61 в Проскуровском округе.²⁸

В феврале 1932 г. колхозы под давлением власти отдали хлеб в запланированных объёмах, заложив при этом даже посевные фонды. Большинство единоличников развёрстки не выполнили. Сотни коллективных хозяйств не могли рассчитаться со своими членами, чем подталкивали последних к массовым выходам из колхозов.

Весной 1932 г. посевная проходила в сложных условиях. Голодные люди отказывались выходить на дармовую работу. Процветала апатия, безответственность, в колозах массово нарушалась трудовая дисциплина. С перебоями работала техника, которой и без того не хватало.

В связи с массовым обнищанием населения участились случаи воровства. Начальник особого отделения первого кавкорпуса и Проскуровского отделения ГПУ указывал, что в ряде сёл во время посевной колхозники закапывали часть зерна, а после работы откапывали обратно и забирали домой. Не редко встречались случаи когда колхозники-сеятели экономили по 45-50 кг посевного материала на 1 га поля.²⁹

В 1932 г. Ярмолинеччина, как и вся Украина, страдала от небывалой засухи. Недобор урожая, необдуманное выкачивание зерна для выполнения плана хлебозаготовок любой ценой, привели к страшному голодомору, громадным человеческим жертвам. Голод обошел лишь еврейский колхоз, где выдавались продукты питания, зерно на заработанные трудодни.³⁰

Всё более жестокими и массовыми ставали репрессии. По повальным обвинениям во вредительстве в пользу Польши, неуважении к советской власти в районе во второй половине 30-х гг. уничтожили 693 чел. (без военнослужащих). Пострадали также и семьи репрессированных.³¹

С крайней жестокостью власти набросились на церкви и костёлы. Не выдерживая непосильного налогового бремени, религиозные общины начали распадаться. В Ярмолинцах римско-католический костёл переоборудовали под районный дом культуры, а православную церковь вообще разрушили, при этом цинично планируя использовать добротный строительный материал для постройки фермы и склада. Бесследно исчезла все убранство культовых учреждений, а лишь одна икона Богородицы оценивалась в 3 тыс. руб. золотом.

Правда, в предвоенные годы разгул беззакония несколько утих, однако тяжелое испытание предстояло пройти военнослужащим. В частности, часть военного гарнизона, который расквартировался в местечке, убыла в конце 1939 г. на спровоцированную СССР войну с Финляндией, что так бесславно закончилась и повлекла большие человеческие потери. Кроме того, жителей местечка привлекали к строительству укрепрайонов вдоль западных границ.

Одновременно с неоднозначными событиями во внешней и внутренней государственной политике местечко и район разрастались. В мае 1936 г. велось строительство военного городка на землях Нового Села. Решались в это время проблемы социальной сферы. В частности, строилось двухэтажное здание Ярмолинцевкой средней школы, начались работы по сооружению больничного городка, открылся театр.³²

В конце 30-х гг. в Ярмолинцах функционировали несколько предприятий промышленной кооперации, в частности, деревообрабатывающая и текстильная артели. В это время было завершено строительство новой больницы на 60 мест, а на базе семилетней открыта

средняя школа, в которой преподавали 30 учителей и обучалось 722 ученика. В 1939 г. на территории района функционировали 25 сельских советов.

Жители района работали над созданием социально-экономической базы. Так, в 1940 г. Ярмолинцевская МТС имела на балансе 94 трактора, 24 комбайна и выполняла 62% всех полевых работ. Имена лучших механизаторов М.Т.Белоуса, С.Ф.Корольчука, О.И.Марусия за достижения в труде вписали в Почётную Книгу Всесоюзной сельскохозяйственной выставки.

В предвоенный год активно развивалось производство. Так, маслозавод, на котором трудилось более 80 работников, выпустил продукции на сумму более 2 млн руб. Предприятия промышленной кооперации, куда входили деревообрабатывающая и текстильная артели, ремонтная мастерская и райпищекombинат, произвели продукции на сумму более 8 млн руб.³³

В этот период стала в строй местечковая электростанция, которая дала возможность освещать не только помещения, но и улицы. Другая, менее мощная электростанция, обслуживала нужды пункта “Заготзерно”.

В конце 30-х гг. в Ярмолинцах и военном городке на железнодорожной станции расквартировали главную ударную силу 8-го мехкорпуса — танковую дивизию и артиллерийский полк. На полях двух Ярмолинцевских колхозов, а также сёл Кадыевцы и Шаровка построили военный аэродром со взлётно-посадочными полосами и необходимыми сооружениями (по правую сторону дороги или трассы Ярмолинцы — Хмельницкий за поворотом на с.Сутковцы).

Новым испытанием, как для ярмолинчан так и для всего народа, стал период военного лихолетья борьбы с фашизмом. Начало войны (1941-1945 гг.) ярмолинчане ощутили с первого дня и особенно 6 июля, когда немецкие самолёты пикировали над железнодорожной станцией. Бомбовый удар фашистские лётчики сконцентрировали на скоплении пассажирских и товарных поездов. Тогда погибли десятки солдат, офицеров и мирных граждан. Бомбардирование производилось и по райцентру, через который отступали красноармейские части и техника в направлении с.Сутковцы.

8 июля 1941 г. в Ярмолинцах появились немецкие мотоциклисты, но около средней школы их обстреляли. Однако за передовыми отрядами

немцев подошла колонна вражеской техники, что вынудило красноармейский арьергард отойти. Враг захватил местечко, и началось трудное бремя оккупации. В Ярмолинцах захватчики создали органы оккупационной власти — комендатуру и жандармскую управу. Оккупационная власть вынуждала рабочих возобновить работу на прежних местах, а крестьян платить налоги продуктами питания. Фашисты на оккупированной территории ввели режим террора и репрессий, который проявлялся в физическом истреблении коммунистов, военных, евреев, а также тех, кто их укрывал. Местом расправы гестаповцы избрали окрестности урочища “Эвелина” (западнее Ярмолинец).

Паталогической ненавистью отличался оккупационный режим по отношению к еврейскому населению. В местечке евреев осталось более 1,5 тыс. чел., и все, кто не успел эвакуироваться, попали в гетто, находившееся в районе парка. Во второй половине октября 1942 г. около 8 тыс. евреев согнали в район железнодорожной станции и, продержав несколько дней без еды и воды, уничтожили.

И всё же население не покорилось оккупантам. В местечке образовалась подпольная группа, которая наладила связь с подпольщиками Проскурова. Подпольная группа действовала в течение 1941-1943 гг. и провела ряд акций. Однако весной 1943 г. подпольщиков арестовали и казнили. Особенно пострадали семьи Монастырских, Михалиных и многих других героев.

Кроме того, на территории района действовали партизанские отряды. В 1943 г. партизаны одного из подразделений объединения под командованием И.К.Никалюка разгромили полицейский участок.

После поражения на Курско-Орловской дуге немцы сосредоточили в Ярмолинцах громадное количество боеприпасов, оружия, амуниции и складировали всё это в блокаузах в “Эвелине” и Чёрном лесу. Когда советские войска подошли к Ярмолинцам, эти склады фашисты взорвали, а канонада была слышна за десятки километров. Вместе с тем, немало боеприпасов ещё осталось, тая в себе смертельную опасность для населения, и особенно подростков.

В марте 1944 г. 3-я гвардейская армия генерала П.С.Рыбалко получила задание обойти Ярмолинцы с запада и юга и продвигаться дальше на г.Бар.

Но сразу выполнить эту задачу не удалось, поскольку фронт в районе Нового Села и железнодорожной станции был хорошо обеспечен немецкой обороной. Отступая в направлении Городока и Сосновки, фашистское командование отчаянно пыталось остановить продвижение советских войск. Трое суток гремели на этом участке фронта бои, в ходе которых обе стороны понесли большие потери в живой силе и технике.

Наконец 27 марта 1944 г. воины 167-й стрелечкой дивизии и 91-я танковая бригада освободили райцентр от врага. А первыми ворвались в Ярмолинцы бойцы батареи самоходных артустановок (САУ) гвардии капитана П.П.Крюковецкого. Сегодня САУ-152 стоит на постаменте при въезде в Ярмолинцы со стороны Каменца-Подольского. В боях за Ярмолинцы погибло 175 воинов советской армии. Потери врага составляли более сотни танков, самоходных орудий и около 5 тыс. убитыми.

Сразу после освобождения местечка развернул деятельность военкомат, и всех, кто был годен, призвали в войска.

Массовым стал героизм ярмолинчан на фронтах войны. Наводчику 493-го истребительного противотанкового полка сержанту С.И.Хоптяру 10 апреля 1945 г. было присвоено звание Героя Советского Союза. К большому сожалению, 30 апреля Степан Иванович погиб смертью храбрых во время наступления на Берлин.³⁴ Имя храброго артиллериста носят в Ярмолинцах средняя школа №2, одна из улиц, а на доме, где проживал герой, установлена меморальная доска. На поле (у поворота на с.Сутковцы) также установлен памятный знак.

Немало других земляков-фронтовиков выполнили свой долг до конца, совершили боевые подвиги и вернулись с боевыми наградами. Дорогой ценой досталась победа, поскольку 423 воина — ярмолинчанина погибли на поле боя, умерли от ран или пропали безвести. Их имена высечены на гранитных плитах мемориала “Погибшим воинам-односельчанам” и внесены в “Книгу Памяти Украины”.

Героически трудились и те, кто взялся за восстановление Ярмолинец, ведь фашисты нанесли ущерб на 6,6 млн.руб. Сразу же после освобождения 1 апреля 1944 г. возобновили работу советские учреждения, и население приступило к возрождению разрушенного хозяйства. В МТС, возглавляемой Врублевским, образовали 8 тракторных бригад, которые

помогали колхозникам начать и провести посевную в 36 хозяйствах. К 1 мая возобновили работу электростанции, хлебопекарни, больницы. Ярмолинчане взяли шефство над шахтой №59 “Фрунзеуголь”, откомандировали туда рабочих и послали продукты питания.³⁵

О финансовых выплатах и вложениях средств в различные сферы общественной жизни свидетельствует бюджет Ярмолинецкого района на 1945 г. Анализ бюджета показал, что прибыль составила 1,9 млн руб., при дотациях в 2,4 млн руб. Больше всего средств выделялось на образование (2,6 млн), управление (0,8 млн), охрану здоровья (0,6 млн).³⁶

Рабочие и служащие райцентра включились в широкомасштабную работу по восстановлению разрушенного войной жилья, упорядочению улиц и т.п. Минимальное время отработок для каждого трудоспособного составлял 40 час. Райисполком обязал руководителей начинать рабочий день в 7-00. К возрождению местечка привлекали также военных.

Военные сапёры, совместно с бойцами истребительного отряда, вели поиск взрывчатки, разбросанной по лесам и округе. Только с 1 апреля по 8 сентября 1944 г. они отправили в войсковые части 1-го Украинского фронта 228 вагонов боеприпасов, общим весом 4 287 т. Однако, собрали сапёры далеко не всё, поэтому бойцы второй сапёрной роты ещё раз проверили дороги и их обочины общей протяженностью 126 км. При этом обезвредили 12 мин, 14 авиабомб и 583 снаряда, о чём свидетельствует акт от 26 октября 1944 г.³⁷

То, что пропустили военные, находили гражданские. От взрывчатки гибли как взрослые, так и дети, а больше всего трагедий из-за беспечности и неосторожности переживали семьи, где были подростки, в бывших сёлах Березовка и Грабына.

Ярмолинчане оказывали весьма ощутимую помощь фронту, который всё далее откатывался на запад. Сразу после освобождения местечка начался сбор средств на создание танковой колонны, а позже и эскадрильи “Советское Подоліе”.

Ещё одним испытанием для населения района стала борьба за урожай 1945 г., который, практически вручную, удалось собрать почти без потерь. Круглосуточно работали механизаторы МТС. Так, Л.Штогрин собирал по 25-30 т зерна в сутки, а И.Замогильный за 18 рабочих дней выкосил в

буринецком колхозе 172 га. Тогда район первым выполнил план по хлебозаготовкам в области.

В конце 1945 г. по решению райисполкома расформировали еврейский колхоз, а его земли разделили между сельхозартелями и выделили под огороды рабочим и служащим 50 га, МТС — 14 га, райпищекомбинату — 10 га, и другим.³⁸

В 1945 г. прошла избирательная кампания, в результате которой было сформировано 24 сельских совета, в которых работали 130 депутатов.³⁹

В 1946 г. колхозам вернули земли, которые в своё время изъяли по требованию военного ведомства. Таким образом, передали 230,5 га на юго-западе района, а также земли под с.Кадыевка, Ясенёвка и ст. Ярмолинцы. Кроме того, колхозы сёл Боснячина и Шаровка приняли 210 га. Общая площадь всей возвращённой земли составляла около 714 га.

Постепенно развивалась сфера социального обслуживания. Обустроивался райбыткомбинат, которому передали на баланс бывший гараж райисполкома и часть помещений деревообрабатывающей артели. Работу нового производственного коллектива налаживал директор Б.Кульчицкий. Из фонда государственного страхования выделили 190 тыс. руб. на завершение строительства райветлечебницы, а из месного бюджета — 25 тыс. руб. планировалось выделить на ремонт районного дома культуры.

Постепенно менялась жизнь, охваченная процессом возрождения, и вместе с тем изменялись названия населённых пунктов. Так, сёла Боснячина и Писаревкв переименовали в Березовку.

Продолжение сталинским руководством политики грабежа украинского крестьянства привело к новым социальным катаклизмам — голоду 1946-1947 гг. Самой тяжёлой оказалась весна 1947 г. Пытаясь выжить, люди тогда питались крапивой, лебодой, рапсом, так как буханка хлеба стоила больше 1 тыс. руб. Возобновились репрессии и выселение крестьян в Сибирь.

Тяжёлым трудом трудящиеся села пытались улучшить положение с хлебом. За высокие результаты по выращиванию зерновых и технических культур в 1948 г. звание Героя Социалистического труда присвоили О.С.Шувере, М.Т.Крамар, О.Ф. Брико из с. Правдовка и С.У.Бачинскому из с.Шаровка.

Сельские советы в это время активно содействовали строительству сельских клубов методом народной стройки в таких сёлах, как Буринцы, Выхиливка, Кадьевка, Левковцы, Правдовка, Соколовка, Шаровка. Одновременно усилилась борьба с религией, что нарушало Конституцию, в частности право на свободу совести и вероисповедывания.⁴⁰

В 50-х гг. также при активном участии сельских советов в районе велось строительство местных электростанций. В это время планировалось построить как гидроэлектростанции в сёлах Боднарровка, Борбухи, Лысивка, Правдовка, Соколовка, Сутковцы, так и теплоэлектростанции на торфяном топливе в сёлах Березовка, Выхиливка, Голохвасты, Лехнивка, Перегинка, Скаржинцы.⁴¹

В целом в 1950 г. было сделано немало: заработал кирпичный завод, открылись постояннодействующие ясли на 20 мест, а работники конторы колхоза им. Мичурина, объединившись в звено, вырастили по 511 ц сахарной свёклы с гектара. Осенью того же года в Ярмолинцах состоялась сельскохозяйственная выставка. По указке из центра осуществлялось укрупнение местных колхозов, вследствие чего из четырёх хозяйств образовалось два: им. Сталина в с. Березовка (с 1957 г. "Искра") и им. Мичурина в с. Буринцы.

В послевоенные годы работа населения района сосредотачивалась на промышленности, сельском хозяйстве, образовании, культуре. В 1958 г. Ярмолинцы вошли в разряд посёлков городского типа. Тут появились и развивались предприятия: районное объединение "Сельхозтехника", кукурузокалибровочный и два кирпичных завода, строительная организация, лесхоззаг, пищекомбинат, комбинат бытового обслуживания, типография, хлебоприёмный пункт. На предприятиях в конце 60-х гг. работало более 800 чел., а выпуск валовой продукции достиг 2,4 млн руб.

В 1962 г. образовался в Ярмолинцах спецхоз им. Мичурина, который специализировался на животноводстве с хорошо развитым земледелием, птицеводством, овощеводством и садоводством. Это хозяйство продолжительное время возглавлял В. Нагиряк. В его использовании находилось 4529 га земли, из них пахотной — 3554 га, сенокосов — 86 га, садов — 64 га, пастбищ — 23 га. В хозяйстве тогда насчитывалось

32 трактора, 22 комбайна, 20 грузовых автомашин, 67 электродвигателей. Стадо рогатого скота достигало 3 113 голов, а птицы — 16 664. Урожайность в 1967 г. составляла: зерновых культур 33,7 ц с га, сахарной свёклы — 336 ц.⁴²

Определённых успехов хозяйство благодаря систематическому труду колхозников. По решению райисполкома и районного совета занесены в районную Книгу почёта с присвоением звания “мастер — золотые руки” бригадиры комплексных бригад В.П.Овчарук и О.В.Школьник, звеньевых Г.М.Басюк, Н.Я.Бобик, Н.М.Гуменюк, М.А.Клепач, В.П.Крачковская, С.В.Марусий, Н.И. Чаплий, а старшему агроному районного объединения “Сельхозтехника” А.О.Левицькому присвоено звание “Заслуженного агронома Украины”. Умельцем бригадиром земледельческой бригады проявил себя М.Хливак. Его трудовой путь с рекордными урожаями зерновых до 60-65 ц и более 400 ц сахарной свеклы, отмечен высокими наградами.

Зерновые культуры выращены в районе, отличались высоким качеством, поэтому некоторые из них, в частности кукуруза, отправлялись на экспорт в Болгарию, Венгрию, Германию, Румынию, Финляндию, Чехословакию и другие страны.

Государственная политика в сельском хозяйстве в то время была направлена на создание специализированных животноводческих хозяйств. В этой связи Ярмолинцам предстояло занять особенное место, поэтому в восточной и западной части райцентра сооружались два мощных животноводческих комплекса.

Промышленные, перерабатывающие и строительные организации, созданные в 60-90-х гг., разместились на окраине местечка. Наибольшим предприятием стал завод “Кристалл”. Население района в полном объёме обеспечивалось электроэнергией районного управления “Винницаэнерго”. В 1969 г. промышленные предприятия Ярмолинец реализовали готовой продукции на 3,2 млн руб. С 1970 г. начала работать фабрика хозяйственных товаров, на которой был занят 41 рабочий.

В 60-70-х гг. в райцентре построили и реконструировали такие объекты, как хлебокомбинат, колбасный цех, универмаг, магазин “Гастроном”, здание администрации. Широко разрослась сеть потребительской кооперации. На

рыночной площади смонтировали торговые ряды для реализации продтоваров и специализированный магазин по продаже молока и мяса.

Одновременно с заботами о наращивании производственных мощностей в течение 1979 и по август 1980 гг. осуществлялась подготовка трассы для эстафеты Олимпийского огня XXII Олимпийских игр. В местечке реконструировались улицы Пушкинская и Хмельницкая, по которым планировался пробег Ярмолинецких спортсменов.

В 70-80-х гг. широкий размах приобрело жилищное строительство и сооружение объектов социально-культурного назначения. В частности, коллектив райсельхозтехники своими силами вел строительство клуба. Сооружались также трёхэтажные корпуса на территории больничного городка, здание средней школы №2, кинотеатр, детская музыкальная школа, здание администрации и т.д.

Юго-западная часть местечка превратилось в центр оздоровления граждан, где расположился больничный городок, стадион “Юность”. Характерно, что всё это создавалось методом народного строительства.

Развитие Ярмолинецкого района после провозглашения независимости Украины (конец XX – начало XXI вв.).

После распада СССР в августе 1991 г. начался переход к рыночной экономике, который сопровождался кризисными явлениями, особенно в промышленности. В это время в Ярмолинцах остановились заводы, филиалы промышленных предприятий, бездействовали строительные организации.

В райцентре продолжали работать лишь два предприятия – сельскохозяйственное закрытое акционерное общество “Агропрод-ЗПО” и гослесхоззаг, в котором более тридцати лет проработал С.Ф.Хоптяр. Так, в 90-х гг. в трудовом коллективе СЗАО “Агропрод-ЗПО”, который возглавлял Гуменюк В.В., не только сохранились рабочие места, но и заработали новые мощности, поднялись новые корпуса по переработке сельскохозяйственной продукции. На этом предприятии производилось продукции на сумму 4 млн грн, причём использовалось почти 80 наименований сырья, поставляемого из различных районов Украины.

Деловые связи с дальним зарубежьем поддерживал гослесхоззаг, руководство которым осуществлял Гудловский В.В., поставляя полуфабрикаты в Болгарию, Италию, Испанию, Германию, Словакию и другие страны.

В начале 90-х гг. начались работы по строительству объездной дороги через урочище “Соколивщина”, которая была сдана в эксплуатацию в августе 2003 г.

Отдавая дань памяти погибшим, в 1992 г. открыли мемориальный комплекс жертвам войны на ст.Ярмолинцы и в 1993 г. памятный знак жертвам голодомора на старом кладбище в Ярмолинцах. Кроме того, упорядочили парк, расстроили юго-западный микрорайон местечка.

В августе 2000 г. прошли торжества по случаю 600-летия образования Ярмолинца, в честь этого события названа новая площадь.

Нелёгким выдались 2001-2002 гг., поскольку на развитие района влияли несколько факторов. Это и выборы в Верховный Совет и местные советы, и неблагоприятная ценовая политика на сельскохозяйственную продукцию, и крайне тяжёлые погодные условия. Этим и объясняется разнонаправленность хозяйствования предприятий, учреждений и организаций.

В 2001 г. районный совет принял программу социально-экономического и культурного развития, главными задачами которой являлись повышение жизненного уровня населения, обеспечение экономического роста, повышение конкурентоспособности экономики.

На протяжении 2002 г. промышленное развитие относительно стабилизировалось. Предприятиями произведено промышленной продукции на сумму 2202,3 тыс.грн, или 101,2% к 2001 г., товаров народного потребления – 1969,3 тыс.грн, или 106,3%. По итогам 2002 г. прироста объёмов продукции добились работники хлебокомбината.

Вместе с тем, низкое качество не позволило существенно снизить объём продукции, которая реализовывалась на бартерных условиях, а в 2002 г. 72% продукции реализовывалось именно таким образом.

Хлеборобы Ярмолинеччины с надеждой встретили Указ Президента Украины “О неотложных мерах по ускорению реформирования аграрного сектора экономики”, надеясь, что реформирование бывших коллективных сельскохозяйственных предприятий и их трансформация в агроформирования рыночного типа на основе частной собственности на землю и имущество устраним основные проблемы села, сформирует эффективного хозяина-собственника.

Однако далеко не все смогли осуществить запланированное. Лишь отдельным хозяйствам удалось продвинуться в определённом направлении. Так, ПОП “Колос” стало одним из наиболее рентабельных реформированных сельскохозяйственных предприятий. В этом хозяйстве 490 владельцев земельных паёв одними из первых в районе получили государственные акты на право частной собственности на землю, причём 94% из них подписали договоры аренды земельных участков и ежегодно, согласно условиям договора, получали арендную плату в полном объёме.

Невзирая на финансовые трудности в районе продолжалось строительство. В 2002 г. сдали в эксплуатацию два многоквартирных жилых дома, управление юстиции и 26 домов индивидуальной застройки, общей площадью 3265 м². В 2001-2002 гг. продолжалась газификация сёл района. В это время вступили в действие 5,68 км газовых сетей в с.Лисивцы и Соколовка и газифицированно 162 квартиры.

За производственными показателями стоят люди. Средняя зарплата по району в 2002 г. составила 167,5 грн, а минимальная в аграрном секторе — 114,5 грн. Хотя в последние годы долг по выплате заработной платы несколько снизился, однако задолженность составила 15 432 тыс.грн.

Значительная работа производилась в социальной и гуманитарной сферах. В 2002 г. управлением труда и социальной защиты была выделена материальная помощь 1900 заявителям на сумму 1212 тыс. грн. За субсидиями на жилищно-коммунальные услуги обратились 3 тыс. семей, из них 2858 семьям выделили субсидии на сумму 518 тыс. грн.

Значительное внимание, особенно во время переходва на 12-летнюю форму обучения, оказывалось учебным заведениям. В 2003 г. в районе функционировали 5 учебных заведений нового типа: технологический и технический лицеи, Ярмолинецкий УПК-гимназия, Шаровское УПО “Школа-музыкальная школа”, филиал Гусятинского коледжа, в котором изучается иностранный язык со второго класса. Вместе с тем, низкими темпами проходила компьютеризация школ, где на один компьютер приходится 62 ученика. В школах района обучалось немало способных учеников, которые принимали участие в олимпиадах и конкурсах. В частности, 59 учеников девятых классов получили свидетельства с отличием, а 20 учеников одиннадцатых классов окончили школу с медалями.

В медицинской сфере прошли аккредитацию 48 заведений охраны здоровья, а также подготовку 4 врача семейной медицины.

В 2005 г. в Ярмолинецком районе функционировали 45 клубов, в том числе 1 районный дом культуры (РДК), 22 сельские дома культуры (СДК) и 22 сельские клуба (СК). Клубы-библиотеки работали в 7 сёлах. Базовыми являются Шаровский и Проскурровский СДК. В клубных заведениях района работали 74 чел., причём из них 10 чел. с высшим образованием, 36 чел. — со средним специальным и 18 чел. — без образования. На протяжении года работали 212 коллективов художественной самодеятельности (1891 участник), а именно 22 драматических (163 участника) и 10 художественных бригад (96 участников), 76 вокально-хоровых коллективов (889 участников)⁴³.

Усилиями работников культуры создано 2 клуба спортивного бального танца, муниципальный духовой оркестр, возобновили работу ряд хоровых коллективов. Ежегодно, усилиями подольских композиторов братьев Евгения и Вадима Гжегожевских, проводились фестивали “Ярмолинецкие самоцветы”, “Поющие зеркала”. Однако проблемами в этой сфере остаются низкая зароботная плата и недостаточная материально-техническая база.

Клубными заведениями района проводились тематические вечера, приуроченные трудовым династиям, встречам с писателями области и района, такими, как: О.Снигур, М.Коваль, В.Мазур, Б.Фурман, М.Цимбалюк. О.С.Снигур совместно с Евгением и Вадимом Гжегожевскими написал Гимн Ярмолинец “Родное местечко моё”.

Гордятся ярмолинчане и образцовым детским ансамблем “Фламинго”, руководителями которого продолжительное время являются С.Курик и Н.Трач. Этот коллектив известен своими чемпионами и призёрами Украины по спортивно-бальным танцам, среди которых Барткова О., Корнилов М., Кот Н., Курик Я., Лапин Ж., Слимко В., Трач Н., Фигель С. и другие. Ансамбль постоянно выступает на республиканских и международных конкурсах.

Не обошли вниманием организаторы культурно-массовой работы и авторов изданий, посвящённых подольскому краю. В 2005 г. состоялись презентации книг авторов М.Коваля, В.Мазира, Б.Фурмана, М.Швеца, а также книги П.Слободянюка и Ю.Хоптяра “Местное самоуправление Хмельниччины: очерки истории местных общин Ярмолинецкого района”⁴⁴.

Славу Ярмолинец приумножали известные люди. И сегодня подольне гордятся своими выдающимися земляками: **Хоптяром С.И.** — Героем Советского Союза; **Хоптяром С.Ф.** — ветераном Великой Отечественной войны и труда; **Лысом П.В.** — доктором медицинских наук; **Фасоляком Н.Д.** — доктором экономических наук, профессором; **Француз О.И.** — заслуженным мастером народного творчества; **Широким П.П.** — заслуженным работником культуры; **Быстрицкой М.П., Трачуком Г.П., Хоптяром Ф.Ф.** — заслуженными работниками образования; **Хоптяром А.С.** — кандидатом педагогических наук, отличником образования Украины; **Борецким А.В.** — начальником управления общего надзора Генеральной прокуратуры; **Дзюбаком М.П.** — генерал-майором, заместителем начальника Генерального штаба Вооружённых Сил Украины; **Матусом С.М.** — генерал-майором, заместителем командующего инженерными войсками; **Снигуром О.С.** — журналистом, краеведом и многими другими.

Дальнейшее экономическое развитие района, благополучие его жителей будет зависеть от сотрудничества всех государственных органов, учреждений, органов местного самоуправления с предприятиями, заведениями, организациями, предпринимательскими структурами и населением района.

Примечания

1. Подольские Епархиальные ведомости. — 1882. — №17. — С.550.
2. Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Петляк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. — К., 1982. — С.102.
3. Архив ЮЗР. — Ч.8. — Т.1. — С.3,4.
4. Грушевський М. Барське староство. — К., 1894. — С.210.
5. В.К.Гульдман. Памятники старины в Подолии. — Каменец-Подольский, 1901. — С.159.
6. Сіцинський Ю.Й. Оборонні замки Західного Поділля XVI-XVII ст. — Кам'янець-Подільський, 1994. — С.74.
7. Пшездзецький О. Поділля. Волинь. Україна. Картини місць і часів. — Вільнюс, 1841. — С.33.

-
-
8. Архив ЮЗР. — Ч.7. — Т.2. — С.201.
 9. Снігур О. Ярмолинці (короткі історичні нариси.). — Ярмолинці, 2000. — С.6.
 10. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. — К.,1971. — С.642.
 11. Хоптяр Ю.А. Утворення та розвиток ярмарків на Поділлі в XVI-XVIII ст.//Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 1998. — Т.2(4). — С.112.
 12. Студії з історії України. — К.,1929. — Т.2. — С.111.
 13. Снігур О. Названа праця. — С.11.
 14. Нариси історії Поділля. — Хмельницький,1990. — С.119.
 15. Обзор Подольской губернии за 1886 г. — СПб.,1887. — С.61.
 16. Хоптяр С.Ф., Хоптяр А.С. Родовід Хоптярів. — Кам'янець-Подільський,2003. — С.118-119.
 17. Снігур О. Названа праця. — С.12-13.
 18. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. — С.643.
 19. Хоптяр Ю.А. Шляхове будівництво в Подільській губернії у 70-90-х рр.// Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2000. — Т.4(6). — С.181-185.
 20. ДАХО. — Ф.227. — Оп.1. — Спр. 2776. — Арк.1.
 21. Там само. — Ф.249. — Оп.1. — Спр.143. — Арк.1-2.
 22. Там само. — Спр.437. — Арк.2-3.
 23. Хоптяр Ю.А. Залізничне будівництво на Поділлі в кінці XIX ст. на початку XX ст.//Наукові праці історичного факультету. — Т.2. — Кам'янець-Подільський, 1996. — С.70-72.
 24. ДАХО. — Ф.228. — Оп.1. — Спр.7315. — Арк.307-309.
 25. Снігур О. Названа праця. — С.22-23.
 26. Хоптяр Ю.А. Залізничне будівництво на Поділлі в кінці XIX на початку XX ст.//Наукові праці історичного факультету. — Т.2. — Кам'янець-Подільський, 1996. — С.73.
 27. Подольские известия. — 1915. — 19 апреля.

-
-
28. Політичні репресії на Поділлі (20-30-і рр. ХХ ст.) // За ред. В.Ю.Васильєва, С.Л.Калитко, П.М.Кравченка, Р.Ю.Подкура. – Вінниця, 1999. – С.14.
 29. Завальнюк О.М. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині // Голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (Матеріали республіканської науково-практичної конференції). – Хмельницький, 1993. – С.34.
 30. ДАХО. – Ф.Р.-6243. – Оп.1. – Спр.136. – Арк.2.
 31. Хоптяр Ю.А. Репресивна політика сталінізму та її втілення на Ярмолинеччині у 30-ті рр. ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету. – Т.15. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С.456-457.
 32. Снігур О. Названа праця. – С.28-29.
 33. ДАХО. – Ф.Р.-6243. – Оп.1. – Спр.136. – Арк.3.
 34. Гордость и слава Подолии // Под ред. М.Є.Манухина. – Львов, 1985. – С.251-253.
 35. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – С.647.
 36. ДАХО. – Ф.Р.-946. – Оп.2. – Спр.7. – Арк.61.
 37. Снігур О. Названа праця. – С.37.
 38. ДАХО. – Ф.Р.-6243. – Оп.1. – Спр.136. – Арк.4.
 39. Там само. – Ф.Р.-946. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.12.
 40. Там само. – Ф.Р.-6243. Оп. 1. – Спр.137. – Арк.40-43.
 41. Там само. – Арк.44.
 42. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницькая область. – С.649.
 43. Архівний відділ Ярмолинецької державної адміністрації. Ф.Р. – 4766. – Спр.5. – Арк.2.
 44. Слободянюк П.Я., Хоптяр Ю.А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району. – Хмельницький, 2004. – 507 с.

Отдельные воспоминания Сергея Фёдоровича Хоптяра

Землепользование

Василий Петрович рассказывал, что его дедом был **Хоптяр Домина**. Выше, как говорят пилоты, был “потолок”. Неизвестно, как звали родителей Хоптяра Домины, а также его жену. Известно, что у Домины Хоптяра было 5 сыновей. Василий Петрович говорил о себе, что родился он в 1860 г., барщины не помнит, поскольку был тогда маленьким ребёнком. В Ярмолинцах помещики начали раздавать своим крепостным крестьянам землю раньше, чем это было провозглашено Манифестом 1861 г. об отмене крепостничества. Для того, чтобы крепостные не убежали, помещики наделили их земельными наделами по 10 дес. земли на каждый двор.

Я сам заметил, что так, как по улице в селе по соседству жили крестьяне, в таком порядке были наделены поля (земля). Вроде бы мелочь на первый взгляд, но это имело большое значение. Например, крестьянин Трачук проживал на краю земельной общины Боснячины (так называлась часть с. Ярмолинцы, теперь Березовка) по ул. Калинина, 8, а крестьянин Прокопчук уже относился к Писаревской земельной общине. (Писаревка — часть с. Ярмолинцы). Так вот, земля этого Трачука была в 3-х местах, тогда называли “в трёх руках”, ближе к селу. Одна часть поля засеивалась озимыми (рожь, пшеница), вторая — ярыми культурами (ячмень, овёс, гречка, просо), а третья часть земли предназначалась под выгон, где выпасали скот. Земля тут отдыхала. Накануне жатвы крестьяне пахали под пар, где, осенью, сеяли озимые культуры. А поле, которое было под озимыми, осенью пахали под зябь и весной засеивали ярыми культурами (ячмень, овес, гречка, просо), а то поле, что было занято яровыми посевами, после сбора урожая использовалось для выпаса скота, коней, овец и оставалось под выгон. Таков был оборот.

В Ярмолинцах земельные общины были небольшие, поэтому крестьяне были наделены ещё и сенокосом. Эти наделы были далеко от села, за 7 вёрст (7,5 км) в урочище Дубина, на краю владений местных помещиков — на границе нынешнего

Городоцкого района Хмельницкой области, возле с.Польный Олексенец. Именно здесь, из небольшого болотца вытекает р.Ушица (приток Днестра), а немного дальше — р.Тростянка, которая течёт на Городоччину. Там же была выделена земля от Ярмолинец под пастбища, где были сооружены шалаши, и пастухи пасли скот постоянно, меняясь раз в неделю, а то и реже. Со временем сено в Дубине стало исчезать, травы перестали расти, поэтому селяне распахали эти пастбища и уже не придерживались прежнего севооборота. Каждый владелец земли сеял, что хотел... Сажали преимущественно, картофель, позже сеяли травы, клевер.

На севере границы ярмолинецких сельских общин были поля земледельцев с.Татаринец (ныне с.Правдовка) и с.Шаровка.

Крестьянам земельной общины с.Боснячина (северо-восточный район Ярмолинец) была выделена земля хоть и дальше от села, зато на ровных плодородных почвах. (Кстати, именно здесь, справа от современной трассы Ярмолинцы — Хмельницкий после поворота на с. Сутковцы в 1940 р. находился военный аэродром). По поводу этих хороших ровных участков и почв селяне говорили, что, мол, чем-то деды наши задобрили помещиков, которые себе взяли хуже землю, а селянам раздали ту, что лучше.

Селянам Буринской (северо-западный район Ярмолинец) земельной общины, наоборот, выделили земли менее пригодные для земледелия, хотя и возле села, а себе помещики с.Буринцы оставили плодородные, ровные земельные участки дальше от села. Причиной этого было расположение лесных массивов, находящихся дальше от села. Лес был прибыльным делом, и помещики для себя оставляли земли вокруг леса. Вокруг Ярмолинец были такие леса: Березина, Эвелина, Соколовщина, Чёрный лес. За счёт вырубки леса помещики выравнивали свои земли.

Как известно, земля селянам была выделена, чтоб прикрепить их на постоянное проживание в сёлах, которые принадлежали помещикам. За землю крепостные должны были платить налоги и обрабатывать барщину: пахать, сеять, собирать урожай и т.д. В основном наделы селянам давались в размере — 10 дес. на каждый двор, однако были также наделы и по 5 дес. Налог на землю составлял 36 руб. ежегодно. Кроме того, существовала ещё повинность — отработка по 3 дня в неделю.

Из воспоминаний старших людей следовало, что все взрослые трудоспособные крестьяне налогооблагались “подушным” налогом, то есть

налогом с каждой души. Именно поэтому родители крестьянских детей не спешили признавать, что они уже взрослые (даже старших подростков, парней, каким было по 18-19 лет). Потому их одевали в длинные рубахи (“сукиночки” или “фурочки”), а не в штаны, иначе они должны были выходить на барщину и платить подушный налог.

Помещичья земля охранялась, и никто не смел её захватывать. Усадьбы помещиков были ограждены заборами, а на полях земли — канавами, рвами. Курица, упаси Господи, не могла ступить на помещичью землю. Выезд селян со своих дворов был определён только отдельными переулками. Таких выездов было 11 лишь в Боснячине. Только после революции 1917 г. начали пользоваться центральной улицей (в Березовке — это ул. Коцюбинского).

Земля, наделённая селянам в 1810 г. находилась за 2 км на восток от шоссе Ярмолинцы — Хмельницкий, за “Грядую” от села. А на равнине земля крестьян одного севосмена располагалась слева от шоссе, а два других — справа, где широкая шоссейная дорога шла к с. Шаровка. Вот по этой шаровской дороге ездили в поле, гнали стадо на пастбище.

Следует сказать, что крестьяне получили компенсацию за то, что поле заняли под дорогу в с. Шаровка и с. Жилинцы, в размере 5 дес. поля (300 кв. сажень). Такие земельные наделы в народе называли “короташами”. Выделены “короташа” были из помещичьих земель в урочище “Безодня”, что в южном направлении от с. Сутковцы.

Таким образом, **Хоптяр Домина** имел надел 10 дес., и этой землей пользовались его сыновья. Расположение полей я сам видел, поскольку те прадедовские границы были распаханы лишь в 1929 г. Тогда была проведена земельная реформа: переход на 4-польную систему севооборота. Не успели овладеть 4-польной системой севооборота, как весной 1930 г. началась коллективизация.

Как уже указывалось, Буринецкая земельная община была наделена земельными наделами сразу возле села, и тут же наделены полями те селяне, которые имели усадьбы в с. Грабьна. Получила надел между селянских земель и церковь — 80 дес., священник — 60 дес., дяк — 35 дес., просвирица — 5 дес. (просвирица пекла для обряда причащения пресные пряники — просвирки).

Церковные земли селяне обрабатывали “за половину”, хотя обеспечивали всю обработку земли (пахали своим инвентарём и скотом, засекали поля своими семенами, выращивали урожай), при этом половину собранного урожая

крестьяне свозили на церковный двор, а половину — на свой, селянский. Правда, молоть нужно было сначала церковный, а потом уже свой урожай. Всё это я так детально рассказываю, потому что вместе с отцом работал на церковных землях. Таких работников у священника было ещё 12 чел., а у дьяка-псаломщика — 7. Те поля я хорошо знал, поскольку работал на них в течение 1918-1921 гг., пока советская власть не национализировала церковную землю и не раздала её безземельным крестьянам в 1922 году.

Рассказ о том, как Иван Твардовский плуг покупал

Хочу рассказать реальную жизненную историю. В своё время крестьяне пользовались для пахоты деревянным плугом. Такой плуг был очень тяжелым, и для пахоты запрягали четверых лошадей или пару волов. При этом пахарей было двое, так как один тянул за узцы, а другой изо всех сил держал плуг. Это был адский труд.

А было дело в июле 1912 г., во время торгов Петропавловской ярмарки. Сюда на торги привозили железные плуги, и стоили они в то время достаточно дорого — 25 руб. Чтоб накопить столько денег, нужно было продать две коровы или пару лошадей.

Итак, как-то Иван Твардовский (он был нам родственником, так как его зятем был мой дядя Иосиф Хоптяр) пришел к зажиточному крестьянину Якову Людвиговичу Паренону (тоже нашему родственнику, его ещё называли Людвигом) и попросил: "Одолжите, Яков, мне 25 руб.". По характеру Яков был нагловатый, заносчивый, смотрел на всех свысока: "А зачем тебе деньги?" Иван отвечает ему: "Хочу железный плуг купить". "Хорошо, одолжу, — говорит Пареный Яков, — Но как процент, будешь должен мне вспахать поле под пар". Ударили по рукам, и Твардовский, получив деньги, пошел домой. Запряг своих коней, поехал на ярмарку и купил там железный плуг.

Под вечер, Твардовский ставит на воз железный плуг, а его помощник Лоборчук Лука берет своих троих коней, и поехали в ночное — на поле Пареного пахать под пар. Где чьё поле, знали все крестьяне между собой. По приезду на место запрягли четверых лошадей в плуг и обошли разок поле, чтоб по утрам было видно межу. Таков был порядок пахоты. Пахари спугали коней и пустили пастись, а сами лягли спать под телегой, постелив на землю гуньки. А утречком на заре поднялись, запрягли в плуг лошадей и начали пахать. Плуг новенький, в

смазке поэтому кони, даже не чувствуя нагрузки, пошли быстро. Пока взошло солнце, они и перепахали то поле в 5,5 га (пишак).

В то же время, с утра, Яков Пареный говорит своей жене: “Мария, люди поехали пахать на ночь наше поле. Возьми пивка, горилки, навари вареников (у нас говорят, пирогов) с сыром и борща с мясом. А я повезу людям обед”. Он не знал, что в это время поле уже было перепахано, а пахари возвращались домой. Когда навстречу Яков, с обедом и с укором: “Почему не пашите?”. А Твардовский, немного заикаясь, ответил: “Я-Яков, мы-мы уже поле перепахали”. Пареный сердито крикнул: “Как перепахали? Что я вам мальчик? Ещё издеваться вздумали?” “Не верите? Пойдём посмотрим”, — сказал Иван.

Тогда Пареный говорит: “Берите эту кошелку и ешьте. Там и могорыч есть, а я пойду проверю”. Якову никак не верилось, чтоб за такое короткое время пишак поля вспахали. В прошлом деревянным плугом три дня нужно было, чтобы перепахать такое поле. А тут вечером поехали, а на утро уже всё готово.

Идти к полю было недалеко: метров 400-500. Когда Яков пришел и глянул, то увидел земля, как нарисованная: ровненько взрыхлённая, как грядка. Вернулся Пареный к пахарям и говорит: “Спасибо вам люди, благодарю за труд”.

По приезду домой Яков тут же запряг своих коней и поехал на ярмарку, где купил себе железный плуг.

Об этой истории мне лично рассказал Иван Твардовский в 1926 г. Мы с ним кооперировались лошадьми. Так тогда селяне объединялись и обрабатывали землю. Кормить пару коней было дорого, особенно зимой, потому проще было прокормить одного коня. Таким образом, мы с Твардовским возили снопы с полей и т.д. У нас даже телега была общая, сборная: Ивана передняя часть и колёса, а задняя — наша. Так мы совместно обрабатывали землю, вплоть до 1930 г., до начала коллективизации.

Петропавловская ярмарка

Хочу рассказать о том, как в Ярмолинцах граф Орловский организовал Петропавловскую ярмарку. Как-то Орловский играл в карты со своими коллегами и выиграл ярмарку в с. Тынна (потому ее перенесли в Ярмолинцы на место современного базара). В Ярмолинцах Петропавловская ярмарка продолжалась практически целый месяц, хотя, официально, в исторических источниках указывалась дата: 29 июня — 5 июля (Хоптяр Ю.А. Развитие ярмарковой

торгівлі в Подільській губернії. — Наукові праці Кам'янець-Подільського педагогічного університету. — Кам.-Под., 1999. — Т 3(5). — С. 171-172).

Завладев правом пользования ярмаркой, граф Орловский начал её обустроить: строить помещения для магазинов, складов, отелей, шинки, столовые и рестораны. Для строительства нужны были стройматериалы. Для этого граф послал своих крепостных в с. Сутковцы для добычи камня в карьере “Безодня”. Одновременно в Ярмолинцах на Грабыне начали добычу песка, вследствие чего образовалась глубокая яма, метров 30.

На ярмарку приезжали купцы из разных городов: Петербурга, Новгорода, Кракова, Лодзи, Варшавы и других. Массово начали селиться еврей-торговцы. Местечко Ярмолинцы расстраивалось. Именно здесь было построено 8 рядов магазинов, имеющих по обе стороны прилавки и помещения.

Во время торгов на ярмарку прибывали с округи богатые люди фаэтонами, шарабанами и бричками, а помещики — нередко и каретами. Для ярмарки готовились помещения, как торговые, так и для отдыха, развлечений. Однако купцов было намного больше, нежели гостиничных мест и широко использовался частный сектор. Мне отец рассказывал, что во время ярмарки в колодцах не хватало воды, её всю выпивали в Ярмолинцах. В этой связи воду продавали по цене копейка за кружку.

Для участников Петропавловской ярмарки устраивали развлечения: был построен ипподром, где проходили конные соревнования, скачки. Сюда приезжал со своей труппой циркачей знаменитый дрессировщик В.Л. Дуров (1863-1934). Он привозил зверинец, а также группу клоунов. На полную мощь работали корчмы, буфеты, рестораны, столовые и частные харчевни. Петропавловская ярмарка приносила большие прибыли (3,2 млн.руб.). Заработок имели также и селяне: перевозили возами товар (так называемая “фурманка”), немало жителей сдавали свои жилища для купцов на ночлег. Для ремесленников была работа по ремонту. Мне рассказывал Викентий Шедловский, который до революции был секретарем у управляющего хозяйством графа Орловского, о том, что граф лишь за сдачу в аренду помещений получал ежегодно миллион рублей. А ещё был доход от 24 фольварков, которые сдавались в концессию (аренду) и другие доходы. Сами Орловские постоянно жили в Италии, в г.Ницца, а в своё поместье приезжали раз в год, чтоб забрать прибыль от имения.

Поскольку поначалу ярмарка нуждалась в мастерах для строительства, граф Орловский послал своих доверенных вербовщиков в Польшу. Так в Ярмолинцах появились переселенцы: Будницкие, Бялковские, Долинские, Радецкие, Рутинские, Пшелуцкие, Сидлецкие, Сицинские, Тужанские, Фабижевские, Шедловские, Янковские, Ясинские, Ястремские и другие мастера. Им и их семьям граф помогал деньгами, землёй, жильём. Через несколько поколений эти поляки уже считались местными жителями, нередко становясь родственниками с семьями с коренных ярмолинчан (как Наташа и Вицьк Долинские).

Таким образом появилась мастерская Качуровского, которая изготавливала добротные кареты, фаэтоны, брички. В мастерской работало около 80 чел. Из специалистов мастерской был создан хороший духовой оркестр. Сами наследники Качуровского были способными музыкантами.

Мой отец, Фёдор Хоптяр, возил на ярмарку товары — фурманил, а однажды он подрядился сторожем в лавку на ярмарке. Так для того, чтобы сторож не спал, хозяин товара купил ему гармонь. Правда, отец так и не научился на ней играть, а так, имитировал игру, произвольно издавая звуки, отпугивая воришек. Также фурманил и мой будущий тесть — Дмитрий Фасоляк, однако я его живым в этом качестве не застал.

Таким образом, Петропавловская ярмарка давала возможность населению Ярмолинец и округе подзаработать. Рассказывали, что после окончания Петропавловской ярмарки необходимо было две недели, чтобы разъехались все торговцы, что свидетельствует о размахе ярмарки.

Дом Гринберга

Рассказ о том, как назойливый еврей Гринберг хитростью сумел построить в 30-е гг. XIX в. дом на панской земле графа Адама Орловского. И поныне в центре Ярмолинец как свидетель истории стоит двухэтажный дом — молчаливый созерцатель многих былых событий.

Как-то после окончания Петропавловской ярмарки граф Адам Орловский прогуливался около своего дома (жил граф в доме старого райисполкома, ещё до пожара, за райунивермагом в сквере). Занимал граф Адам весь второй этаж, а на первом жила прислуга... Граф в помыслах уже собирался в дорогу в Италию, как на его пути повстречался еврей Гринберг. Сам Адам Орловский был достаточно тактичным и вежливым с

ярмолинчанами. При встречах с селянами, когда они в знак уважения и покорности целовали ему руку, особенно девчата, граф тут же дарил им деньги.

Так вот, Гринберг встретившись с графом, подошел и поцеловал ему руку. При этом попросил: “Ясновельможный граф! Разрешите здесь (указывая пальцем на место) построить балаганчик” (торговую палатку, киоск). Граф, чтоб быстрее избавиться от навязчивого жидка, сказал: “Ну так ставь, дурень!” Тут Гринберг опять к графу обращается и уверяет, что балаган будет стоять лишь зимой.

Услышав от графа те слова, Гринберг говорит: “Ясновельможный граф. Вы-таки напишите мне, что разрешаете”. Граф достал блокнот и на листке написал. Тот ещё раз поцеловал руку Адама Орловского, поклонился и спрятал листок в карман.

Прошло время. Граф уехал в Италию... А Гринберг нанял строителей и собрал стройматериалы. Рабочие выкопали траншеи под фундамент и начали строительство. Когда об этом доложили управляющему, он пришел и спросил: “А что тут творится? Что строится на графской земле?” Гринберг спокойно ответил, что у него есть разрешение...

Когда в следующий летний сезон Адам Орловский в Ярмолинцы приехал и увидел, что построен трёхэтажный дом, он сразу понял, что еврей его обманул. Однако вида не подал. Даже сами евреи были удивлены поступку Гринберга.

Со временем дом Гринберга дом заняло военное ведомство улан-кавалеристов. В 1880 г. уланы как-то по неосторожности допустили поджег, и дом загорелся, приехала конная пожарная... Рассказывают легенду, будто бы вместо воды “тушили” пожар керосином. Якобы частник-оптовик, конкурент Гринберга — Мительман, дал бочку с керосином. Он сказал пожарным: “Нате, поливайте, пускай всё сгорит”... Дом сгорел дотла. Остались одни стены.

Через некоторое время дом Гринберга восстановили за счёт военного ведомства, но он имел уже не три, а два этажа.

В 1929 г. дом Гринберга горел во второй раз, тогда в нём находилось рудоуправление. Дело в том, что в с. Борбухи (рядом с Сутковцами), были залежи фосфоритов. Оттуда возили сырьё на станцию Ярмолинцы и далее переправляли на Винницкий минеральный завод. А в 1930 г. была построена узкоколейка, которой перевозили фосфориты до станции Ярмолинцы. Вскоре залежи фосфоритов иссякли, и рудоуправление в Ярмолинцах расформировали.

Ещё в то время, когда в доме Гринберга находилось рудоуправления, в подвальном помещении установили дизельный двигатель с генератором для производства электричества. От вибрации начали разрушаться стены и появились трещины. Общественность начала волноваться за судьбу исторического памятника. Поэтому двигатель забрали, а электричество получали от местной электростанции в центре Ярмолинец (выше старой типографии в сторону Буринец). Там ещё работал сосед с нашей улицы — Лабляк, который погиб от удара ремнем.

Шли годы, в доме Гринберга всё время размещались государственные учреждения. В 30-х гг. до начала войны в 1941 г., на втором этаже была почта, где я работал в “Союзпечати”. А на первом этаже располагались финотдел и прокуратура. В 80-х гг. тут находилась государственная автомобильная инспекция и другие учреждения.

Итак, незаконно построенный Гринбергом дом выдержал и выстоял в революционное лихолетье, Отечественную войну и сегодня служит народу. Уходят люди, целые поколения, а дом стоит в центре Ярмолинец — свидетель многих событий, радостей и бед.

Свадебный обряд

Событие, которое произошло в Ярмолинцах и после чего в этой парашии был упразднён свадебный каравай как элемент обряда.

Каравай — большой хлеб, который пекли в печи (пещу). Пекли его хозяйки из ближних родственников или соседи по определённом рецепту, преимущественно из белой муки, а сверху украшали изготовленными из теста цветочками, шишечками, веночком. Выпечка каравая требовала немалого умения, это было своеобразное кулинарное искусство. Автор каравая был первым гостем на свадьбе. Во время свадьбы раздавали каравай всем приглашенным по кусочку, отрезанного дружкой (свидетелем) или старостой (почётным отцом), а подошву дарили музыкантам. А музыкантов тогда было от двух (цымбалы и бубен, гармонь и барабан, скрипка и барабан) до 15 (духовая музыка). Каравай был символом жизни, плодovitости, достатка и вообще считался святым.

Так вот, события происходили 1 октября 1900 г., как раз на Покрову. Крестьянин Рудый Тодор выдавал дочку Марию за Чавалаха, с Буринец. Каравай готовили и пекли у кума Войтка Француза, который жил недалеко. Свадьба началась в пятницу и должна была завершиться на следующую

субботу. Итак, в субботу утром кум Войтко принёс завернутый в скатерть каравай. Музыка встретила его торжественным маршем. Зайдя на двор Тодорка, Войтко с такою каверзой крикнул: "Музыканты! Играйте мне ещё раз! Я тут главный гость, потому что я каравай пёк!"

Рудый Тодорко, который вышел навстречу Войтку, вдруг очень обиделся и выпалил в ответ: "А что ты мне здесь разпоряжаешься? Очень важно, что пёк каравай, ишь ты... Забирай свой каравай!" И забросил Войтку на плечо каравай в скатерти, а музыканты сыграли отходной марш на цымбалах с барабаном. Войтко со злостью принёс каравай домой и на свадьбу не пошел. Произошел прецедент: караваи не приняли и изгнали первого гостя со свадьбы.

На следующий день, в воскресенье, молодым нужно было венчаться в церкви, а каравай нет. Но Тодорко не растерялся. Пошел к булочнице-кондитеру Мукаревичке (её муж Лукьянов, а в народе его называли Мукаревич) и за 5 руб. договорился о каравае.

С утра Рудый запряг коней, съездил за караваем, отвёз молодых в церковь. Провели обряд венчания, приехали домой и отпраздновали торжество.

А в следующее воскресенье, Николай Скородым праздновал крестины своего сына Ивана, 1900 г.р. Кстати, мать Ивана — Настя — была родной сестрой нашего деда Андрея. Был приглашенным и кум, Войтко Француз. Когда кумовья и гости изрядно выпили, вспомнили о свадебном невостребованном каравае. Принесли тот каравай и на крестинах его порезали, после чего раздали гостям. Гости похихикали и разошлись по домам.

Однако, эта оказия дошла до священника, и он расценил её как насмешку над святым хлебом и над православным обычаем свадьбы. Батюшка тогда отвечал перед церковным Священным Синодом за идеологическое воспитание населения, и имел большее влияние, чем в советское время секретарь райкома. Вскоре церковь на очередное богослужение сошлись парафияне. После евангелистских поучений священник Попель сказал, что на крестинах произошла насмешка над караваем — святым хлебом. В итоге на церковном сходе постановили:

— в Ярмолинецкой парафии запретить печь и раздавать гостям каравай на свадьбах;

— музыкантам не играть с пятницы на субботу.

Вскоре состоялась свадьба в семье Лысов, и на ней была моя мама Мария. На свадьбе вопреки запрету играли в пятницу музыканты. Узнав об этом, священник очень осерчал, но вида не подал.

На утро от Лысов собирается свадебный кортеж и едут все на венчание в церковь. Так вот, молодые Дмитрий Фасоляк и Мария Лыс сели в украшенный гужевой кортеж и поехали. Мария как певчая церковного хора надеялась, что священник быстро повенчает. Однако, уже отправилась служба, уже другие пары обвенчались, а Марию и Дмитрия священник не венчает. Так он продержал свадьбу до обеда. Пошли к священнику старшие люди и понинтересовались, почему оттягивается венчание. Тогда батюшка и говорит: "Пускай ко мне придёт сам отец, Авксентий Петрович". Послали домой за Лысом, сказали, что его приглашает батюшка. А дома гости ждут, скучают — свадьба не начинается...

Отец Авксентий быстро собрался, пришел, пригласил его поп сразу к себе в келью. А были они хорошими знакомыми. Дело в том, что Авксентий Лыс был знаменитым пчеловодом, имел большую пасеку. На выставке пасечников в Виннице он даже получил медаль. Священник Попель также был пчеловодом, и в свободное время от основной работы он часто консультировался с Лысом относительно пчёл. Тут же Попель распорядился, и прислуга принесла вина и закуски. Випили добрую чарку (Авксентий любил и мог выпить), посидели час, а тогда Попель спросил, почему нарушается постановление схода. На что Авксентий ответил батюшке, что свидетелей не было... Известно, держал он себя свободно с попом и объяснил, что он не нарушал господних заповедей, а постановление схода — это всего лишь требование смертных парафиян. Так себе посмеялись и разошлись...

Венчание батюшка провёл после вечерней молитвы... В церкви зажгли люстру — "Пани Кадило". Причем, в будни её зажигали не для всех, а лишь для очень уважаемых людей. Прибыли домой молодые уже вечером, утомлённые, но счастливые. При свечах сели за свадебный стол... Но ничего — одна чарка, другая, голодные гости, прождавшие целый день, быстро захмелели, а там и песни зазвучали, потом танцы. Свадьба длилась до утра и в целом, несмотря ни на что, была весёлой и яркой.

Всю эту историю рассказала Сергею Фёдоровичу его тётца Мария Лыс (Фасоляк), а также отец Федор Андреевич.

А каравай с тех пор в Ярмолинецкой парафии перестали печь, и угощать им на свадьбах. В округе каравай по-прежнему продолжали печь, поскольку он является одной из составляющих свадебного обряда, наряду со свадебным "деревцем" (небольшая ёлочка, украшенная лентами и цветочками).

Соседи

Жила на Боснячине по соседству Мария с мужем Петром и любила выпить. Семья была бездетная, и Мария часто искала повод, чтобы выпить. Как-то пошла она к соседу Ивану Твардовскому, подозвала его к воротам и говорит: "Нате вам, Иване, рубль и возьмите пив-ока (0,5 л) горилки да приходите к нам занять денег и выпьем могорыч. Даю на горилку рубль".

Через некоторое время приходит Иван Твардовский в хату Марии, и обращается к Петру: "Пётр, дай в долг 5 руб. Я хочу тёлку купить." И при этом ставит на стол бутылку. Тогда самогона не было, а водку покупали в корме. А Мария к мужу: "Сосед пришел и ставит могорыч, а нам слабо?". "Ну, тогда ставь, Мария", — парировал Пётр. И хозяйка поставила на стол бутылку водки. А Пётр дал 5 руб. Ивану и спросил: "А где ж ты, Иван, найдёшь денег вернуть долг?". "Как-нибудь верну, что-нибудь продам", — ответил гость.

Через дней 10-15 Иван Твардовский принёс долг: зашел в хату Марии и Петра и вернул те же деньги, Мария опять ставит могорыч, и выпивают. Она всё время искала повод выпить.

Однажды пришла Мария с базара и говорит мужу: "Пётр, что я слышала на рынке? Говорят, что те Хрины (такой была кличка крестьян Прокопчуков, проживавших у леса) хотят нас порезать". "А что ж будет?" — заволновался Пётр. "А, знаешь, пригласим охрану", — предложила Мария. — Пойди к кумовьям, пускай они придут к нам ночевать". Пошел Пётр к кумовьям, которые приходились ему двоюродными братьями и пригласил их на ночлег. Один кум — Юзькив Василий, а другой — Бородатый Василий к вечеру собрались в доме.

А было это как раз перед началом поста.

Хата Петра стояла несколько в стороне от улицы, а рядом жили квартиранты-кулинары. Среди них была женщина, которая умела хорошо готовить. Пошла Мария к ней и попросила, чтобы помочь приготовить и накормить кумовей. Вдвоём приготовили содержательный ужин, пригласили гостей за стол. Итак, крепко выпили и всё нажимали на удавшиеся макароны с салом, уж очень вкусными были. А Юзькив Василий любил предаваться чревоугодию. Поев досыта, пошли отдыхать. Но в макитре (большая посудина) ещё осталось немного макарон.

На следующий день начинался пост, и жирного уже нельзя было употреблять. У Василия Бородатого были карманные часы и, чтобы узнать время, ночью Юзькив Василий будит его: “Василий, а, Василий”. “Что такое?” — сонным голосом отозвался Бородатый. “Который час?” — спросил Юзькив. Бородатый посмотрел на часы, улавливая отблеск керосиновой лампы. На часах было 23.45. Бородатый смекнул: если скажу, что ещё нет 24 ч., то Юзькив начнёт доедать оставшееся, ещё и его заставит. Потому он ответил, что уже 00.15. “А, несчастье, — сожалел Юзькив, — Пропал труд...”. Он бы ещё покушал, а тут уже наступил пост...

Ещё одну ночь провели кумовья у Петра, но, естественно, никакого нападения не было. Выпили, как и в предыдущий раз, добрую чарку, а после ночовки с утра разошлись. Такой была охрана, и никто не подозревал истинной причины происшедшего. А Мария всё-таки любила выпить...

Быль

Мы уже рассказывали Гриньке Хоптяр. Средства для жизни он добывал перепродавая волов. Односельчане называли это “фариной”, потому что фаринил. Ходил Гринька в Смотрич, Каменец, Хотин пешком. Там на ярмарках он покупал волов, перегонял их в Ярмолинцы, Деражню. Гринька своих волов в хозяйстве специально не держал. Приобретёнными волами он в жатву возил снопы из полей, пахал землю, а после этого продавал.

Однажды Гринька и Николай Гуменюк пошли в с. Смотрич покупать волов. Зашли в корчму, чтоб перекусить. А там сидел барин, который что-то заказывал. Сели недалеко ярмолинчане и услышали, что барин заказал на десерт пирожки-пончики. Никола, как услышал, так и выпалил: “Я б таких пончиков съел бы полторы копы (90 штук)”.

Барин это услышал, глянул на Николу, улыбнулся и заказал шинкарке 90 штук за свой счёт. Принёс сам повар три макитры пончиков и поставил на столе перед Николой. А барин наблюдает за ним, не спешит расправляться с обедом. Никола набросился на принесённое и всё умял до крохи. Барин ещё раз улыбнулся, уплатил шинкарке “каких-то там” 2 руб. 50 коп. и пошел себе. Никола поблагодарил барина за угощение и двинулись дальше в путь. Вот так могли есть люди в то время...

Вообще мужики тогда много ели, поскольку тяжело физически работали. Так, у нас на Боснячине жил, уже известный, Василий Юзькив. Подымался он рано утром, кормил скот, после чего обычно подряжался на фуранку в Проскуров. Но клиента ещё нужно было “поймать”. Так вот перед тем, как определиться с клиентом, Василий обращался к жене с требованием чего-нибудь перекусить. Она обычно ему предлагала большой кувшин молока, литров на шесть. Быстренько запрягал лошадей, подкатывал к базару и договаривался там о перевозке товара. Загрузившись, Василий подъезжал к Зверинецкому пруду, останавливался на дороге, а что бы не заезжать с грузом домой, цеплял лошадям опалку с оброком на дышло. А сам быстренько переулочком подбегал к дому и к жене: “Давай-ка, Ганю, обедать”. Так она ему супу-крупняку, литров так восемь. Василий быстренько всё это уплетал и бегом к повозке “наматывать мили на кардан” на Проскуров.

Другие фуранщики придерживались иного порядка. Перевозя груз на Проскуров, доезжали до Перегинки, распрягали коней и обязательно подпасали их. Ну а сами мужики, кто доставал свои “тормозки”, а кто заходил в шинок. На обратном пути из Проскурова то уже проезжали Перегинку, но в Антоновцах обязательно распрягали коней и становились на перевал.

Позже появились фураны-биржаки, которые ездили, без остановки до Проскурова, упряжкой из трёх лошадей. И уже же на месте назначения кони отдыхали, и получали корм. Для преодоления пути из Ярмолинец в Проскуров нужно было около 3 часов. За перевоз товара фурану платили 40-60, а иногда и 80 копеек.

Местные меры площади по отношению к гектару

1 десятина = 1,1 га

1 пишак поля = 5 десятин или 5,5 га

1 поединок поля = 2 пишаки или 11 га

10 десятин = 11 гектаров

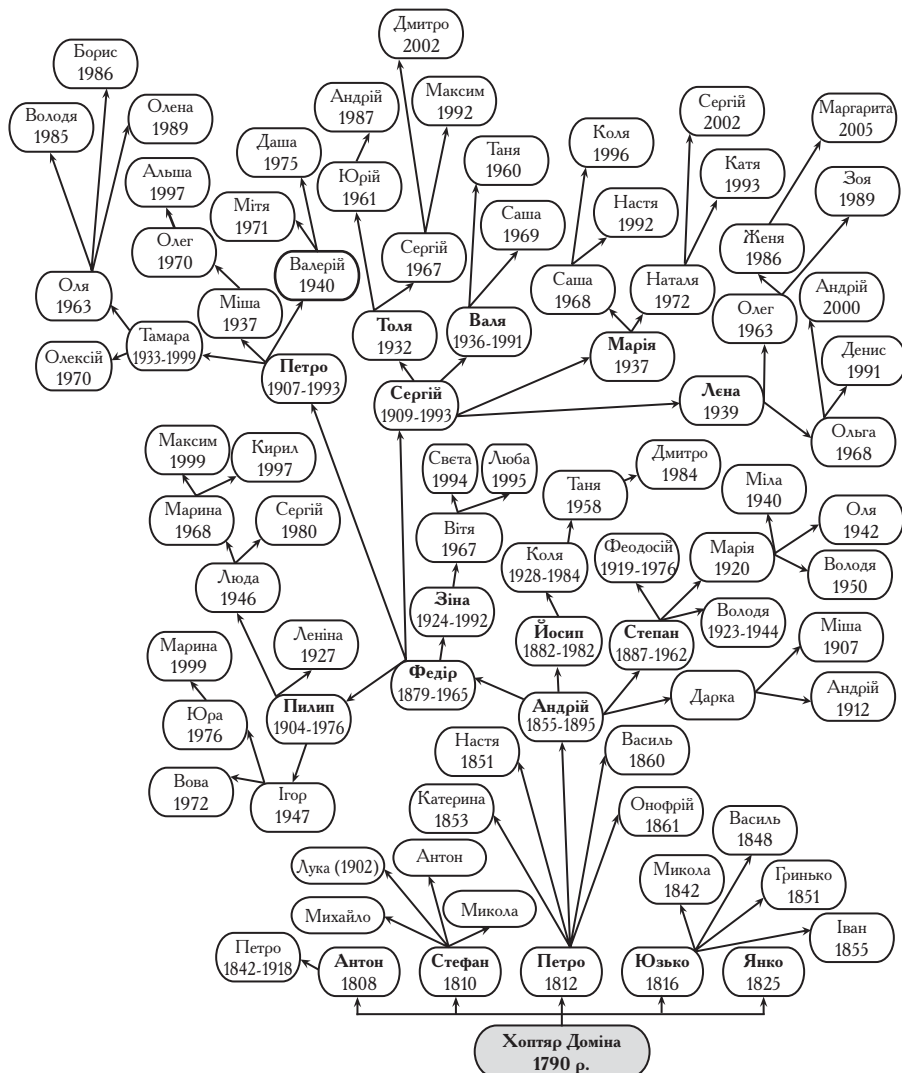
10 десятин = 600 кв. сажней

5 десятин = 300 кв. сажней

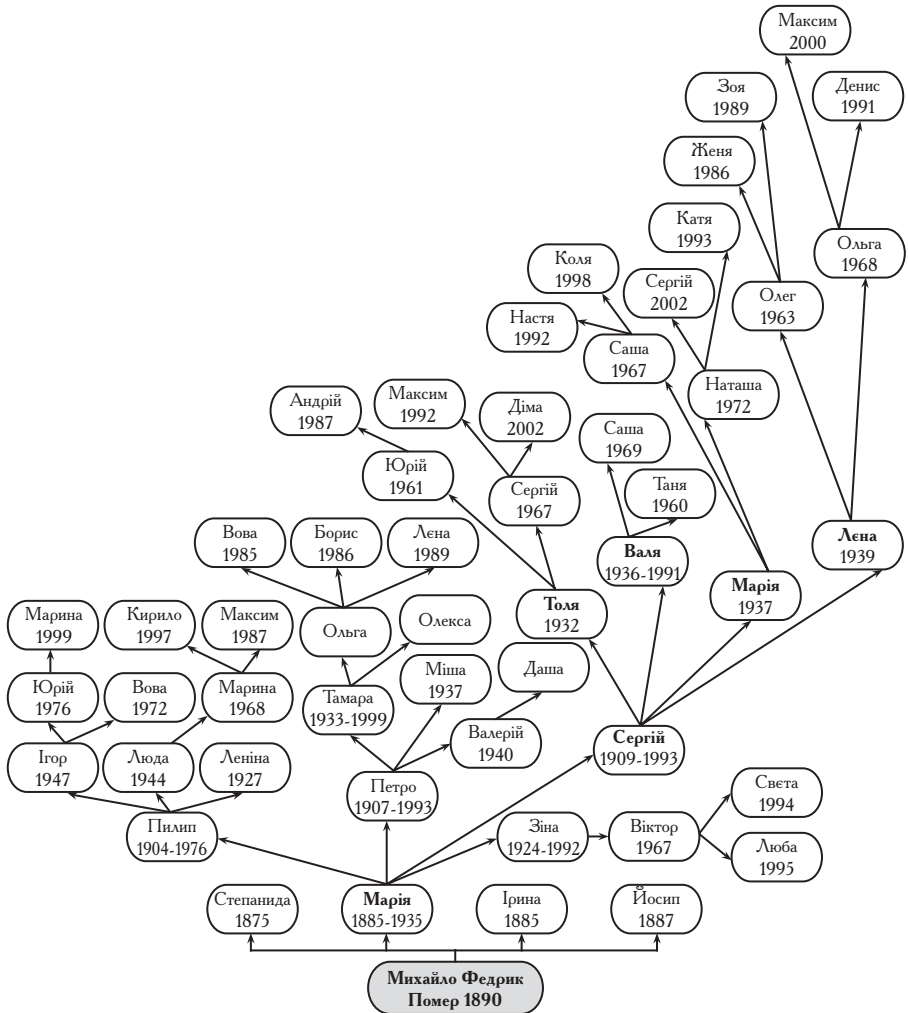
1 сажень = 2,1336 метров

Додатки (Приложения)

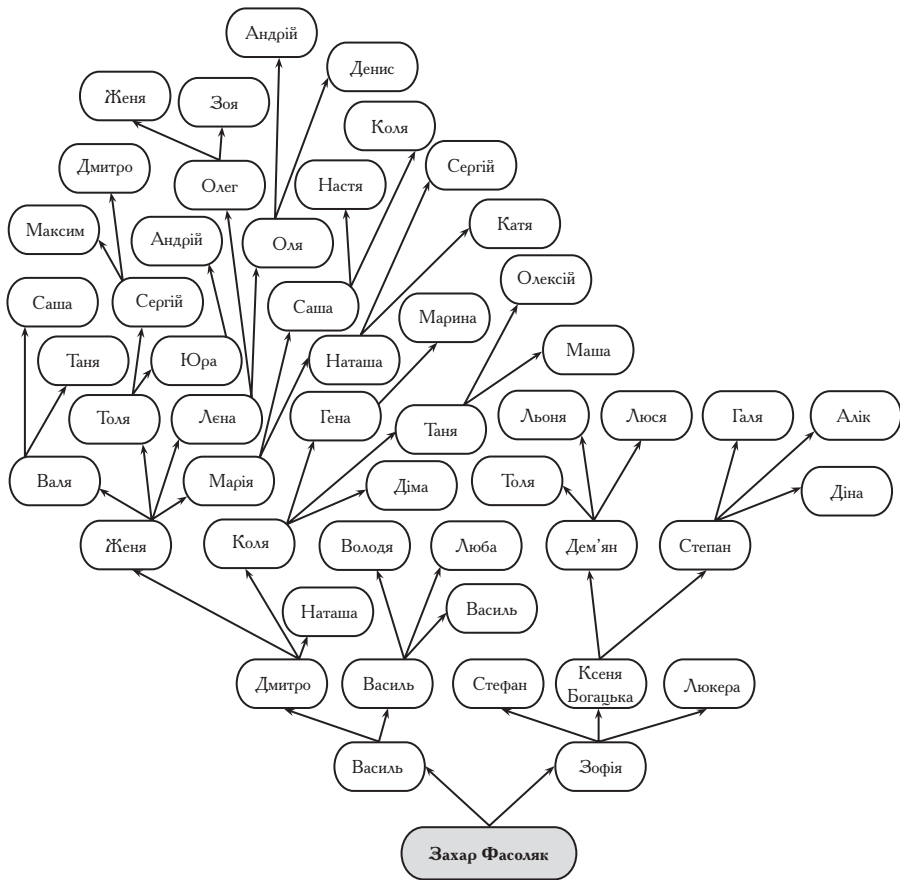
Додаток 1. Родовід по батьківській лінії Сергія Федоровича Хоптяра

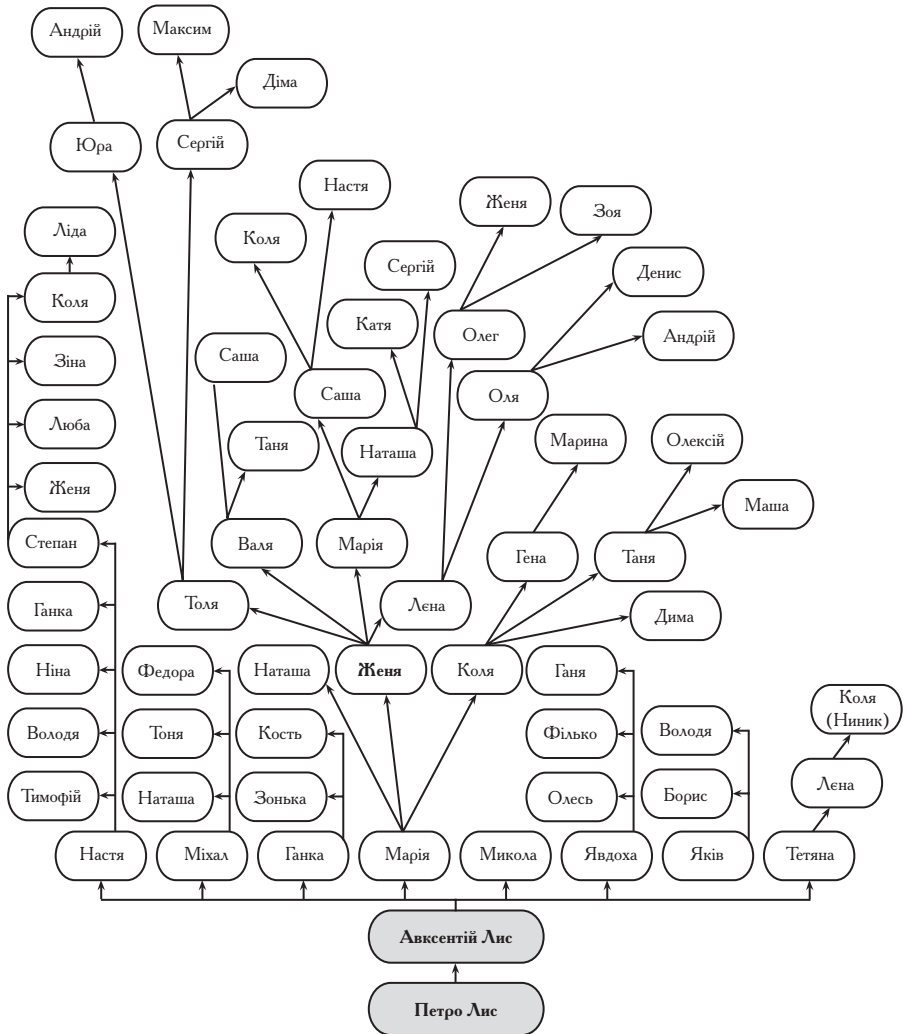
Додаток №2. Родовід по материнській лінії Сергія Федоровича Хоптяра

Додаток №3. Родовід по батьківській лінії Євгенії Дмитрівни Фасоляк-Хоптяр

Додаток №4. Родовід по материнській лінії Дружини Сергія Федоровича Євгенії Дмитрівни

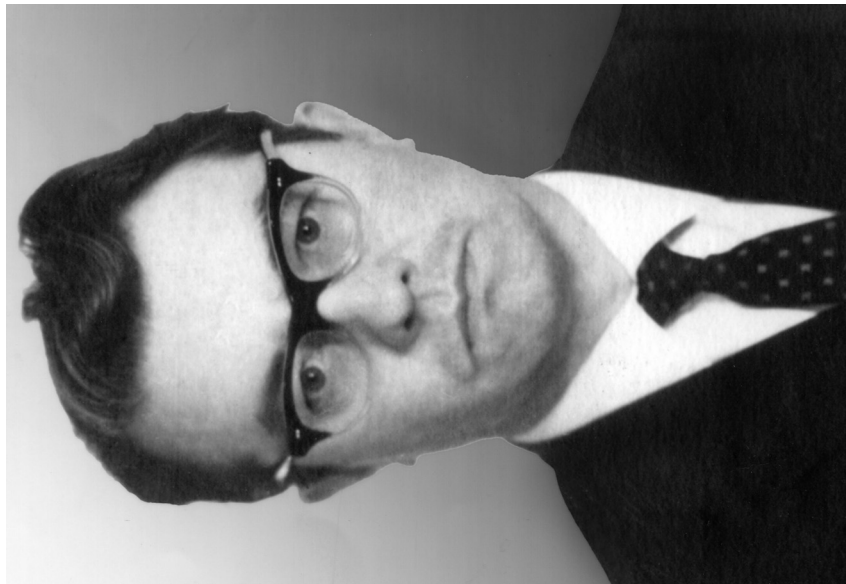

Фасоляк-Хопятр Є.Д., Хоптяр С.Ф. 1963 р.

Сім'я Фасоляків: Наталя, Марія, Женья, Коля. 1966 р.

Хоппяр А.С. 1972 р.

Водзінські Д.І. і О.Г. 1987 р.

Балакирська В.Г., Зарицька С.І., Зарицький І.Й. 1937 р.

“Золоте весілля” Хоптяра С.Ф. і Є.Д. 1981 р.

Сім'я Хоптярів. 1935 р.

Сім'я Хоптярів. 1981 р.

Хоптярі: Світлана, Юрій, Анатолій. 1965 р.

Сім'я Кроткових: Юрій, Таня, Саша, Валя. 1976 р.

Ювілей у Хоггяра П. Ф. 1964 р.

Онуки Хоптярів. 1981 р.

Ювілей у Хоптяр С.І. 1996 р.

Борецькі: Лена, Аркадій. 1965 р.

Хоптярі. 1982 р.

Хоптярі: Анатолій, Світлана; Кроткові: Юра і Валя. 1960 р.

Борецькі: Таня і Олег. Ліпатови: Оля, Володя, Денис. 1998 р.

Онуки Борецьких А.В. і О.С. 1998 р.

Хоптярі, Юркови. 1988 р.

100-літній ювілей Хоптяра Й.А.

Степові, Юркови, Чернецькі

Сім'я Анчутіних. 1986 р.

Далінські: Наталя, Відик. 1974 р.

*Зарицький В.І., Хоптяр А.С., Балакирська В.Г., Зарицька Н.М.,
Зарицький Саша. 1969 р.*

Сім'я Хоптяра П.Ф.: Міша, Тамара, Бетя, Валерій. 1947 р.

Весілля у Хоптярів Сергія і Альони. 1989 р.

Колеги Хоптяра А.С.: 8 Анатоліїв і 1 Іван. 1979 р.

Зміст

Передмова	3
Найдавніший родич в родині Хоптярів — Хоптяр Доміна	5
Діти та онуки Доміни Хоптяра	6
Родина Юзька Доміновича Хоптяра	9
Родина Петра Доміновича Хоптяра	21
Родина Василя Петровича Хоптяра	28
Родина Андрія Петровича Хоптяра	32
Родина Федора Андрійовича Хоптяра	33
Родина Пилипа Федоровича Хоптяра	36
Родина Петра Федоровича Хоптяра	39
Сергій Федорович Хоптяр та його родина	40
Дочка Федора Хоптяра — Зіна Федорівна	62
Родина Андрія Петровича Хоптяра (продовження)	64
Родовід по материнській лінії Сергія Федоровича Хоптяра — Марії Михайлівни Федрик (Хоптяр)	69
Родовід по батьківській лінії дружини Сергія Федоровича Жені, Дмитра Фасоляка	70
Родовід по материнській лінії дружини Сергія Федоровича Жені та її прадіда Лиса Авксентія Петровича (батька бабуски Марії-Мамусі — матері Жені)	77
Нарис з історії Ярмолинець та району	78
Окремі спогади Сергія Федоровича Хоптяра	108
Історичний календар	131

Содержание

Предисловие	134
Давнейший представитель рода Хоптяров — Хоптяр Домина	136
Дети и внуки Домины Хоптяра	137
Род Юзька Доминовича Хоптяра	140
Род Петра Доминовича Хоптяра	149
Род Василя Петровича Хоптяра	154
Род Андрея Петровича Хоптяра	156

Род Фёдора Андреевича Хоптяра	157
Род Филиппа Федоровича Хоптяра	159
Род Петра Фёдоровича Хоптяра	163
Сын Фёдора Андреевича – Сергей Фёдорович Хоптяр и его род	164
Дочка Фёдора Хоптяра – Зина Фёдоровна	185
Род Андрея Петровича Хоптяра (продолжение)	187
Родословная по материнской линии Сергея Фёдоровича Хоптяра – Марии Михайловны Федрик (Хоптяр)	192
Родословная по отцовской линии супруги Сергея Фёдоровича – Евгении, Дмитрия Фасоляка	193
Родословная по материнской линии супруги Сергея Фёдоровича – Евгении	200
Очерк по истории Ярмолинец	202
Отдельные воспоминания Сергея Фёдоровича Хоптяра	231
Додатки (Приложения)	245

Наукове видання
Хоптяр Юрій Анатолійович

Родовід Хоптярів (вісім поколінь)

Редактор	<i>І. Голубішко</i>
Комп'ютерна верстка	<i>В. Фаріон</i>
Дизайн обкладинки	<i>О. Ратовська</i>
Коректор	<i>Н. Гусак</i>

Підписано до друку 5.06.2007. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура AcademyC. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 15,35.
Обл.-вид. арк. 12,21. Тираж 100. Зам. № 126.

Видавництво ПП “Аксіома” (свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
вул. Соборна, 1, м. Кам'янець-Подільський, а/с 8, 32300

Надруковано в друкарні ПП “Аксіома”
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300